

Sanna Lipkin

Persoonallisia asioita

Vuoden 2011 teemanumeron aiheeksi valittiin henkilökohtaiset esineet, asusteet ja tekstiilit arkeologiassa. Teema on laaja, ja sen piiriin voivat kuulua yksittäiset esineet ja esineryhmät. Lehdelle tarjotut artikkelit käsittelevät teemaa kahden ihmisen selviytymiselle tärkeimmän asian kautta, ruokailun ja pukeutumisen. Näkökulmat ovat toisistaan poikkeavia, mutta siitä huolimatta kaikki ovat kiinnostavia. Visa Immonen kirjoittaa sormusten heraldiikasta ja lusikan muotokehityksen suhteesta ruokailijan ruumiiseen sekä sen vaikutusta ruokailutapahtumaan. Georg Haggrén, Ulrika Rosendahl ja Elina Terävä käsittelevät Mankbyn keskiaikaisia pöytäveitsilöytöjä henkilökohtaisina esineinä ja yhteisen aterian ruokailuvälineinä. Rosa Vilkama sen sijaan tarkastelee ihmisen hampaita ja niiden ruokailunjälkeistä hygieniää hammastikkujen käytön perusteella. Ulla Moilanen miettii vaatteiden kiinnitykseen käytetyn rautaisen sankasoljen merkitystä kantajalleen ja omassa artikkelissani pohdin sukkien merkitystä vainajien jalkojen lämmittäjinä.

Lukijoille välittyy ainakin osa niistä teoreettisista näkökulmista ja aiheen käsitteilytavoista, joita käytetään nykyisessä henkilöyteen ja identiteettiin liittyvässä arkeologisessa tutkimuksessa. Henkilökohtaisiin esineisiin lukeutuvat tietysti myös monet muutkin esineryhmät kuin pukeutumiseen ja ruokailuun liittyvät esineet. Näitä ovat muun muassa aseet ja käsityöläisten työskentelyvälineet. Näidenkin parissa suomalaiset tutkijat ovat viime vuosina uurastaneet. Suomalaiset osteoarkeologit ovat myös tehneet arvokasta tutkimusta sekä ihmis- että eläinluiden parissa. Myös näihin tutkimuksiin on otettu henkilökohtaisuuteen liittyviä näkökulmia. On tutkittu muun muassa ihmisen suhdetta eläimiin. Vaikka ihmisen identiteettiä tai persoonallisuutta käsittelevät tutkimukset ovat tällä hetkellä yleisiä, ne ovat kuitenkin vain yksi osa arkeologista tutkimuskenttää. Siitä huolimatta nämä näkökulmat tarjoavat antoisan ja kiinnostavan tavan nähdä menneisyyden monimutkaisen ihmisen.

Visa Immonen

Heraldisista tunnuksista ruokailuvälineisiin – Ruumiillisuuden ja henkilöyden arkeologisia ilmentymiä

Från heraldiska emblem till bestick – arkeologiska förekomster av kroppslighet och individualitet

Artikeln analyserar kroppslighetens och individualitetens likheter och olikheter. Chris Fowler (2004) har definierat individualitet (personhood) som en social praxis genom vilken människor byggs upp att bli medlemmar av en gemenskap. Kroppslighet inom arkeologi granskar och sin sida kroppen som en metafor för samhället, som ett verktyg för upplevda erfarenheter och som en yta för kulturell inskrivning. I det första exemplet granskas hur heraldiken sprids till icke-adliga emblem som Sarvas-ringar. Den individualitet som skapas genom heraldik kan beskrivas genom Alfred Gellins begrepp "spridd individ" (distributed person). I det andra exemplet presenteras skedens formutveckling från senmedeltid till tidig modern tid. Skedens förändring kan ses som en förändring i förhållandet mellan bestick och användare, men även som en förändring av måltidssituationen och dess sociala fält. Individualitet och kroppslighet är sammanlänkade och överlappande begrepp. Därför utgör granskningen av dessa begrepp i bästa fall en kartläggning av konfigurationen mellan individualitet och kroppslighet.

Henkilöyden arkeologiaa

Ruumiillisuus ja henkilöys ovat osoittautuneet hedelmällisiksi käsitteiksi arkeologialle. Molempien tausta on 1980-luvun postprosessuaalisessa suuntauksessa ja sen kiinnostuksessa yksilöön, jota pidettiin vastavoimana prosessualisminkorostamille yhteisöllisille rakenteille ja lainalaisuuksille. Teoreettiseen keskusteluun henkilöys ja ruumiillisuus nousivat painokkaasti 2000-luvun vaihteessa, kun yhtäältä niiden kulttuurisidonnaisuutta haluttiin entisestään korostaa ja toisaalta niitä pyrittiin lähestymään aineellisina ilmiöinä. Seuraavassa jatkan keskustelua pohtimalla käsitteiden arkeologista merkitystä. Vaikka ne liukuvat osittain päällekkäin, ruumiillisuus ja henkilöys myös eroavat toisistaan. Nostan esiin käsitteiden eroja sekä yhtäläisyyksiä keskiajalta ja uuden ajan alusta poimitun kahden esimerkin avulla.

Henkilöys, yksilöys tai ihmisenä oleminen ovat kömpelöitä käännöksiä termille *personhood*. Chris Fowler (2004: 1–6) määrittelee sen kimpuksi sosiaalisia käy-

täntöjä, joiden kautta ihmiset rakentuvat yhteisönsä jäseniksi. Henkilöys antaa muodon sille, miten jatkuvassa muutoksessa olevat identiteetit – ammatilliset, etniset, iälliset, seksuaaliset, sukupuoliset ja niin edelleen – neuvotellaan kokonaisuudeksi (Fowler 2004: 155–156). Identiteetti on siten henkilöyden alakäsite. Sitoessaan identiteetit toiminnallisesti yhteen henkilöys antaa kyvyn toimia yhteisössä, vaikuttaa sen toimintaan.

Henkilöyden arkeologia tutkii sitä, kuinka menneisyyden ihmiset rakentivat osaksi sosiaalista todellisuutta. Se tarkastelee erilaisia arkielämän teknologioita, avainmetaforia ja periaatteita, jotka ilmentävät henkilöyttä ja mahdollistavat yhteisönä toimimisen. Koska henkilöys on historiallisesti ehdollistunut ilmiö, muinaiset käsitykset yksilöistä sekä rajoista ja yhteyksistä ihmisten ja esineiden välillä voivat poiketa nykyajan länsimaisesta individualismista. Jälkimmäistä leimaa sisäisen tunne-elämän pohjalta nouseva pyrkimys valikoida ja rakentaa identiteettejä erityisesti kulutusvalintojen avulla. Moderniin ajatteluun kuuluu myös oletus tietystä yk-

silön pysyvyydestä ja autonomisuudesta, siinä missä menneisyydessä henkilöys on voinut olla myös hetkellinen, kontekstisidonnainen ja yhteisöllinen ilmiö.

Vaikka henkilöys on ajallisesti muuntuvainen, tiukka erottelu länsimaisen henkilöyden ja esimodernin relationaalisen, yhteisöllisen ja avarampirajaisen henkilöyden välillä voi olla turhan kategorinen (Comaroff & Comaroff 2010). Fowlerin mukaan henkilöys ymmärretään ja muotoillaan osana erilaisia henkilöyden kenttiä. Kentät antavat yleisemmän käsitteellisen kehyksen ja käytännöt, joiden kautta kulloinkin henkilöys ilmenee. Kunkin hetken henkilöyttä määrittävät useat henkilöyden kentät, vaikka yksi niistä olisikin hallitseva (Fowler 2004: 34). Moderni individualismi on tätä nykyä hallitseva tapa ymmärtää henkilöys, mutta sen rinnalla vaikuttaa myös muunlaisia, esimodernista muistuttavia kenttiä.

Ruumiillisuuden muotoja

Fowler (2004: 11) nostaa ihmisruumiin keskeiseen asemaan henkilöyden rakentumisessa, vaikka ruumis ei katakaan kaikkea siihen sisältyvää. Ruumiin muoto ja ulkoasu, sen liikkeet, terveydentila ja koristelu vaikuttavat merkittävästi siihen, miten yhteisön jäsen näkee itsensä, miten toiset kokevat hänet ja millaiseksi hänen henkilöytensä hahmottuu. Lisäksi muinaistutkimuksella on pitkäaikainen kiinnostus ruumiisiin muun muassa hautauksista esiin kaivettujen ihmisjäännösten muodossa. Kuitenkin vasta 1980–1990-luvulta lähtien ruumiillisuutta itsessään on ryhtytty tutkimaan arkeologisesti. Ruumiillisuutta on lähestytty muun muassa ”yhteiskunnan metaforana, eletyn kokemuksen välineenä ja [kulttuurisen] kirjoittautumisen pintana”, kuten Rosemary A. Joyce (2005: 140) luettelee.

Arkeologit ovat lähestyneet ruumiillisuutta hyvin monenlaisin tavoin, mutta Joyce (2005) tiivistää niiden lähtökohdat

kahteen pääsuuntaukseen: yhtäältä semioottiseen tarkasteluun ja toisaalta eletystä kokemuksesta juontuvaan lähestymistapaan. Edellisessä ihmisruumiita tarkastellaan näyttämöinä, jossa tietynlainen ulkomuoto – ikä, etnisyys, sukupuoli – on suoraan yhteydessä muinaisiin sosiaalisiin luokitteluihin. Arkeologisesta aineistosta hahmotettujen ruumiiden perusteella voidaan siten luoda typologioita erilaisista identiteeteistä (Meskell 2000). Ruumiiden asennot, eleet, koristelu ja aikalaisesitykset ihmisruumiista ovat sosiaalisia merkkejä, ja arkeologin tehtävä on näiden merkkien kuvailu, luokittelu ja tulkinta.

Semioottisen tutkimuslinjan ongelma on, että kokemus ruumiillisuudesta eli ruumiin eletyn kokemuksen paikkana sivuutetaan (Meskell 2000; Joyce 2005; ks. myös White 2009). Ruumis ei ole ainoastaan näyttämö, vaan siinä kulttuurin erilaiset merkit ja käsitykset yhdistetään eleiksi, affekteiksi, henkilöydeksi ja kulutustotumuksiksi. Ilman elettyä kokemusta ruumis uhkaa jäädä heijastukseksi jo ennalta määritellyille identiteeteille ja siten ruumiillisuuden analyysi torsoksi. Uudemmassa performatiivisuusteoriaan kiinnittyvässä tutkimuksessa ruumiiden pinnan sijaan analysoidaankin elettyjen ruumiiden rakentumista ja kokemista (Joyce 2009; Immonen & Taavitsainen 2011). Tällöin ruumiillisuutta ristivalotetaan käytäntöjen, idealisoitujen kuvallisten tai kirjallisten esitysten ja tosiasiallisten ruumiiden paljastamien jälkien avulla.

Arkeologisissa teksteissä ruumiillisuuden ja henkilöyden välinen yhteys on voimakkaimmillaan silloin, kun puhutaan ihmisten henkilökohtaisista esineistä, esimerkiksi hauta-antimista tai tavaroista, joita on kuljetettu mukana. Carolyn L. White ja Mary C. Beaudry (2009: 210–214) hahmottelevat menetelmiä, joilla historiallisen ajan arkeologiassa olisi mahdollista tarkastella henkilöyttä henkilökohtaisten esineiden kautta. Heidän mukaansa monet niistä esineistä, jotka auttavat henkilöyden tarkastelussa, ovat asusteisiin ja ruumiin koristeluun liittyviä tai muuten lähellä

yksilön ruumista. Henkilökohtaiset esineet voivat olla niin tietyn sosiaaliryhmän käyttämiä esineitä kuin vain yhden yksilön omistukseen kuuluneita tavaroita tai – kaikkein rajautuneimmin – yksilöön ruumiillisessa, fyysisessä kontaktissa olleita esineitä.

White ja Beaudry (2009) listaavat henkilökohtaisiksi esineiksi asusteet ja muut pukeutumiseen liittyvät varusteet, kengät ja tekstiilit. Heidän luettelonsa voi olla hyödyllinen henkilöyden ja ruumiillisuuden suhteiden konkretisoimisessa, mutta se te-

kee sangen mutkattoman oletuksen henkilöyden ja ihmisruumiin yhtäläisyydestä. Esimerkiksi Vesa-Pekka Herva (2010) esittää, että 1600- ja 1700-luvun torniolaisiin taloihin tehdyt kätköt kielivät tavoista, joilla rakennuksia kohdeltiin ihmismäisinä, jatkuvaa huolenpitoa vaativina rakenteina. Kätköjen avulla luotiin vastavuoroinen suhde talojen ja ihmisten välille, mikä paljastaa erilaisen tavan vetää henkilöyden ja sosiaalisen toimijuuden rajat kuin modernissa individualismissa. Toinen esimerkki henkilöyden ja

Kuva 1. Kalkkikivinen laatta, johon on kaiverrettu 1400-luvun lopun vaakunakilpi, löydettiin kahden muun vastaavan kanssa Turun tuomiokirkon ympärysmuuriin rakennetun kellarin jäännöksistä. Nykyisin laattaa säilytetään Turun linnassa. Kuva: Visa Immonen.

ruumiillisuuden monimutkaisesta suhteesta on heraldisten tunnusten käyttö.

Heraldiikka aineellisen kulttuurin ilmiönä

Heraldisten vaakunatunnusten käyttö levisi ympäri Eurooppaa 1200-luvulla. Suomessa vanhimmat heraldiset jäljet ovat vahaan painettuja sinettejä, joista varhaisin on vuodelta 1253. Se kuuluu piispa Bero I:lle (virassa n. 1248/1249–1258) (FMS 6). Keskiajan mitaan vaakunatunnukset läpäisivät kaiken aineellisen kulttuurin: arkkitehtuurin, kirkkomaalaukset, sisustuksen, ruokailuastiat, vaatteet, korut ja niin edelleen (Kuva 1).

Nykyisin heraldiikan muodollisen määrittelyn ja rajaamisen kaksi tärkeintä tekijää ovat ensinnäkin vaakunakilpi sekä sen kuvioiminen ja toiseksi tällaisen kuvion käyttäminen tiettyyn yksilöön tai sukuun viittaamiseksi (Coss 2002). Heraldisia kuvaustapoja hyödynnettiin keskiajalla ja uuden ajan alussa kuitenkin niin laajalti ja monimuotoisesti, ettei ole aina helppoa tehdä selkeärajaista jaottelua heraldisten ja muunlaisten kuvallisten tunnusten välille. Kuvakonventioiden laventumisen lisäksi keskiajalla alkoi myös heraldiikan sosiaalisen rajautuneisuuden rapautuminen. Suomessa ensimmäinen aatelittoman vaakunatunnus on puumerkkiä esittävä laamanni Björnin sinettileimaus vuodelta 1344 (Anthoni 1955), ja 1400-luvulta vastaavantilaisia leimauksia tunnetaan jo lukuisia. Aatelittomien vaakunatunnukset perustuvat useimmiten puumerkkeihin, ja sellaisia vaakunoita on 1500-luvulta säilynyt myös muun muassa jalometalliesineisiin kaiverrettuina.

Jos heraldiikkaa tarkastellaan henkilöydestä kertovana arkeologisena ilmiönä, painopiste on tiukkojen heraldisten sääntöjen ja kuva-aiheiden analyysin sijaan siinä, miten tunnukset toimivat keskiajan ja uuden ajan alun yhteisössä (Immonen 2011). Äärimmäiseksi esimerkiksi sopivat heraldisesti kuvioituja sinettisormuksia etäi-

sesti muistuttavat Sarvas-tyypin sormukset, joita Suomesta tunnetaan noin viitisenkymmentä (Sarvas 1973; Immonen 2009b; Luoto 2011). Kyseisen tyypin esineitä valmistettiin 1500-luvun lopulla ja 1600-luvun alussa hopeasta sekä erilaisista kuparisekoitteisista metalleista. Pääosa Sarvas-sormuksista on hyvin yksinkertaista valmistetta: sormuksen kehä on koristelematon, ja soikeaan kantaosaan on kaiverrettu karkealla kädellä pelkistetty kuva-aihe. Tällaisia kantasormuksia on löydetty paljon Karjalasta ja Itä-Suomesta, mutta yksittäisiä on myös Länsi- ja Etelä-Suomesta (Immonen 2009a; 2009b). Sarvas-sormukset olivat ilmeisesti talonpoikien ja porvarien suosiossa.

Sarvas-sormuksen kannan kuvio pelkistetyimmillään on pelkkä ruutuviivoitus, mutta myös muita geometrisia aiheita, ihmisiä, leijonia, kentaureja, lintuja ja ratsastavia ihmishahmoja hyödynnettiin (Kuva 2). Vaakunakilpiä ei esiinny. Sarvas (1973) on osoittanut aiheiden alkulähteeksi 1300- ja 1400-luvun venäläiset rahat ja niiden kuvaston. Koska kuva-aiheet on kaiverrettu sormuksiin, niillä on voitu painaa sinettileimauksia. Yksilöitä tai edes sukuja ei voi kuitenkaan erottaa toisistaan sormusten kuvan pohjalta niiden samankaltaisuuden vuoksi. Rälssimiesten sinettien perusteella tällaisia hyvin kaavamaisia esityksiä silti hyödynnettiin sinetteinä ja heraldisten tunnusten kaltaisesti 1500- ja 1600-luvuilla (Ruuth 1891; Aminoff 1978). Usein niihin liitettiin nimikirjaimet tai omistajan nimi ilmeni asiakirjasta muutoin. Sarvas-sormuksissa on siten kyse heraldiikkaan kytkeytyvästä ilmiöstä, vaikka sen sääntöjä ei noudatettu orjallisesti. Niitä käytettiin juridisten ja sosiaalisten identiteettien osoittajina.

Maurice Keenin (2002) mukaan keskiaikaisessa yhteisössä, jossa lukutaito ei ollut itsestäänselvyys, vaakunatunnuksilla kyettiin tehokkaasti ilmaisemaan yksilöiden asemaa, omistusta tai kannatus- ja suojelusuhdetta. Lisäksi heraldisten tunnusten käyttö korosti, vahvisti ja koristi erilaisten yhteisölistenseremonioiden merkitystä. Heraldikka myös kiinnitti uudella tavalla henkilöiden aineelliseen kulttuuriin, mitä voidaan verra-

Kuva 2. Turun tuomiokirkon hauta-arkusta löydetty kuparisekoitteinen Sarvas-tyypin sormus 1500-luvun lopulta (TTM 1307). Kuva: Visa Immonen.

ta sinettien keskiaikaiseen käyttöön. Birgitte Miriam Bedos-Rezakin (2008; 2010) mukaan sinettien myötä yksilön identiteettiä alettiin ilmaista merkein eli sinettileimauksin. Auktoriteetti ja vastuullisuus laajenivat tällöin yksilöiden tosiasiallisen, konkreettisen läsnäolon ulkopuolelle – sinettileimaus kertoi omistajastaan senkin jälkeen, kun hän ei enää ollut paikalla ruumiillisesti. Samalla tavalla heraldiikan kautta yksilöt ja heidän sukunsa saivat uudenlaista näkyvyyttä ja läsnäolevuutta. Sinettileimaukset ja heraldiikka näyttävät henkilöiden ikään kuin vaakaana, koherenttina ja – monistuksen myötä – laajenevana ilmiönä.

Dave D. Davis (1985) pitää heraldiikkaa välineenä, jolla keskiajalla sovitettiin yhteen perimyksen perustuva jäykkä yhteiskunnallinen hierarkia, sen aatelille suomat taloudelliset erioikeudet ja samanaikainen sosiaalinen liikkuvuus. Heraldisten tunnus-ten ja sinettien käytön leviäminen porvaris-ja jopa talonpoikaissukuihin on oire tästä. Lähtökohtaisesti vaakunatunnukset vain kielivät sosiaalisesta erityisasemasta, olivat sen merkkejä. Mutta niistä tuli itsessään tavoittelun ja kopioinnin kohteita – ne ovat toisin sanoen paljon enemmän kuin vain merkkejä. Tunnuksia ei välttämättä luotu

henkilöitäviksi, kuten Sarvas-sormuksissa, vaan ehkä oleellisempaa oli kuvakonvention noudattaminen ja heraldiikan käyttö itsessään, kuvana, joka oli enemmän kuin vain kuva: sen omistaminen oli olemista yhteisessä sosiaalisessa todellisuudessa.

Heraldiikka on aineellisen kulttuurin ilmiö, jolla on kiinteä yhteys henkilöiden ymmärtämiseen ja ilmaisemiseen, mutta samalla suhde fyysiseen ihmisruumiiseen on epäsuora. Se laajentaa henkilöiden ilmaisun ruumiillisen läsnäolon ulkopuolelle, mitä voidaan kuvata Alfred Gellin (1998) käsitteellä ”hajautunut yksilö” (*distributed person*). Termi viittaa yksilöön, jonka toimijuus on hajautunut tietynlaisiin esineisiin. Aineellinen kulttuuri indeksoi tai osoittaa hänen toimijuuttaan. Tällaiset esineet eivät ole metaforia, metonymioita tai symboleita, vaan hajautuneen yksilön toiminnallisuuden palasia, joiden avulla hän on vuorovaikutuksessa toisten yksilöiden kanssa. Esineet ovat toisin sanoen jäänteitä yksilön performatiivisuudesta, ja niiden kautta yksilöt laajenevat biologisten ruumiidensa ulkopuolelle. Esimerkiksi kirkkojen kalkkimaalausten lahjoittajien vaakunakuvat vaikuttivat kirkkovaen sosiaaliseen todellisuuteen ja mahdollistivat lahjoittajien pysyvän läsnäolon

kirkossa. Heraldiset tunnukset muodostivat hajautuneen yksilön toiminnallisia verkostoja, jotka aineellistivat identiteettejä ja valtaa.

Ruumiillisuus ja ruokailuvälineet

Heraldiikan paljastamassa henkilöydessä tunnuksen omistajan biologisen ruumiin rajat ylitetään. Ruokailuvälineet ovat vastaesimerkki aineellisen kulttuurin ilmiöstä, joka ensisilmäyksellä kertoo ihmisten ruumiillisuudesta – lusikkaan ja veitseen tartutaan käsin ja niiden käyttö on ruumiintarpeiden täyttämistä – mutta yhteys ruokailijoiden henkilöyteen vaikuttaa etäisemmältä. Tilanne on kuitenkin tätä monimutkaisempi.

Keskiajalla ja uuden ajan alussa ruokailuasiat olivat osa tietyn talouden kulutuskäyttäytymistä, mikä puolestaan saattoi kielii sosiaalisesta asemasta tai pyrkimyksistä. Metalliset ja toisinaan jopa puiset lusikat sekä veitset olivat usein henkilökohtaisia esineitä, joita kannettiin mukana tai lainattiin ylpeästi vierailijalle. Kun saksalainen Samuel Kiechelin matkallaan Pohjoisessa vuonna 1586 yöpyi maatilalla Nyköpingin alueella, illallisella vieraalle annettiin perheen raskas hopealusikka. Isäntäväki sen sijaan söi vähemmän arvokkailla välineillä. Vasta uudella ajalla ruokailuvälineiden henkilösidonaisuus heikkeni, ja niistä tuli pääasiassa anonymia kattausvarustusta.

Ruumiillisuus on läsnä ruokailuvälineissä myös toisella tapaa, missä oleellista on lusikoiden ja veitsien käyttö ruokailutilanteessa, osana ruumiin eleitä ja asentoja. Ruokailuvälineet solmivat ihmisiin ruumiillisia suhteita aina näköhavainnoista hyvinkin lihallisesti likeisiin käytäntöihin. Tämä ruumiillisen yhteyden merkityskorostui keskiajan ja uuden ajan alun ruokailussa, erityisesti pidoissa, joissa ruokailijaryhmän sosiaaliset suhteet saivat korostettua näkyvyyttä (Strong 2002).

Yläluokkaisissa ja porvarillisissa länsieurooppalaisissa ruokailutavoissa tapah-

tui voimakas muutos 1500–1600-luvuilla, kun ruokailuseremonia kehittyi monimutkaiseksi toimitukseksi ja formalisoitui eleineen sekä käytänteineen nykyihmisellekin tunnistettavaksi (Willmott 2005: 121). Riitta Pyökkänen (1956: 92) sijoittaa vastavanlaisen suomalaisen aateliston ruokailukulttuurin käännekohdan kolmikymmenvuotisen sodan aikaan (1618–1648), kun ruokien valmistus monimutkaistui, ruokailuvälineiden määrä kasvoi ja niiden käyttötavat erikoistui (Fagerström & Juntikka 1996: 22–23). Ruokailutapojen murros oli osa sosiaalista prosessia, jossa porvari- ja aateliskulttuurit lakkaamatta käytösetiketin kautta määrittelivät sosiaalisia eroja muihin sosiaaliryhmiin (Gaimster 1999), mikä antaa ruokailuvälineiden ja ihmisruumiiden suhteille sosiaalis-poliittisen ulottuvuuden. Norbert Elias ([1939] 2005: 92) katsoo, että tässä etikettimuutoksessa ei ollut kyse ainoastaan tapakulttuurista. Se oli osa laajempaa ruumiinkulttuurin muutosta, jossa ruumiineleiden ja -eritteiden sekä julkisen ja yksityisen rajat linjattiin uusiksi. Oikean käytöksen säännöin ja häpeäntunteen voimin iskostui uudellinen, itseään tarkkaileva moderni yksilö (mutta vrt. Duerr 1988–2002).

Ruokailutapojen kehityksessä ruokailuvälineillä ja niiden muotokehityksellä on erityinen rooli (Emery 1976: 4–5; Ruempol & van Dongen 1991: 196). Lusikan tehtävä on viedä ruokaa suuhun, mutta kyseisen eleen tyyli on enemmän tai vähemmän riippuvainen ruokailuvälineen muodosta. Tämän perusteella lusikoiden muotokehitys myöhäiskeskiajalta 1600-luvulle voidaankin nähdä muutoksina ruokailuvälineen suhteessa ruokailijan ruumiiseen (vrt. Egan 1998: 244–245).

Myöhäiskeskiajalta 1500-luvun puoliväliin Pohjoismaissa hallitseva lusikkatyyppi oli goottilainen. Sen oli lyhyt- ja tanakkavartinen (Kuva 3). Varren päässä oli kookas nuppi. Matalan pesän muoto oli pyöreä tai pisaramainen. Tarkkaan ei tiedetä, kuinka lusikkatyyppiä käytettiin (Hildebrand 1884–1898: 436–439; Emery 1976: 5, 107; Immonen 2009a), mutta toden-

Kuva 3. Puolangan Kivarinjärveltä hopeakätköstä löydetty hopealusikka 1500-luvun puolivälistä (KM hist. 58105:1). Kuva: Visa Immonen.

näköisesti välineeseen tartuttiin laskemalla peukalo varrelle, kun lusikka lepäsi muiden sormien päällä. Lusikan varsi säilyi paksuhkona ja sen nuppi suurena 1500-luvun renessanssityylisissä välineissä, vaikka varsi pitenikin ja pesän koko varteen nähden pieneni. Varren piteneminen saattoi juontua länsieurooppalaisen vaatemuodin asettamista vaatimuksista. Röyhelökaulusten koon kasvaessa 1500–1600-luvun vaihteessa syöminen lyhytvartisella lusikalla kävi vaikeaksi (Fleur 1980). Renessanssityylisten

lusikoiden rinnalle ilmestyivät 1600-luvulla barokkiset välineet, joissa varsi muuttui latteaksi ja päästään leveäksi, kuten monissa nykyisissä lusikoissa. Pesä puolestaan muistutti muodoltaan puolitettua kananmunaa. Lusikkaan ei enää tartuttu yläoteella, vaan se lepäsi kämmensyrjällä peukalon alla ja etu- sekä keskisormen välissä (Fagerström 2000: 44).

Lusikan muotokehitys ei ollut vain tietyn eleen vaihtumista toiseksi, vaan se sisälsi laajemman ruokailutapahtuman mullistuk-

sen ja ruumiillisuuden modernisoitumisen. Fowlerin (2004: 39) mukaan henkilöiden arkeologisessa tarkastelussa on tärkeää keskittyä juuri näihin prosesseihin, jotka tuottavat sekä tietynlaisia ruumiita että muokkaavat ympäröivää maailmaa ja aineellista kulttuuria. Hän puhuu ruumista yhtenä itsen teknologiana, jonka kautta henkilöyttä tuotetaan. Henkilöys rakentuu arkisissa kanssakäymisissä esineiden, ihmisten ja muun maailman kanssa. Fowler päätelee, että henkilöiden tuottaminen on siten hahmotettavissa teknologiseksi toiminnaksi, mitä lusikan eli eräänlaisen työkalun muotokehitys oli.

Henkilöys muutoksessa keskiajan ja uuden ajan alun taitteessa

Ruokailuvälineillä ja heraldiikalla on erilainen suhde ruumiillisuuteen ja henkilöyteen. Myös ilmiöiden kestävyudessa on eroavaisuus: siinä missä ruokailuvälineiden perusmuoto on säilynyt samana 1600-luvulta lähtien, on heraldiikan merkitys aineellisessa kulttuurissa ratkaisevasti haperunut. Heraldikan vanha institutionaalinen pohja murentui, kun sääty-yhteiskunta sekä sosiaalisen aseman määrittäminen muodollisesti perinnöllisyyden perusteella tulivat päätökseensä. Vaakunatunnuksia käytetään kyllä edelleen, mutta niiden näkyvyys on pääosalle väestöä vähäinen.

Heraldikan ja sinettileimausten leviäminen porvaris- ja talonpoikaiskäyttöön sekä ruokailutapojen hienostuminen eivät olleet suinkaan ainoita aineellisen kulttuurin muutoksia keskiajan ja uuden ajan taitteessa. Arkeologiassa aikajaksoa vuosien 1400 ja 1600 välillä on 1990-luvulta lähtien tarkasteltu siirtymis- tai muutokautena (*the age of transition*) (Gaimster & Stamper 1997), jonka katsotaan johtavan modernin tuotanto- ja kulutusjärjestelmän läpimurtoon. Kulttuurinen ja teknologinen kehitys muokkasivat yhä suurempien ihmisryhmien, etenkin kaupunkilaisen keskiluokan,

arkielämää. Kotitaloustuotteiden määrä ja monipuolisuus kasvoivat, ja henkilökohtaisten esineiden luku sekä yksityisyydentarve ja kodin asuinmukavuus lisääntyivät (Gaimster 2009: 528).

Vaikka Keski-Euroopassa siirtymäkausi ajoitetaan 1400- ja 1500-luvuille, se oli hyvin eriaikainen eri paikoissa ja sosiaaliryhmissä. Suomalaiseen arkeologiseen keskusteluun siirtymiskauden käsitteen esitteli Georg Haggrén artikkelissaan vuonna 2009, ja hän ajoittaa tšekäläisen siirtymäkauden arkeologisten löytöjen pohjalta suurin piirtein 1500–1600-luvuille. Siirtymisessä on kuitenkin ratkaisevaa eriaikaisuutta, kuten Risto Nurmi (2011) väitöskirjassaan osoittaa. Hän ajoittaa nykyaikaisen kuluttajakeskeisen esinekäsitteen synnyn Torniossa arkeologisten esinelöytöjen pohjalta 1600-luvun lopulta 1700-luvun alkuvuosikymmenille. Torniolaiset käsittelivät tuotteita siihen saakka perinteisen paikallisen esinekäsitteen mukaisesti, eikä varakkuuteen perustuvien sosiaaliluokkien eriytyminen vielä näkynyt tapakulttuurissa.

Siirtymiskaudella saivat hahmonsä modernin henkilöiden perustana olevat itsen teknologiat. Ne tähtäsivät jakamattoman, pysyvän ja rajautuneen henkilöiden ylläpitämiseen (Fowler 2004: 13, 16). Jokapäiväinen ja perinteinen esinekulttuuri oli oleellista näiden teknologioiden muotoutumisessa, sillä henkilöiden muutokset pohjaavat jo vakiintuneisiin käsityksiin sekä jokapäiväisiin käytäntöihin, joita yhteisön jäsenet hyödyntävät tavoitellessaan haluaa sosiaalisia vaikutuksia. Heraldikan ja sinettileimausten konventioiden tunnistettavuus läpäisi keskiaikaisen yhteisön, minkä vuoksi uuden ajan alussa porvariston ja talonpoikien oli helppo ottaa haltuunsa siihen sisältyvä henkilöiden muoto ja oletus vakaasta sosiaalisesta asemasta.

Fowler (2004: 160) painottaa, että henkilöys on ymmärrettävissä vain ihmisten, esineiden, rakennusten ja eläinten välisistä suhteista syntyvänä. Sama koskee ruumiillisuutta. Koska sosiaalinen toimijuus kumpuaa ruumiillisuudesta ja henkilödestä, muutosalttiudesta ja kon-

tekstisidonnaisuudestaan huolimatta ne kuitenkin antavat pysyvyyttä ja paikan muuttuville identiteeteille. Tämän tietynlaisen vakauden ansiosta käsitteet tarjoavat tutkimukselle kiinnepohjan, johon kirjava ja monitahoinen aineisto on mahdollista saada ankkuroitua. Kontekstisidonnaisuus heraldiikan tai lusikoiden tutkimisen yhteydessä johtaakin väistämättä tarkastelun laajenemiseen ja aineistomäärien kasvuun.

Huolimatta yhtäläisyyksistään henkilöyden ja ruumiillisuus ovat myös toisistaan poikkeavia käsitteitä, kuten heraldiikasta hahmottuva hajautunut henkilöyden osoittaa. Siinä yksilön toiminnallisuus ylittää biologisen ruumiin rajat. Kuitenkin ruumiillisuuden ja henkilöyden tarkastelu ilman toista tai pitemminkin niiden välisen dynamiikan huomiotta jättäminen – myös heraldiikan ollessa kyseessä – tekee analyysistä oleellisesti vajaan. Siksi henkilöyden ja ruumiillisuuden tarkastelu parhaimmillaan on niiden välisten konfiguraatioiden kartoittamista.

Bibliografia

Julkaistut lähteet

FMS Hausen, R. (red.), *Finlands medeltidssigill i afbild af Finlands statsarkiv genom Reinhold Hausen*. Helsingfors: Statsarkiv, 1900.

Kiechel S. *En resa genom Sverige år 1586*. Föreningen Heimdal, Stockholm 1897.

Tutkimuskirjallisuus

Aminoff, T. G. 1978. Finländska frälsesigill från tiden 1568–1602. *Gentes Finlandiae* IV: 7–27.

Anthoni, E. 1955. Tvenne finländska sigill från medeltiden. *Historisk Tidskrift för Finland* 1955: 74–75.

Bedos-Rezak, B. M. 2008. In Search of a Semiotic Paradigm: The Matter of Sealing

in Medieval Thought and Praxis (1050–1400). N. Adams, J. Cherry & J. Robinson (eds) *Good Impressions: Image and Authority in Medieval Seals*: 1–7. British Museum Press, London.

Bedos-Rezak, B. M. 2010. *When Ego Was Imago: Signs of Identity in the Middle Ages*. Brill, Leiden & Boston.

Comaroff, J. L. & Comaroff, J. 2010. On Personhood: An Anthropological Perspective from Africa. R. W. Preucel & S. A. Mrozowski (eds) *Contemporary Archaeology in Theory: New Pragmatism*: 244–255. Wiley-Blackwell, Chichester & Malden, MA, 2nd ed.

Coss, P. 2002. Knighthood, Heraldry and Social Exclusion in Edwardian England. P. Coss & M. Keen (eds) *Heraldry, Pageantry and Social Display in Medieval England*: 17–37. Boydell, Woodbridge.

Davis, D. D. 1985. Hereditary Emblems: Material Culture in the Context of Social Change. *Journal of Anthropological Archaeology* 4: 149–176.

Duerr, Hans Peter 1988–2002. *Der Mythos vom Zivilisationsprozeß: Band 1–5*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.

Egan, G. 1998. *The Medieval Household: Daily Living c. 1150–c. 1450*. Museum of London, London.

Elias, N. (1939) 2005. *The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*. Blackwell, Oxford, rev. ed.

Emery, J. 1976. *European Spoons Before 1700*. John Donald Publishers, Edinburgh.

Fagerström, R. 2000. *Hopeaa Suomen kansallismuseon kokoelmassa*. Museovirasto, Helsinki.

Fagerström, R. & Juntikka, I. 1996. *Hopean hohdetta: Oululaista hopeaa 1600-luvulta 1900-luvulle*. Pohjoinen, Oulu.

Fleur, J. 1980. *Lepels: Een keuze uit de collectie van het Haags Gemeentemuseum*. Kolofon, Den Haag.

Fowler, C. 2004. *The Archaeology of Personhood: An Anthropological Approach*. Routledge, London & New York.

Gaimster, D. 1999. The Baltic ceramic market c. 1200–1600: An archaeology of the Hanse. *Fennoscandia archaeologica* XVI: 59–69.

- Gaimster, D. 2009. An Embarrassment of Riches? Post-Medieval Archaeology in Northern and Central Europe. T. Majewski & D. Gaimster (eds) *International Handbook of Historical Archaeology*: 525–548. Springer, New York.
- Gaimster, D. & Stamper, P. (eds.) 1997. *The Age of Transition: The Archaeology of English Culture 1400–1600*. Oxbow Books, Oxford.
- Gell, A. 1998. *Art and Agency: An Anthropological Theory*. Clarendon, Oxford.
- Haggrén, G. 2009. En tid av transition: Förändringar i den materiella kulturen under 1500- och 1600-talen. *Finskt Museum* 115 (2008): 75–94.
- Herva, V.-P. 2010. Buildings as Persons: Relationality and the Life of Buildings in a Northern Periphery of Early Modern Sweden. *Antiquity* 84: 440–452.
- Hildebrand, H. 1884–1898. *Sveriges medeltid: Kulturhistorisk skildring: Andra delen*. P. A. Norstedt & Söner, Stockholm.
- Immonen, V. 2009a. *Golden Moments: Artefacts of Precious Metals as Products of Luxury Consumption in Finland c. 1200–1600: I Text*. Society for Medieval Archaeology in Finland, Turku.
- Immonen, V. 2009b. *Golden Moments: Artefacts of Precious Metals as Products of Luxury Consumption in Finland c. 1200–1600: II Catalogue*. Society for Medieval Archaeology in Finland, Turku.
- Immonen, V. 2011. Henkilövaakunat kulta- ja hopeaesineissä ennen vuotta 1600. A. Matikkala & W. Brummer (toim.) *Henkilö- ja sukuvaakunat Suomessa*: 76–88. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Immonen, V. & Taavitsainen, J.-P. 2011. Finger of a saint, thumb of a priest: Medieval relics in the Diocese of Turku, and the archaeology of lived bodies. *Scripta Instituti Donneriani Aboensis* 23: 141–173.
- Joyce, R. A. 2005. Archaeology of the Body. *Annual Review of Anthropology* 34(1): 139–158.
- Joyce, R. A. 2009. *Ancient Bodies, Ancient Lives: Sex, Gender, and Archaeology*. Thames & Hudson, New York.
- Keen, M. 2002. Introduction. P. Coss & M. Keen (eds) *Heraldry, Pageantry and Social Display in Medieval England*: 1–16. Boydell, Woodbridge.
- Luoto, J. 2011. Sfragistiikkaa Karjalassa. *Museoviesti* 2011: 9–10.
- Mesckell, L. 2000. Writing the Body in Archaeology. A. E. Rautman (ed.) *Reading the Body: Representations and Remains in the Archaeological Record*: 13–21. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Nurmi, R. 2011. *Development of the Urban Mind – An Object Biographical Approach: The Case Study of the Town of Tornio, Northern Finland*. Oulu.
- Pylkkänen, R. 1956. Säätyläispuku Suomesa vanhemmalla Vaasa-ajalla 1550–1620. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 55.
- Ruempol, A. P. E. & van Dongen, A. G. A. 1991. *Pre-industriële Gebruiksvoorwerpen 1150–1800 – Pre-industrial utensils 1150–1800*. Museum Boymans-van Beuningen, Rotterdam.
- Ruuth, J. W. 1891. Suomen rälssimiesten sinitestistä lopulla 1500-lukua ja alussa 1600-lukua. *Historiallinen Arkisto* XI: 286–348.
- Sarvas, P. 1973. Kuvasormusryhmä 1500-luvun lopulta. *Suomen Museo* 1973: 41–61.
- Strong, R. 2002. *Feast: A History of Grand Eating*. J. Cape, London.
- White, C. L. 2009. Introduction: Objects, Scale, and Identity Entangled. C. L. White (ed.) *The Materiality of Individuality: Archaeological Studies of Individual Lives*: 3–18. Springer, Dordrecht & New York.
- White, C. L. & Beaudry, M. C. 2009. Artifacts and Personal Identity. T. Majewski & D. Gaimster (eds.) *International Handbook of Historical Archaeology*: 209–225. Springer, New York.
- Willmott, H. B. 2005. Tudor Dining: Object and Image at the Table. M. Carroll, D. M. Hadley & H. Willmott (eds) *Consuming Passions: Dining from Antiquity to the Eighteenth Century*: 121–142. Tempus, Gloucestershire.
- Dosentti Visa Immonen
Tutkijakollegium
Helsingin yliopisto
visa.immonen@helsinki.fi

Georg Haggrén, Ulrika Rosendahl & Elina Terävä

Mankbyn keskiaikaiset pöytäveitset Henkilökohtaiset esineet, yhteinen ateria

Mankby medeltida bordsknivar – personliga föremål, gemensam måltid

Bordsknivar är en föremålsgrupp som uppstår i brytningen mellan medeltid och modern tid. De avspeglar en traditionell gemensam medeltida måltidstradition med personliga knivar vid ett gemensamt fat. Samtidigt är bordsknivarerna en ny föremålstyp och representerar ett första skede i en utveckling mot allt mer specialiserade bestick.

Tidigare ansågs bordsknivarerna höra hemma i en högreståndskontext eller i stadsmiljö, men på senare år har de hittats i större utsträckning i den medeltida bondbyn Mankby i Esbo socken. Materialet från Mankby har uppstått som en följd av kustsocknens täta handelsförbindelser över Östersjön, och visade sig vara oväntat rikt och internationellt.

*"Sormensa Liemeen kasta
on talonpoicainen tapa
waan ottakoon Weitzellä..."*
(Erasmus Roterodamus, 1530 [1961], 30)

Kun Erasmus Rotterdamlainen vuonna 1530 kirjoitti käytöstapaohjekirjansa, joka ilmestyi suomeksi vuonna 1670 nimellä "Cullainen kiria", alankomaalainen humanisti ohimennen paljasti muutaman oleellisen seikan veitsen käytöstä ruokapöydässä. Erasmusen mukaan ruokaveitsi tuli pitää – hyvin puhdistettuna – juoma-astian kanssa oikealla puolella, ja leipä vasemmalla. Syöminen tapahtui pääosin sormilla, mutta sormien tahraantumisen välttämiseksi voitiin veitsen kärjellä kalastaa lihapaloja liemistä ja viedä ne veitsellä suuhun. Tällä hyvällä käytöksellä nuorukainen erottuisi edukseen talonpojista ja sivistymättömästä rahvaasta. Erasmusen talonpoikia vähätelevästä asenteesta huolimatta, ylimystön pöytätavat levisivät – muun muassa painetun käytöstapakirjallisuuden ansiosta – 1500-luvun kuluessa yhteiskunnan muiden kerrosten keskuuteen.

Viime aikojen arkeologisilta kaivauksilta on Suomessakin alkanut sekä porvariston että talonpoikien asuinpaikoilta löytyä esineitä, jotka näyttävät liittyvän Erasmusen ihannoivaan tapakulttuuriin. Espoon Mankbyn keskiaikaisen kylän pöytäveitsiaineisto on esimerkki sellaisesta esinetyypistä. Mankbyn kylätontilta on kertynyt vuosien 2007–2010 tutkimuksissa antoisa ja monipuolinen löytöaineisto. Muun materiaalin ohella mukana on huomattava määrä 1400-luvun jälkipuolelta ja 1500-luvun alkuun ajoittuvia pöytäveitsiä.

Mankbyn pöytäveitset heijastavat Euroopassa 1400-luvun alusta lähtien yleistynyttä tapaa käyttää erityistä ruokailuveistä, jonka muotoilu erosi puukontyyppisistä yleisveitsistä. Verrattuna puukkoon pöytäveitsi oli siro ja koristeellinen esine, joka ei soveltunut työkaluksi. Esinetyypinä 1400–1500-luvun pöytäveitset voidaan nähdä keski- ja uuden ajan taitteen siltana. Pöytäveitset liittyvät tiiviisti keskiaikaisiin yhteisöllisiin ateriointitapoihin, mutta samalla esinetyyppejä edustaa uutta, yhä erikoistuneemmaksi muuttuvaa ruokailuvälinekulttuuria.

Veitsi oli tähän aikaan vielä henkilökohtainen esine. Keskiajan lopun ja 1500-luvun löytöaineistoissa samasta kohteesta ei juuri ole löytynyt keskenään identtisiä pöytäveitsiä. Veitset olivat yksilöllisiä, henkilökohtaisia ruokailuvälineitä, jotka hankittiin yksittäin. Esimerkiksi Englannin rannikolla vuonna 1545 uponneen Mary Rosen hyllyn pöytäveitsistä monet löytyivät omistajiensa henkilökohtaisista arkuista (Every & Richards 2005: 145, 152). Yhtenäiset kattaukset, joissa kaikilla oli samaa

sarjaa olevat ruokailuvälineet, yleistyivät vasta 1700-luvulla. Se pätee myös Mankbyhyn. Vaikka Mankbyn eri pöytäveitset ja niiden katkelmat ovat samantyyppisiä, ei aineistoon kuulu kahta samanlaista pöytäveistä. Veitsien koko, terän pituus, leveys ja paksuus, kahvan muoto, niittien ja niitinreikien koko, heloitukset ja koristelut vaihtelevat (ks. Kuva 1).

Kuva 1. Vaikka Mankbyn kylästä on löydetty on toistakymmentä pöytäveistä, aineistosta ei löydy kahta samanlaista. Keskiaikaiseen ateriaan eivät kuulunut yhtenäiset kattaukset tai ruokailuvälineet. Kuvassa Mankbyn löytöjä, ylhäältä KM 2009032:525, KM 2009032:408, KM 2008044:488, KM 2007053:39&42, KM 2007053:36, KM 2009032: 580&581. Kuva: Heidi Lunabba.

Veitsen ruodon muutos

Puukko oli jo rautakaudella yleinen työkalu. Rautakauden lopulla ja varhaiskeskiajalla ainakin jokaisella aikuisella lieenee ollut käytössään puukko. Puukkojen yleisyys näkyy esimerkiksi Euran Luistarin merovingi- ja viikinkiaikaisen ruumiskalmiston löytöaineistossa (ks. Lehtosalo-Hilander 1982: 43). Puukon muotoilu on funktionaalinen ja ajaton. Moni moderni puukko ei juuri poikkea rautakautisista puukoista. Rautakauden, keskiajan ja uuden ajan alun puukoissa oli niin sanottu piiloruoto (engl. whittle tang) eli terää kapeampi, pitkänomainen ja kokonaan kahvan sisälle upotettu ruoto. Myöhäiskeskiajalla piiloruodollisten puukkojen rinnalle ilmestyivät täysruodolliset (engl. scale tang tai full tang) veitset. Niissä ruoto liittyi terään liiteenä levynä kahvan koko pituudelta ja leveydeltä. Levymäisen ruodon molemmin puolin oli yleensä puusta tai luusta tehty kahvarevyt, jotka toisinaan olivat hyvinkin koristeellisia. (ks. Kuva 2 ja esim. Cowgill 1987 [2000]: 9, 25–32; Ruusuvuori 2010: 16, 84–85.)

Keskiajan ja uuden ajan alun täysruodolliset veitset olivat puukkoja sirom-

pia. Niiden terä oli tyypillisesti ohuempi kuin puukkojen. Täysruodolliset veitset oli tarkoitettu erityisesti ruokailuvälineiksi, pöytäveitsiksi. Näitä veitsiä tunnetaan keskieurooppalaisessa aineistossa vasta 1200-luvun lopulta alkaen. Aluksi ne olivat harvinaisia ja esimerkiksi Saksassa ne yleistyvät vasta 1400-luvulla (Müller 1996: 97). Myös Winchesteristä on löytynyt 1200-luvulle ajoittuva täysruodollinen veitsi. Kesti kuitenkin pitkään ennen kuin pöytäveitset yleistyivät Englannissa. Esimerkiksi Lontoosta ja Yorkista tunnetaan ensimmäiset täysruodolliset pöytäveitset 1300-luvun puolivälistä, mutta sielläkin ne yleistyivät vasta saman vuosisadan lopulla. Norwichissa tämä tapahtui vasta 1400-luvulla. (Cowgill 1987 [2000]: 25–26; Ottaway & Rogers 2002: 2762.)

Piiloruodollisten puukkojen ja täysruodollisten veitsien ohella 1500-luvulla alettiin valmistaa pöytäveitsiä, joissa oli ruodon sijaan massiivinen metallikahva. Esimerkiksi Englannissa ne yleistyivät vasta vuosisadan viimeisellä neljänneksellä (Egan 2005: 84.)

Mankbyn veitset tai niiden katkelmat edustavat näitä kolmea eri ruototyyppiä. Suurin osa löydöistä on joko siroja täysruodollisia pöytäveitsiä tai jyrkevämpiä

Kuva 2. Myöhäiskeskiajalla piiloruodollisten puukkojen rinnalle yleistyivät täysruodolliset pöytäveitset, joiden levymäisen ruodon molemmin puolin oli niiteillä kiinnitetyt kahvarevyt. Kuvassa kaksi Espoon Mankbyn veitsilöytöä, ylempänä puukko (KM 2009032:337), alempana pöytäveitsi (KM 2008044:368), jonka kahvassa on säilynyt pronssinen niitti. Kuva: Heidi Lunabba.

Kuva 3. Massiivisella rautakahvalla varustettu veitsi (KM 2009032:3) on ainoa laadultaan Mankbyn aineistossa. Euroopassa massiiviset veitset yleistyivät 1500-luvun jälkipuolella. Kuva: Heidi Lunabba.

piiloruodollisia puukkoja, mutta joukossa esiintyy myös yksi massiivisella metallikahvalla varustettu pöytäveitsi (Kuva 3, KM 2009032:3). Yhteensä veitsiksi tai niiden katkelmiksi tulkittuja löytöjä on 47 alanumerolla, joista muutama voi tosin olla esimerkiksi keritsinten tai muiden terien katkelmia. Kolme paria löytöjä on konservoinnin yhteydessä pystytty yhdistämään toisiinsa, joten eri veitsistä peräisin olevia katkelmia on enintään 44. Osa näistä 44 löydöstä saattaa olla peräisin samoista veitsistä.

Pöytäveitsen katkelmia on yhteensä 21 alanumerolla, joista kolme paria (KM 2007053:39 ja 42 [Kuva 1], KM 2009032:1 ja 2 [Kuva 4] sekä KM 2009032:580 ja 581 [Kuva 1]) on saatu Kansallismuseon konservointilaitoksella yhdistettyä toisiinsa. Lisäksi kaksi löytöä (KM 2009032:399 ja 408) voisivat kokonsa ja löytöyhteytensä puolesta hyvinkin olla peräisin samasta veitsestä.

Muutamit muut pienet fragmentit, kuten todennäköinen pöytäveitsen niitti (KM 2008044:273) voivat olla peräisin samoista esineistä. Löydöistä kolme on levymäisen täysruodon katkelmia (KM 2008044:189, KM 2009032:604 ja KM 2010058:70), joissa on säilynyt joko niitinreikiä tai niittejä. Kolme löydöstä on siroja terän katkelmia (KM 2008044:369, KM 2009032:489 ja 532). Lisäksi aineistoon kuuluu yksi mahdollinen pöytäveitsen niitti (KM 2008044:273) ja kaksi pronssista pöytäveitsen ylähelaa (KM 2008032:210 ja KM 2009032:399, Kuva 5). Lopuista yhdeksästä pöytäveitsiksi tulkituista löydöistä on säilynyt sekä terää että ruotoa.

Kahdeksan Mankbyn veitsilöydön tyyppiä ole pystytty määrittämään. Yksi niistä (KM 2008044:125 ja 126) on käyräteräisen veitsen katkelma ja toinen (KM 2009032:109) saattaisi olla peräisin puukosta. Muut ovat liian fragmentaarisia,

Kuva 4. Mankbyn aineiston näyttävin veitsi (KM 2009032:1&2) on poikkeuksellisen suurikokoinen (220 mm). Veitsen luisessa kahvassa on kaiverrettua koristelua sekä kolme pronssiniittiä, pronssihela sekä pronssinen kahvanpään koriste. Kuva: Heidi Lunabba.

Kuva 5. Veitsien koristelusta kertovat kaksi kuparilejeeringistä valmistettua ylähelä, jotka ovat koristaneet kahvan päätä. Tämäntyyppiset koristeet olivat 1500-luvulla suosittuja Itämeren alueella. (KM 2009032:399 & KM 2008044: 210). Kuva: Heidi Lunabba.

että niistä saisi selvyyttä. Selkeitä puukkoja aineistossa on 17. Niistäkin yksi tosin saat-
taa olla keritsinten katkelma.

Koristeltu veitsi

Piiloruodollisten puukkojen kahvat olivat keskiajalla ja 1500-luvulla niukasti koristeltuja tai koristeettomia. Kahva oli yleensä puuta, joskus luuta, ja sen muotoilun lähtökohtana olivat käyttötarpeet. Puukko oli lähinnä käyttö- eikä näyttöesine. (Cowgill 1987 [2000]: 26.) Esimerkiksi Portsmouthin edustalle Englannin etelärannikolla vuonna 1545 uponneen Henrik VIII:n lippulain Mary Rosen hylystä löytyneet puukon kahvat ovat pääosin koristelemattomia. Sen sijaan niihin on leikattu pieniä viiltoja, jotka luultavasti ovat puukon omistajan merkkejä. Ilman niitä keskenään lähes identtiset puukot olisivat helposti saattaneet sekaantua. (Every & Richards 2005: 145–146.)

Täysruodollisten pöytäveitsien kahvalistoja alettiin puukoista poiketen koristella jo varhain. Veitsen rakenteeseen kuuluvat metalliosat, eli yleensä pronssista tai messingistä valmistetut niitit ja helat, toivat jo sinällään koristeellista kontrastia teräksisen terän ja useimmiten orgaanisesta materiaalista valmistettujen kahvaleyvien ohien. Kahvaleyvyt olivat usein taidokkaas-

ti koristeltuja. (Cowgill 1987 [2000]: 26–27). Mankbyn löytöjen joukossa vain kahdessa pöytäveitsessä (KM 2009032:1 ja 2, [Kuva 4]; KM 2009032:525, [Kuva 1]) on säilynyt jäännöksiä orgaanisista kahvaleyvistä: toisessa ne ovat olleet luusta, toisessa puusta. Esimerkiksi Helsingin Vanhankaupungin löytöaineisto tarjoaa monta esimerkkiä taidokkaasti koristelluista kahvoista (Heikkinen 1994: 242–245.)

Mankbyn aineistossa pronssisia niitejä on säilynyt neljässä veitsessä (KM 2008044:368; KM 2009032:1 ja 2 [Kuva 4]; KM 2009032:408 [Kuva 1]; KM 2009032:525 [Kuva 1]). Lisäksi yhdessä (KM 2010058:70) on rautaiset niitit. Pronssiheloja on säilynyt kahdessa veitsessä (KM 2009032:1 ja 2 [Kuva 4]; KM 2009032:580 ja 581, [Kuva 1]). Mankbyn veitsiaineistossa pöytäveitsien koristelusta kertovat lisäksi kaksi pronssista tai messingistä valmistettua ylähelä, jotka ovat koristaneet kahvan päätä (Kuva 5). Toinen heloista muistuttaa muodoltaan kruunua, jonka keskellä on yksi iso häränsilmäkoriste (KM 2008032:210). Toisen yläreuna on piparkakkumainen ja siinä on koristeluna kaksi reiällistä häränsilmäkuviota (KM 2009032:399). Jälkimmäinen saattaa olla osa sen läheisyydestä löytynyttä pöytäveistä (KM 2009032:408, [Kuva 1]), jonka suuret pronssiniitit on koristeltu uurretuin renkain. Suomesta tunnetaan vastaavia yläheloja (mm. Helsingin Van-

hastakaupungista ja Kökarin luostarista), samoin Virosta (mm. Haapsalusta) (Heikkinen 1994: 242; Gustavsson 1995: 21; Pärn 1990: 441, Taf. XXIX.). Isohkot, koristeelliset ylähelat näyttävät 1500-luvulla olleen suosittuja Itämeren alueella. Saksalaisessa aineistossa pöytäveitsien ylähelat on ajoitettu lähinnä 1500-luvulle (Müller 1996: 129, 203, 98). Sen sijaan keski- ja länsieurooppalaisissa löytöaineistoissa ne ovat harvinaisia, jossaan eivät tuntemattomia (ks. esim. Egan 2005: 94–95).

Pöytäveitsien kahvojen koristeluun panostettiin erityisesti 1500-luvulla. Kahvat tarjosivat veitsen valmistajille mahdollisuuden innovatiiviseen ja yksilölliseen muotoiluun. (Egan 2005: 84) Kaksi ajan veitsien muotoilun elementtiä löytyy myös Mankbyn yläheloista: kruunu- ja häränsilmäkuviot. Kahvan pää muotoiltiin 1500-luvulla usein kruunumaiseksi joko kahvalevyjä veistämällä, tai kuten Mankbyn veitsien tapauksessa, ylähelan muotoilulla (ks. esim. Every & Richards 2005: 147). Kruunumaiseksi veistetyistä luukahvoista löytyy Suomesta esimerkkejä muun muassa Helsingin Vanhastakaupungista ja Siuntion Suitian kartanolinnasta (Heikkinen 1994: 242; Niukkanen 1997: 65). Toinen 1500-luvun pöytäveitsen koristekuviot oli häränsilmä, jollainen löytyy myös toisesta Mankbystä löytyneestä ylähelasta. Haapsalun, Helsingin ja Kökarin löydöt osoittavat, että häränsilmäkuviota suosittiin myös kahvalevyjen koristelussa.

Muutama Mankbyn pöytäveitsilöydöistä on syytä nostaa erikseen esiin. Eri-tyisen hieno on Kansallismuseon konservointilaitoksella kahdesta löydöstä (KM 2009032:1 ja 2, Kuva 4) koottu kokonainen veitsi, jonka kahvassa on kaiverruksin koristellut luiset listat, kolme pronssiniittä, pronssihela ja puolipyöreä pronssinen kahvanpään koriste. Kooltaan tämä näyttävä veitsi on poikkeuksellisen suuri: sen pituus on lähes 220 mm.

Samalta alueelta kyseisen veitsen kanssa löytyi myös toinen mielenkiintoinen pöytäveitsi (KM 2009032:3, Kuva 2), jonka kahva on kokonaan rautaa. Rautainen kah-

va levenee päätä kohti ja sen tyvessä on muotoilua sekä ylempänä mahdollisesti koristeviiva. Kahvan päästä on saattanut murtaa koriste tai muu sellainen. Veitsen täytyy olla aivan Mankbyn kylän loppuajoilta tai kylää seuranneelta lyhyeltä kuninkaan-kartanokaudelta, sillä eurooppalaisessa aineistossa massiivisella kahvalla varustetut pöytäveitset yleistyivät vasta 1500-luvun jälkipuolella.

Pöytäveitsi – ylellisyyttä vai ei?

Tutkimuskirjallisuudessa löytyy yksittäisiä mainintoja pöytäveitsilöydöistä monilta suomalaisilta keskiajan lopun ja uuden ajan alun kaivauskohteilta, erityisesti kaupungeista. Ainakin Helsingin Vanhastakaupungista pöytäveitsiä tunnetaan huomattava määrä (Heikkinen 1994: 242–245.) Veitsiaineistoja on julkaisuissa kuitenkin vain harvoin analysoitu, mikä vaikeuttaa vertailujen tekemistä. Varhaiset pöytäveitset on kuitenkin yleensä liitetty säätyläisympäristön hienostuneeseen pöytä-kulttuuriin ja ylellisyyskulutukseen. Julkaisuissa kuvatut veitset ovatkin usein erityisen hienoja ja arvokkaita esineitä (esim. Ikäheimo 1989: 160; Immonen 2009: 238–240). Talonpoikien esineistönä niitä tuskin on pidetty.

Nykytutkimus on kuitenkin osoittanut, että pöytäveitsiä on käytetty talonpoikaiskylissäkin. Mankby ei ole ainoa kylä, josta on löytynyt pöytäveitsiä. Esimerkiksi Vantaan Gubbackan 1400-luvun lopulle ja 1500-luvulle ajoittuvasta 22 veistä käsittävistä löytöaineistosta kolme edustaa niin sanottua niittiveitsityyppiä (Koivisto 2010: 101–103) eli ne ovat luokitettavissa lähinnä pöytäveitsiksi. Pöytäveitset ovat 1500-luvun loppuun mennessä vakiinnuttaneet asemansa osana ainakin uusmaalaisten talonpoikien esineellistä kulttuuria. Uudenmaan talonpojat purjehtivat keskiajalla ja 1500-luvulla säännöllisesti Tallinnaan. Monet löytyneistä pöytäveitsistä lienevät tuomisia näiltä kaupunkimatkoilta. Vuon-

na 1550 perustetusta Helsingistä on säilynyt tullitilejä, jotka valottavat hieman pöytäveitsien alkuperää. Esimerkiksi vuonna 1585 Helsinkiin tuotiin kuusi tusinaa suuria, 21 tusinaa keskikokoisia ja 26 tusinaa pieniä pöytäveitsiä (RA: Finska Cameralia vol. 81). Pääosin veitsiä lienee tuotu Pohjois-Saksasta. Esimerkiksi edellä mainitut veitset olivat tulleet useilla eri aluksilla, joiden kaikkien lähtösatama oli Lyypekki.

Keskiajan kuluessa kaupankäynti lisääntyi kaikissa yhteiskuntaluokissa, ja kotitekoiset esineet saivat väistyä tuonti- ja ostotavaran tieltä. Keskiaikaisten kyläpaikkojen tutkimus on viime aikoina todistanut, että Itämeren piirin materiaallinen kulttuuri levisi maaseudullekin Suomen alueella. Tuonti ja kulutus ei rajoittunut pelkästään suolaan ja rautaan. Hyötytuotteiden rinnalla maaseudulle levisi runsaasti tuotteita, joiden funktio oli pikemmin sidottu näyttämiseen ja kulutuskulttuuriin kuin elinkeinoon. Pöytäveitset ovat hyvä esimerkki tästä ilmiöstä. Pöytäveitsistä suuri osa oli tuontitavaraa, sirojen pöytäveitsien ja niiden koristeellisten kahvojen valmistaminen vaati ammattitaitoa. Kyse oli erikoistuneesta käsityöstä, joka oli lähinnä kaupunkilaiselinkeino.

Pöytäveitsien tuotanto oli kontrolloitua, mistä ovat osoituksena niiden teristä monesti löytyvät valmistajan leimat. Englantilaisessa aineistossa veitsenterien valmistajan leimat yleistyivät 1300-luvun kuluessa. Keskiajalta aina 1570-luvulle valmistajan merkinä oli yleensä terän pintaan upotettu kuparilejeeringistä valmistettu yksinkertainen kuvio. Sen jälkeen vallitsevaksi tuli suoraan veitsen terän pintaan lyöty leimakuvio. (Cowgill 1987 [2000]: 17–24; Ottaway & Rodgers 2002; Egan 2005: 84.) Yhdestä Mankbyn veitsestä (KM 2009032:408) röntgenkuva paljasti luultavasti kuparilejeeringistä tehdyn leiman (Kuva 6). Röntgenkuvat ja konservoinnin

yhteydessä tehty analyysi osoittavat, että myös kahdessa muussa veitsessä (KM 2007053:36 ja KM 2008044:488) on mahdollisesti ollut valmistajan leima. Molemmissa tapauksissa luultavasti kuparilejeeringistä valmistettu leimakuvio on irronnut ja jäljellä on vain kolo. Vuoden 2008 veitsessä tulkinta on tosin epävarma.

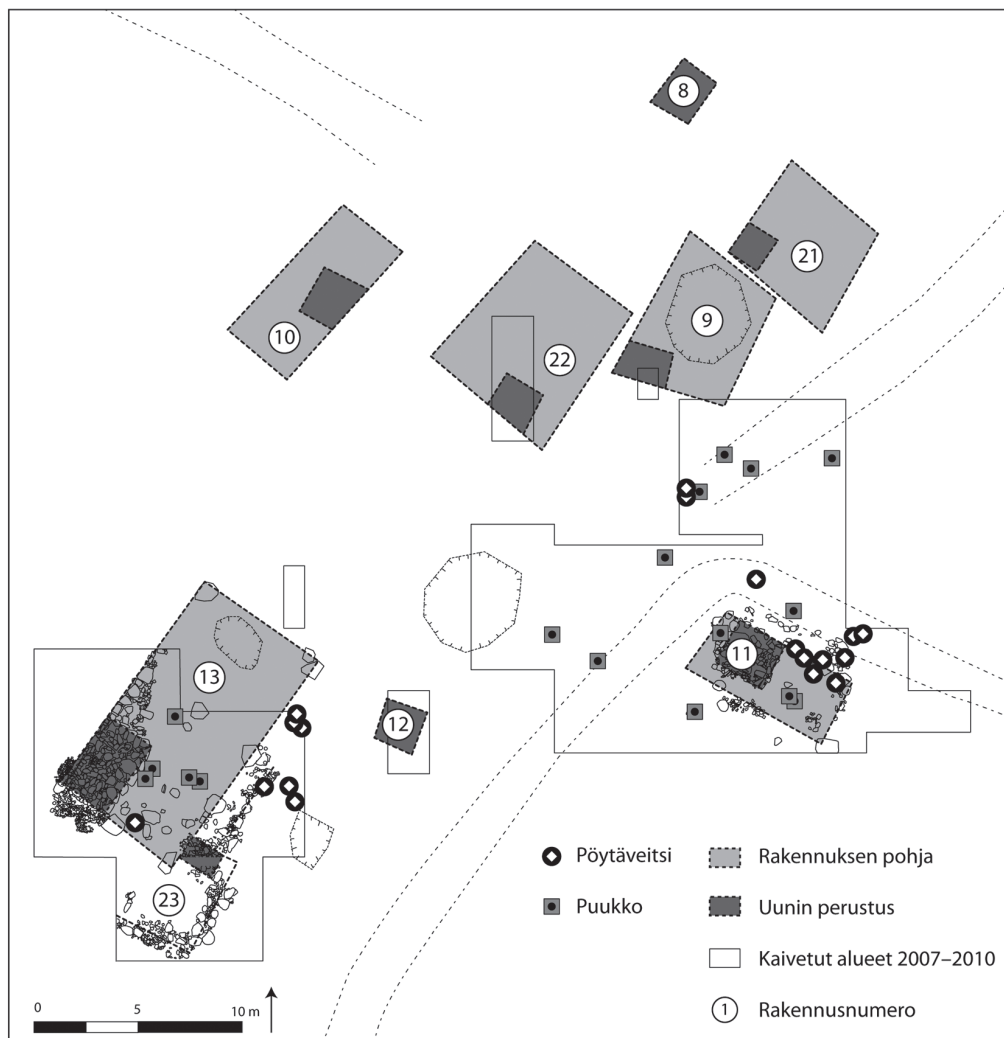
Lisääntynyt tuonti ja ostoesineiden saatavuus talonpoikien keskuudessa haastaa kuitenkin perinteistä käsitystä pöytäveitsistä ylellisyystavarana. Sosiologi Christopher J. Berryn mukaan ylellisyystavara ei

Kuva 6. Röntgenkuvassa paljastui valmistajan leima pöytäveitsessä KM2009408. Kuva: Kansallismuseon konservointilaitos.

voi esiintyä yleisesti kaikissa yhteiskuntaluokissa. Jos jonkin ylellisyystuotteen käyttö yleistyy merkittävästi, siitä tulee sosiaalinen välttämättömyys, joka kuuluu yhteisön perusesineistöön; "This division between goods that are deemed socially necessary and goods that constitute luxuries is part of what we call the basic grammar of societies" (Berry 1994: 38). Usein ylellisyysesineet on liitetty nimenomaan eliitin elämäntapaan. Eliitille ylellisyysesineet olivat tärkeä

tapa viestittää valtaa ja ylläpitää tiettyä ylimystön habitusta (vrt. Immonen 2009: 38). Siksi eliitti on säädösten ja käytösnormien avulla yrittänyt pitää ylellisyyskultusta poissa rahvaan ulottuvilta, myös silloin kun porvaristolla tai talonpojilla olisi ollut taloudellinen mahdollisuus hankkia itselleen kyseisiä esineitä. Tämä ei suinkaan tarkoita, että eliitti olisi aina onnistunut rajamaan pois ylellisyysesineet alempien luokkien omaisuudesta.

Kuva 7. Mankbyn pöytäveitsilöydöt keskittyivät rakennuksen 11 läheisyyteen. Toinen kekkittymä esiintyy alueen länsiosassa. Puukot sen sijaan löytyivät tasaisemmin koko kylän alueelta. Kartta: Maija Holappa.

Ylellisyyskäsite voi silti olla hyödyllinen väline tarkastaessa talonpoikien materiaalista kulttuuria. Arkeologinen aineisto pystyy tässä yhteydessä antamaan monimuotoisemman kuvan kuin säilyneet kirjalliset lähteet – esineet eivät seuraa yhteiskuntaluokkien rajoja niin orjallisesti kuin normatiiviset lähteet antavat ymmärtää. Eliitin symbolien käyttö on voinut toimia pyrkimyksenä sosiaaliseen nousuun ja edustaa näin vastakkaista tai rinnakkais- ta ideologiaa. Ylellisyys on totta kai suhteellinen käsite, se mikä vaikuttaa ylelliseltä talonpoikauskontekstissa ei välttämättä säväytä linnassa tai edes kaupungissa. Omasa ympäristössään ylellisyysesine edustaa muoti-ilmiötä, maahantuontia, hienoa käsityötä tai koristelua, ja ennen kaikkea; se heijastaa omistajansa habitusta oman sosiaalisen piirin sisällä.

Mankbyn kylän sisällä pöytäveitset esiintyvät epätasaisesti, pöytäveitsilöydöt keskittyvät erityisesti yhden rakennuksen (rakennus nro 11) sisälle ja sen läheisyyteen. Toinen keskittymä on kylän länsiosan yhden myöhäiskeskiaikaisen rakennuksen vierestä (Kuva 7). Pöytäveitsien epätasainen levintä kylän sisällä saattaa johtua kylän sisäisistä eroista, heijastaen naapurien keskenään erilaisia mahdollisuuksia kuluttaa ja omistaa ylellisyysesineitä. Espoolle oli ominaista rälssin puuttuminen lähiympäristöstä. Valtaosa talonpojista maksoi veroja kruunulle, ja maisemallisesti Espoosta puuttuu täysin feodaaliyhteisölle ominainen aatelisvallan manifestointi. Mahdolliset sosiaaliset erot ovat lähinnä löydettävissä esinetasolla esimerkiksi pöytäveitsiaineiston levintänä. Kylän rakennusten koot ja sijainnit eivät heijasta suuria eroja, jotka viittaisivat kyläläisten statukseen.

Pöytätavat ja veitset

Myöhäiskeskiajan uudet pöytäveitsityypit sopivat luontevasti perinteisiin keskiaikaisiin ruokailutapoihin. Verrattuna myöhäisempään vaiheeseen, keskiaikainen ruo-

kailu oli yhteisöllinen tapahtuma, jossa syötiin ja juotiin yhteisistä astioista. Veitsi oli kuitenkin lähinnä henkilökohtainen ruokailuväline, jolla leikattiin oma annos yhteisestä lihasta (Kuva 8). Erasmusken Kultaisessa kirjassa ilmenee, että kutsuilakin veitsen puhtaudesta vastaa ruokailija itse, joten vaikuttaa siltä, että vieraat toivat mukanaan oman veitsen.

Saksalaisen sosiologin Norbert Eliaksen (1939 [1989]: 217–222) mukaan veitsien käyttöön on liitetty paljon tabuja ja kieltoja johtuen veitsen asemaisesta luonteesta. Elias näki ruokaveitsen käytön kehityskaarena, joka heijasti länsimaisen sivilisaation muodostumisprosessia. Kuten tiedämme, veitsen kärjellä ei ole enää kohteliaista syödä, eikä veistä laiteta suuhun. Tämä tabu ei vielä esiintynyt keskiajalla, veitsen kärjellä oli nimenomaan hienovaraista viedä ruokaa suuhun, niin kuin Erasmusken esimerkki artikkelin alussa todistaa. Myöhemmin otettiin tätä tehtävää varten käyttöön haarukka. Tämän seurauksena pöytäveitsistä tuli tylppäkärkisiä (vrt. Deetz 1977 [1996]: 168–170) ja näin ollen vähemmän asemaisista. Siron ja koristeellisen pöytäveitsityypin tulo markkinoille voi nähdä osana prosessia, jossa pöytäveitsien potentiaalista vaarallisuutta haluttiin vähentää. Myöhäiskeskiajan sirot pöytäveitset viestivät, että ruokailun yhteydessä ei käytetä asetta tai työkalua, ruokailuvälineenä käytettiin ihan eri esine-tyyppiä.

Vaikka Norbert Eliaksen (1939 [1989]: 149–225) psykologiset päätelmät ihmiskunnan sivilisaatioprosessista vaikuttavat nykylukijalle liioitellun lineaarisilta, ovat hänen ajatukset historiallisten pöytäta- pojen kulttuurisidonnaisuudesta yhä kiinnostavia. Pöytätavat ovat opittua käytöstä, jotka noudattavat tietyn yhteisön normeja puhtaudesta, kohteliaisuudesta ja huomaavaisuudesta. Ruokailutilanne oli selkeästi erittäin tärkeä osa keskiajan yhteisöllistä kanssakäymistä. Ruokapöytä muodosti sosiaalisen tilan, jossa oli tarkoitus käyttäytyä yhteisön koodien mukaisesti. Nämä koodit eivät suinkaan olleet sidottuna pelkkään ravinnon nauttimiseen, vaan nii-

hin liittyi paljon elementtejä, jotka tekivät yhteiskunnan hierarkiatkin näkyviksi. Kaikki ruokailijat eivät olleet tasavertaisia. Ihmiset saivat iän, aseman tai sukupuolen johdosta erilaisen kohtelun ruokailutilanteessa. Esineet saivat tässä yhteydessä merkityksellisen roolin erilaisuuksien korostamisen välineinä. Henkilökohtaiset tai arvovieraille annetut erityiset ruokailuvälineet, kuten pöytäveitset, olivat silmään pistäviä symbolisia välineitä, jotka

muodostivat ja ylläpitivät rakenteita sekä ruokailutilanteessa että sen ulkopuolella.

Tietomme keskiajan pöytätavoista nojaavat valitettavan paljon pelkän yläluokan kontekstissa tuotettuihin kirjallisiin ja kuvallisiin lähteisiin. Talonpoikien ruokailukulttuuri on lähes kokonaan kirjallisten lähteiden ulottumattomissa, jos mukaan ei lasketa elitistisiä lausahduksia talonpoikien puuttuvista pöytätavoista kuten Erasmus Rotterdamilaisen Kultaisessa kirjassa. Elii-

Kuva 8. Myöhäiskeskiajalla yleistyi tapa käyttää henkilökohtaista pöytäveistä ruokailuvälineenä. Katettu pöytä Helsingborgin Mariakirkon maalauksessa vuodelta 1583. Kuva: Smålands museum.

tillä oli varmasti ajan ajattelutavan mukaan hienostuneemmat pöytätavat kuin rahvaalla, mutta se ei tarkoita, etteikö talonpojilla olisi ollut omia eliittiä jäljitteleviä käyttäytymisnormeja ruokailutilanteissa. Pöytäveitsien nopea ilmestyminen Suomen maaseudun asuinpaikkoihin osoittaa myös, että talonpojilla oli valmius ottaa vastaan uusia vaikutteita. Esineiden perusteella on todennäköistä, että myös tavat ovat liikkuneet sekä maantieteellisesti että sosiaalisten luokkien välillä.

Lopuksi

Pöytäveitset on esineryhmä, jonka avulla voi lähestyä kylän kauppaverkostoja, tapakulttuuria ja sosiaalisia eroja. Niitä voidaan ajoittaa suhteellisen tarkasti ja yhdistää Itämeren alueen kansainväliseen kontekstiin, jossa vastaavia esineitä alkaa esiintyä 1400–1500-luvun aikana. Henkilökohtaisina esineinä pöytäveitset ovat olleet välineitä viestiä omistajansa habitusta, mutta samalla tärkeä osa yhteistä ruokailukulttuuria. Vaikka arkiset tilanteet ovat hetkellisiä, esineet ovat edelleen löydettävissä, ja ne voivat auttaa meitä luomaan uusia, aiempaa monimuotoisempia näkökulmia historiaan. Keskiaikainen talonpoikaiskylä on ollut paikka, jossa jotkut kyläläiset ovat päässeet hankkimaan ja käyttämään esineitä, jotka ovat yllättäneet kansainvälisyydellään ja muotitietoisuudellaan. Ehkäpä suomalainen talonpoika ei olekaan ollut niin konservatiivinen kuin eliitin tuotamiin lähteisiin pohjautuva perinteinen historiantutkimus on antanut ymmärtää.

Bibliografia

Arkistolähteet

- Riksarkivet, Stockholm: Finska Cameralia vol. 81
- Museoviraston rakennushistorian osaston arkisto, Mankbyn tutkimusraportit:
- Georg Haggrén, Maija Holappa, Tarja Knuutinen, Olli Kunnas, Tero Pitkänen & Ulrika Rosendahl: Espoo, Espoonkartano, Mankbyn kylätontti. Kartoitus ja koekaivaus 2007.
- Georg Haggrén, Maija Holappa, Hanna Kivikero, Tarja Knuutinen, Ville-Martti Rohiola, Ulrika Rosendahl, Tanja Rönkkö, Anna-Maria Salonen, Jenni Siltainsuu & Elina Terävä: Espoo, Espoonkartano, Mankbyn kylätontti. Kaivauskertomus 2008.
- Georg Haggrén, Maija Holappa, Tarja Knuutinen, Annika Eklund, Janne Heinonen, Hanna Kivikero, Ulrika Rosendahl, Anna-Maria Salonen, Jenni Siltainsuu & Elina Terävä: Espoo, Espoonkartano, Mankbyn kylätontti. Kaivauskertomus 2009.
- Georg Haggrén, Maija Holappa, Janne Heinonen, Hanna Kivikero, Tarja Knuutinen, Sanna Lillman, Ulrika Rosendahl, Anna-Maria Salonen & Elina Terävä: Espoo, Espoonkartano, Mankbyn kylätontti. Kaivauskertomus 2010.

Kirjallisuus ja painetut lähteet

- Berry, C. J. 1994: *The Idea of Luxury. A Conceptual and Historical Investigation*. Cambridge.
- Cowgill, J. 1987 (2000): Manufacturing techniques. *Knives and Scabbards*: 8–39. Medieval Finds from Excavations in London 1. London.
- Deetz, J. 1977 (1996): *In Small Things Forgotten. An Archaeology of Early American Life*. New York.

- Egan, G. 2005: *Material culture in London in an age of transition. Tudor and Stuart period finds c 1450 – c 1700 from excavations at riverside sites in Southwark*. MoLAS Monograph 19. Museum of London. London.
- Elias, N. 1939 (1989): *Sedernas historia*. Stockholm.
- Erasmus Roterodamus 1530 (1961): *Cullainen kiria. Nuorukaisten Tapain Sijwollisudest*. Jälkisanat kirj. Helmer Winter. Turku.
- Every, R. & Richards, M. 2005: Knives and Knife Sheaths. J. Gardiner (ed.) *Before the Mast. Life and Death Aboard the Mary Rose*: 144–153. The Archaeology of the Mary Rose. Vol 4. The Mary Rose Trust Ltd. Portsmouth.
- Gustavsson, K. 1995: Hamnö. En medeltida klostermiljö i ytterskärgården. Mariehamn.
- Heikkinen, M. 1994: Pihlajan varjossa. Talo tutkimuksen kohteena. *Narinkka - Helsingin kaupunginmuseo*: 225–257. Jyväskylä.
- Ikäheimo, M. 1989: Muu esineistö. *Turun Mätäjärvi – Mätäjärvi i Åbo*: 156–162. Turun maakuntamuseo. Raportteja 10. Turku.
- Immonen, V. 2009. *Golden Moments: Artefacts of Precious Metals as Products of Luxury Consumption in Finland c. 1200–1600*. I Text. *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae* XVI. Turku.
- Koivisto, R. 2010. Arkipäivän esineitä ja asuttuja rakennuksia. A. Koivisto, R. Koivisto & J. Hako (toim.) *Gubbacka. Keskiajan arkea Vantaalla/Medeltida vardag i Vanda*: 86–111 Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 34. Vantaa.
- Lehtosalo-Hilander, P. L. 1982: *Luistari II*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 82:2. Helsinki.
- Müller, U. 1996: *Die Funde der archäologischen Untersuchungen auf dem Schranken zu Lübeck*. Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte 24. Lübeck.
- Niukkanen, M. 1998: “Al ting aer forgaengelich...”, Excavations at the Medieval Manor of Svidja in 1996–1997. *Fennoscandia Archaeologica* XV: 59–69.
- Ottaway, P. & Rodgers, N. 2002: *Craft, Industry and Everyday Life: Finds from Medieval York. The Archaeology of York - The Small Finds* 17/15. Council of British Archaeology & York Archaeological Trust, York.
- Pärn, A. 1990: Forschungsarbeiten in der Altstadt und der Bishofsburg zu Haapsalu. *Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised* 39: 438–445.
- Ruusuvuori, A. 2010. *Puukon historia*. Tampere.
- Kiitokset: Pia Klaavu ja Leena Tomanterä/Kansallismuseon konservointilaitos.
- Dos. Georg Haggren
Historiallisen ajan arkeologian dosentti Helsingin yliopistossa. On johtanut Mankbyn kaivausprojektia vuodesta 2007.
georg.haggren@helsinki.fi
- FM Ulrika Rosendahl
Kirjoittaa väitöskirjaa Helsingin yliopistossa. Tutkimuksen aiheena keskiaikaisten kylien struktuurit ja keskiajan maaseutuasutus.
ulrika.rosendahl@helsinki.fi
- HuK Elina Terävä
Mankby -projektin esinevastaava. Valmistelee Pro gradua Helsingin yliopistossa Raseborgin linnan keskiaikaisista aselöydöistä.
elina.terava@helsinki.fi

Rosa Vilkama

Hammashygienian jäljillä 1400–1600-lukujen Pohjois-Suomessa

– Approksimaaliset uurteet lin vanhan Haminan hautausmaan vainajien hampaissa

Tandhygien på spåren i 1400–1600-talens norra Finland – Approximala skårar i de avlidnas tänder på gravgården i gamla Hamina i Ijo.

Sommaren 2009 ordnades prov- och exploateringsgrävningar i gamla Hamina i Ijo. Under grävningarna hittades bl.a. enskilda skelettgravar och en grop fylld med människoben på ett gammalt gravgårdsområde. Bengropen innehöll ben av minst 160 individer. Artikeln behandlar de vågräta skårar som påträffades på tänderna till individer i bengropen. Dessa approximala skårar (interproximal grooves) har eventuellt uppkommit genom upprepad behandling av tandmellanrummen, t.ex. genom användning av tandsticka. Av materialet i bengropen undersöktes 899 tänder, varav 23 tänder, dvs. 2,6 % uppvisade skårar. Spår av tandstickor har hittats redan i Neandertalmänniskors tänder, så upptäckten placerar in 1400–1600-talets ijobor i en lång tradition av tandvård. En tandsticka av trä är antagligen det äldsta tandhygieniska verktyget, men artikeln tar även upp tandstickor av andra material och de historiska källor som tyder på deras användning i Finland.

Miten hammashoitoa voi tutkia arkeologisesti?

Hammashoitoa ja suun hygieniaa pidetään ainakin nykyään hyvin henkilökohtaisena asiana. Suun terveyttä on pyritty huoltamaan mahdollisuuksien mukaan jo ennen modernin hammaslääketieteen syntyä, kuten kirjalliset lähteet ja arkeologinen aineisto todistavat. Lääketieteen kehitystä voi tutkia arkeologisesti esimerkiksi säilyneiden hoitovälineiden kautta; lääkäreiden haudoista eri puolilta antiikin Rooman imperiumia on löydetty monipuolisia kirurgisten instrumenttien sarjoja (Berg 2004). Antiikin Roomasta on säilynyt myös spesifisesti hammashoitoon liittyviä välineitä, kuten kahdentuhannen vuoden takaisia poria ja hammaspihtejä (Kela & Asmundela 2000). Suomesta arkeologisia jäännöksiä ihmisten henkilökohtaisesta hygienianhoidosta on tiedossa niukemmin. Vanhoja hammashoitotapoja Suomen alueella vallottavat esimerkiksi Pernajan Pappilan kaivauksissa Itä-Uudellamaalla löytynyt pronssinenhammastikku-korvalusikka-yh-

distelmä ja luisen hammasharjan kappale (Palm & Pellinen 2002).

Hoitovälineiden lisäksi menneisyyden ihmisten hammasterveyden tutkimuksessa on hyödyllistä katsoa itse hampaita. Syöty ruoka jättää hampaisiin jälkiä, joista tunnetuin esimerkki lienee sokerin käytön yhteys karieksen esiintymiseen (Hillson 2003: 280; Larsen 1995), mutta joissain tapauksissa myös hoitokeinojen jäljet voivat jäädä näkymään hampaistossa. Esimerkiksi voimakas harjaaminen karkeatekoisten hammastahnojen ja -harjojen avulla voi raapia hammaskiilteeseen naarmuja (Roberts & Manchester 1999: 52), joita on mahdollista havainnoida mikroskooppilla. 1700-luvulla Euroopan yläluokan keskuuteen levisivät erilaiset hammastahnat ja pulverit, jotka koostumukseltaan rosoisina eivät olleet kiilteelle hyväksi. Hammaspulverien raaka-aineina saatettiin hyödyntää esimerkiksi kalkkia, suolaa tai soodaa. (Smith 2007: 230–231) Erasmus Rotterdamilaisen 1500-luvulla latinaksi kirjoittama, 1600-luvulla suomeksikin käännetty käytösopas ”Cullainen Kiria Nuorucaisten Tapain Sij-

wollisudest” kehotti varsin valistuneesti välttämään hampaiden hankaamista hiekalla ja suolalla, joka vahingoittaa ikeniä. Hiekan ja suolan sijaan Erasmus Rotterdamlainen suositteli kananluista tehtyjä hammaspuikkoja (Erasmus Roterodamus 1530 (1970): 16):

”52. Hammasten puhtaudesta pitää waari otettaman: mutta tehdä niitä wälkeex hiedalla / on Pijcaisten tapa: Suolalla eli Alunalla hiestaa / on Ikenille wahingollinen: tehdä sitä omalla Wedelläns / on Ibererein tapa.”

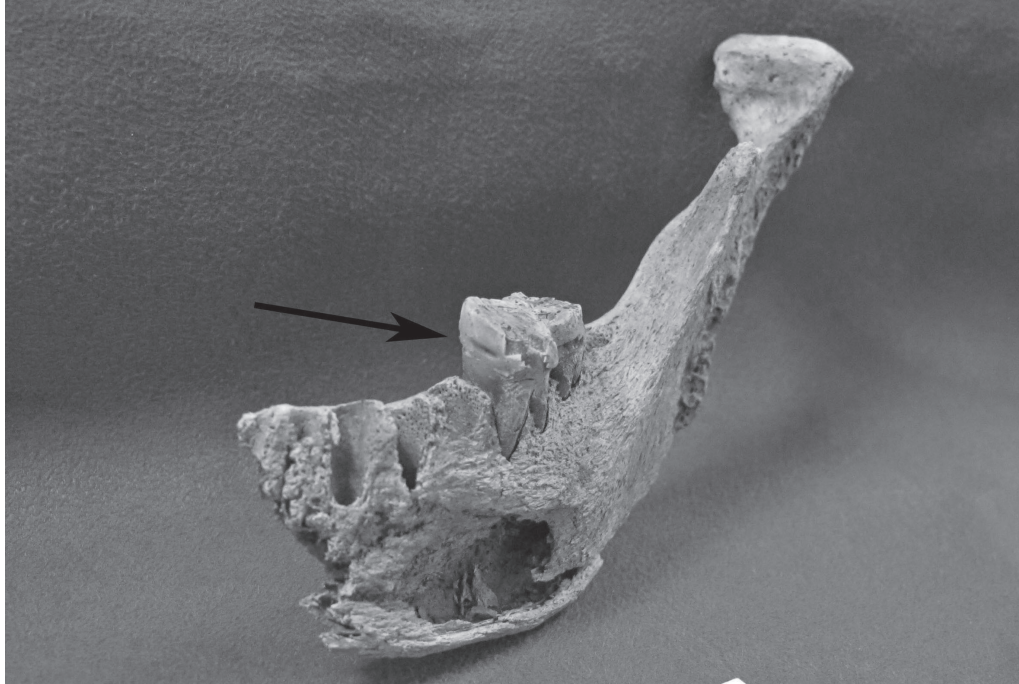
”53. Jos jotakin on Hambaisin tarttunut / eij sitä pidä pois ottaman Weitzellä / eij Kynsillä / Coirain ja Kissain tawalla / eij Pyhielijnalla, waan eli Hammas Puicon Kärjellä / eli pienillä Luilla / Cuckoin eli Canain Sääristä uloswedetyillä.”

Arkeologisista hampaistoista toisinaan löytyvät hammasvälien uurteet jäävät yleensä vaille varmaa tulkintaa, mutta yksi mahdollinen syy niiden syntyyn on hampaidenvälien pistely jollakin kovalla esi-

neellä, siis esimerkiksi hammastikun käyttö (Roberts & Manchester 1999: 62).

Interproximal groove hampaankolossa

Hampaiden approksimaalisilta eli vierekkäisten hampaiden toisiaan vasten olevilta pinnoilta löytyvät uurteet ovat vanhimpia havaittuja hampaiden muokkauksesta kertovia jälkiä (ks. Kuva 1). Englanninkielisessä tutkimuskirjallisuudessa tällaista jälkeä kutsutaan nimellä *interproximal groove*. Termi ei käänny täysin vaivattomasti suomeksi; voisi puhua esimerkiksi hammasvälien uurteista tai approksimaalisista jäljistä. Uurre voi löytyä yhden hampaan pinnalta, tai vierekkäisissä hampaissa voi olla samansuuntaiset uurteet, joiden väliin esimerkiksi hammastikku sopii. Tyypillisesti jälki sijaitsee hampaan kaulassa; eli ikenen kohdalla hammaskruunun ja juuren

Kuva 1. Uurre hammaskiilteessä alaleuan vasemman puolen ensimmäisessä poskihampaassa mesiaalisella pinnalla. Kuva: Rosa Vilkama.

rajalla (Formicola 1988), mutta se voi löytyä myös ylempää kruunun alueelta tai alemmaa juuresta. Jotta uurre kelpaa dokumentoitavaksi, sen tulee olla yleisilmeeltään selkeä eli siinä on oltava selvät ylä- ja alarajat, joiden välissä kulkee syvennys. Joskus, jos hampaan säilyvyys on hyvä, uurteen pinta voi myös olla pyöristynyt ja kiillotunut. (Bonfiglioli *et al.* 2004)

Hammastikun jäljiksi tulkittuja uurteita on löydetty yhtä lailla varhaisten hominidien hampaista kuin moderneista väestöistäkin. Hammastikun käytön lisäksi muita esitettyjä selityksiä erikoisille uurteille ovat muun muassa toistuva työnteko hampaita apuna käyttäen, esimerkiksi kasvikuitujen työstäminen hampaiden välissä. Uurteiden muoto ja niiden sijoittuminen tavallisimmin suun takaosaan ovat kuitenkin saaneet useimmat tutkijat sille kannalle, että työnteon jälkiä uskottavampi selitys on hampaanvälien toistuva pistely jollakin taipumattomalla esineellä, esimerkiksi puusella tai metallisella tikulla (Waters-Rist *et al.* 2010). Bioarkeologit, jotka saavat uurteisia hampaidenvälejä ihmeteltäväkseen esimerkiksi patologioiden dokumentoinnin yhteydessä, ovat yleensä haluttomia ylitulkitsemaan uurteiden alkuperää, mutta tikulla pistelyn selityksiksi on tarjottu muun muassa mekaanista hampaiden puhdistamista tai tulehtuneen ikenen käsittelyä kivun lievittämiseksi. (Bonfiglioli *et al.* 2004; Formicola 1988; Bermudez de Castro *et al.* 1997; Waters-Rist *et al.* 2010)

Tikunjäljen erottaminen hampaanvälien karieksesta on joskus tulkinnanvaraista. Uurteen syntyä saattaa myös edeltää karies – ensin reikiintymisen vuoksi kipeytynyttä kohtaa on voitu pistellä, jolloin uurre on syntynyt kariksen yhteyteen, ja ajan kuluessa karies on saattanut jopa kulua pois (Waters-Rist *et al.* 2010). Hampaanvälien uurteita voi myös joissain tapauksissa olla vaikea edes tutkijan nähdä. Tämä johtuu siitä, että poskihampaat, joissa uurteita yleisimmin esiintyy, ovat myös yleensä tukevimminkin kiinni leukaluussa; eikä toisiaan vasten olevien hampaiden pintoihin ole aina helppo päästä käsiksi. Dokumentoinnissa suo-

sitellaan merkitsemään muistiin ainakin uurteiden muoto, koko, voimakkuus ja esiintymistiheys tutkitussa yhteisössä sekä sijoittuminen hammaskaaressa, eli ovatko uurteet keskittyneet esimerkiksi etuhampaisiin tai poskihampaisiin. Havainnoista olisi hyvä tehdä mahdollisimman tarkka sanallinen ja kuvallinen dokumentaatio sekä käyttää, jos mahdollista, mikroskooppia apuna uurteiden pinnan tarkastelussa. (Molnar 2010)

Approksimaaliset jäljet lin vanhan Haminan vainajien hampaissa

Tämän tutkimuksen aineisto on peräisin Iin vanhan Haminan 1400–1600-luvuille ajoittuvalta hautausmaalta. Kesällä 2009 Iin vanhassa Haminassa järjestettiin koe- ja pelastuskaivaukset viemäriputkien kunnostustöiden vuoksi. Kuusi viikkoa kestäneiden kaivausten aikana varmistui, että alue oli myöhäiskeskiajalla ja varhaisella uudella ajalla ollut hautausmaana. Hautausmaan käyttö oletettavasti päättyi, kun kirkko siirrettiin uudelle paikalle 1620-luvulla (Kallio-Seppä *et al.* 2010). Kaivauksilla tavattiin yksittäisiä hautauksia yhteensä seitsemänkymmentä. Lisäksi alueelta löydettiin maahan kaivettu kuoppa, joka oli täytetty ihmisluilla. Luukuopan aineiston minimi-yksilömäärä oli 160 vainajaa. Kuopan synty on epäselvä, mutta mahdollisesti se on saanut alkunsa, kun vanhoja hautoja on kaivettu auki jotta kirkkomaalla saataisiin tilaa uusille haudoille. Yksittäishautausten ja luukuopan lisäksi alueelta dokumentoitiin konekaivun seurannan yhteydessä 20 irtokaltoa aiemmin kaivetusta maasta (Kallio-Seppä 2010).

Vainajien hampaistojen paleopatologisessa analyysissä todettiin keskiajan ja varhaisen uuden ajan iilaisten kärsineen muun muassa karieksesta, hammaskivestä, leukaluun tulehduksesta, elinaikaisesta hampaanlähdistä ja hammasjuurten paineista (Vilkama & Niinimäki 2011). Koko Iin

Haminan aineistosta analysoitiin yhteensä 1197 hammasta, mutta hammasvälien uurteet analysoitiin vain luukuopan hampaista, joita oli yhteensä 899. Uurteiden analyysi keskittyi luukuoppaan lähinnä aineiston paremman säilyvyyden vuoksi. Viidellätoista lin Haminan hautausmaan vainajalla havaittiin hammasvälien uurteita, ja niitä löytyi sekä ylä- että alaleuasta. Uurteisista hampaista aineistossa oli yhteensä 23, mikä on 2,6 % kaikista luukuopan hampaista. Joissakin hampaissa oli useampi kuin yksi uurre. Kolme yksilöstä oli miehiä, kolme naisia ja loppujen yhdeksän vainajan sukupuolta ei voitu tunnistaa sukupuolispesiifien piirteiden puuttumisen vuoksi. Yksilöt, joilla uurteita havaittiin, kuuluivat aikuisten (20–50 vuotta) ikäkategoriaan, ja yhtä lukuun ottamatta kaikki jäljet sijoituivat poskihampaisiin. Poikkeuksena edelliseen yhdellä aikuiseksi naiseksi määritellyllä yksilöllä oli uurre poskihampaiden lisäksi myös yläleuan vasemman puolen kulmahampaassa. Eniten kaiveltu hammas näytti olleen yläleuan vasemman puolen viisaudenhammas eli kolmas poskihammas. Yhteensä 21,7 % kaikista käsitellyistä hampaista oli yläleuan vasemman puolen viisaudenhammasta.

Tutkittujen hampaiden säilyvyysaste oli vaihteleva. Valtaosassa tapauksista hampaan pinta oli liian rapautunut, jotta uurteiden jatkotutkimukset esimerkiksi mikroskoopin avulla olisivat mielekkäitä. Joissakin hampaissa kiille kuitenkin oli sen verran hyvin säilynyt, että uurteiden tutkiminen mikroskoopilla voisi tarjota lisätietoa niiden synnystä. Tarkasteltaessa uurteiden sijoittumista hampaissa havaittiin, että kymmenen uurretta (38,5 % kaikista) sijaitsi hampaan kaulassa; eli juuren ja kruunun rajalla, kun taas kahdeksan (30,8 %) oli selkeästi hampaan kaulan alapuolella juuressa ja toiset kahdeksan (30,8 %) kiilteessä (ks. Taulukko). Uurteiden koko ja voimakkuusaste vaihtelivat pienestä ja hennosta jäljestä kiilteessä syviin ja leveisiin uriin, jotka ulottuivat koko distaalisen tai mesiaalisen pinnan poikki. Jos uurteet olisivat syntyneet esimerkiksi kasvikuittujen

työstämisestä, ne olisivat luultavasti kulkeutuneet yhtenäisinä linjoina vinosti hampaan pinnan poikki (Bermudez de Castro *et al.* 1997). Iiläisten hampaissa havaittujen jälkien sijoittuminen ja muoto kuitenkin viittaavat sen tulkinnan suuntaan, että hampaiden väleissä ei ole nyrhitty kasvikuittuja tai tehty muutakaan vastaavaa työtä, joka olisi synnyttänyt jäljet. Luultavasti hampaanvälejä on nimenomaan pistelty jollakin kovalla, taipumattomalla esineellä.

Hammastikun käytön puolesta puhuu se, että yhteensä yksitoista yksilöä eli 73,3 % niistä, joilla hammasvälien uurteita havaittiin, oli kärsinyt myös suun sairauksista. Valtaosalla hampaistaan kaivelleista yksilöistä havaittiin leukaluun tulehdus eli parodontiitti. Parodontiitista oli kärsinyt yhdeksän yksilöä eli 81,8 % kaikista niistä, joilta löytyi sekä uurre hampaasta että jokin suun sairaus. Karies oli ainakin kolmella yksilöllä (27,3 %), minkä lisäksi kahdella yksilöllä uurteen muoto antaa olettaa, että se on mahdollisesti kariesvaurion kohdalle syntynyt. Tämä on mahdollista (Waters-Rist *et al.* 2010), vaikka se tekeekin uurteen tunnistamisesta silloin tulkinnanvaraisempaa. Hammaskiveä oli neljällä yksilöllä (31,4 %), minkä lisäksi yhdellä yksilöllä oli paise hammasjuuren yhteydessä. On huomionarvoista, että ainoastaan neljä kaikista viidestätoista yksilöstä ei näyttänyt kärsineen minkäänlaisista hampaiston sairauksista. Sekin saattaa osaltaan johtua siitä, että tarkasteltavana oli vain leuan kappaleita muutamane säilyneine hampaineen, ei kokonaisia hampaistoja (ks. Taulukko). Jos luujäännösten säilyvyys olisi ollut parempi, näiltäkin yksilöiltä olisi saattanut löytyä patologia jostain muun suun osasta; tai uurteita olisi voinut löytyä vielä enemmän.

Jos katsotaan yksilöiden sijasta tutkittujen hampaiden lukumäärää ja tautisuutta, huomataan, että 23 uurteisen hampaan joukossa ainoastaan kolme hammasta ei ollut patalogisia. Kaikkien muiden, yhteensä 20 uurteisen hampaan (87 %) kohdalla havaittiin jokin hammassairaus tai leukaluun tulehduksen merkkejä. Uurteisista hampaista neljätoista (60,9 %) yhdistyi leukaluun tuleh-

Taulukko. Hammasvälien uurteet (interproximal grooves) Iin vanhan Haminan luukuopan vainajien hampaissa.

Yksilö	Ikä	Sukup.	Hamp. lkm	Käsitelty hammas	Käsitelty pinta	Uurteen sijoittuminen	Yksilön muut hammaspatologiat
23A	Aik.	Nainen	7	LLM1	Distaalinen	Hampaan kaula	Hammaskivi, karies
31A	Aik.	Mies	7	LLM	Distaalinen	Hampaan kaula	Elinaikainen hampaanlähtö; leukaluun tulehdus
55A	Aik.	-	4	LLM1	Mesiaalinen	Kiille	Ei; voimakasta kulumista
56A	Aik.	-	1	LLM3	Mesiaalinen	Kiille	Hammaskiveä kiilteessä ja juuressa; leukaluun tulehdus
59A*	Aik.	-	2	LLM2 LLM3	Distaalinen Mesiaalinen	Hampaan kaula Hampaan kaula	Ei
99A	Aik.	-	2	LM1	Mesiaalinen	Kiille	Ei
100A*	Aik.	-	4	LRM1 LRM2	Distaalinen Mesiaalinen	Kiille Kiille	Karies
18Y	Aik.	-	5	ULM3	Mesiaalinen	Hampaan kaula	Leukaluun tulehdus
27Y*	Aik.	-	2	ULM2 ULM3	Distaalinen Mesiaalinen	Juuri Juuri	Hammaskiveä juuressa; leukaluun tulehdus
67Y*	Aik.	-	7	ULM3 URM3	Mesiaalinen Mesiaalinen	Kiille Kiille	Karies; leukaluun tulehdus; voimakasta kulumista
128	Aik.	Mies	4	ULM3	Mesiaalinen	Juuri	Hammaskiilteen hypoplasia; leukaluun tulehdus
163*	Aik.	Nainen	6	URM2 ULC ULM1** ULM2**	Mesiaalinen Distaalinen Mesiaalinen Distaalinen Mesiaalinen Distaalinen Bukkaalinen	Hampaan kaula Hampaan kaula Juuri Juuri Hampaan kaula Juuri Juuri	Leukaluun tulehdus
202	Aik.	Nainen	3	URM1	Mesiaalinen	Kiille	Ei
238	Aik.	Mies	9	URM1	Distaalinen	Hampaan kaula	Leukaluun tulehdus; voimakasta kulumista
265*	Aik.	-	10	ULM2 ULM3	Distaalinen Mesiaalinen	Juuri Hampaan kaula	Hammaskiveä juuressa; leukaluun tulehdus; absessi; voimakasta kulumista

* yksilöllä on useampi kuin yksi uurteinen hammas

** uurteita on useammalla kuin yhdellä pinnalla samassa hampaassa

mesiaalinen = hammaskaaren keskiviivaa päin suuntautuva hampaan pinta

distaalinen = hammaskaaren keskiviivasta pois päin suuntautuva hampaan pinta

bukkaalinen = hampaan poskenpuoleinen pinta

Lyhenteet: Aik. = Aikuinen, Sukup. = sukupuoli, Hamp. = hampaiden, lkm = lukumäärä

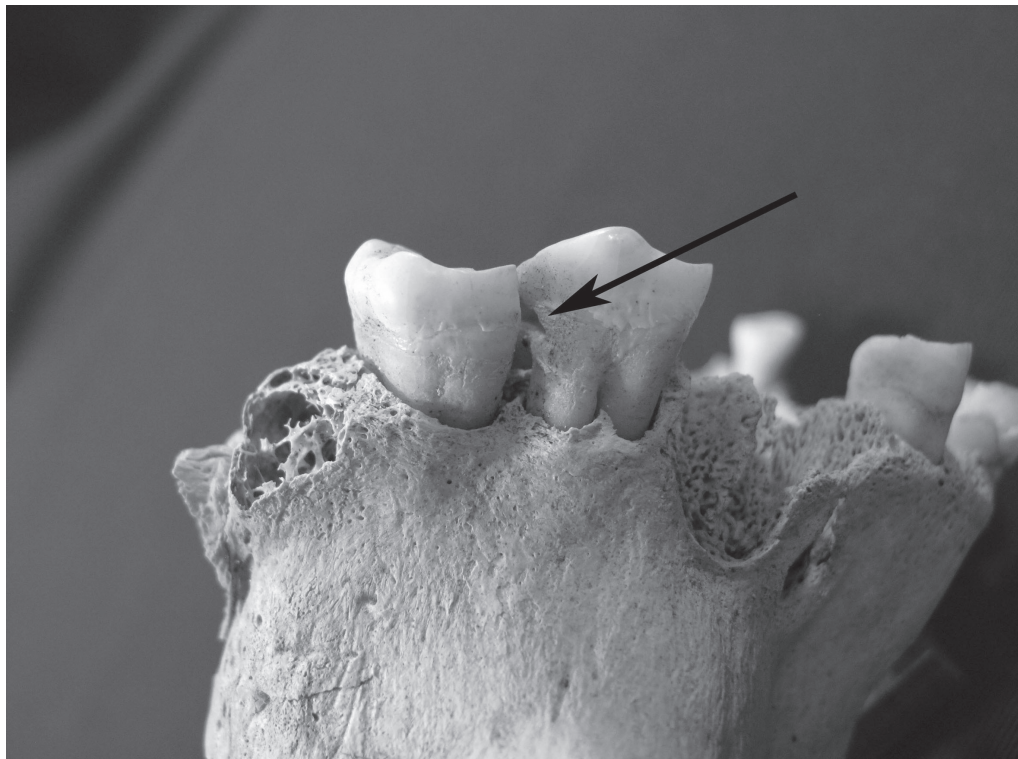
dukseen. Neljän hampaan yhteydessä havaittiin karies (17,4 %) ja kuuden hampaan yhteydessä hammaskiveä (26,1 %). Lisäksi ainakin neljä uurteista hammasta (17,4 %) osoitti kovaa kulumista. Uurteet voivat liittyä kivunlievitykseen, jos niiden yhteydessä esiintyy parodontiittia, kariesta tai kovaa kulumista (Bonfiglioli *et al.* 2004). Toisaalta esimerkiksi vainajan suusta havaittu hammaskivi voi viitata siihen, että yksilö on poistanut tikun avulla pääasiassa hammaskivettä. Hammaskiveä voi kertyä sekä kruunun pintaan että ikenen alle juureen (Hillson 2003: 255–256), ja hammaskivestä kärsineistä iiläisistä valtaosalla hammaskivi löytyi juuren pinnalta. Yhdellä yksilöllä oli hammaskiveä sekä kiilteessä että juuressa ja kahdella sitä oli pelkästään juuressa. Vain yhdellä oli hammaskiveä pelkästään kiilteessä. Kun hampaiden juuret paljastu-

vat voimakkaan pureskeluaktiiviteetin tai leukaluun tulehduksen yhteydessä, ruuanpalat ovat alttiimpia jäämään kiinni etenkin poskihampaiden hammasväleihin, josta syljen ei ole niin helppo huuhdella niitä pois (Varrela 1997). Juuri tällaisessa tilanteessa hammastikulle saattaa tulla käyttöä.

Tapausesimerkit lin vanhan Haminan hautausmaalta

Seuraavassa tarkastellaan kolmea Iin Haminasta tutkittua yksilöä, joilta löytyi hampaanvälien uurteita ja joilla oli erilaiset suun terveydentilat.

Yksilö 265 oli aikuinen, noin 45–50 vuoden iässä kuollut nainen. Yksilöstä oli jäljellä ehjä yläleuka, jossa oli kiinni kymmenen

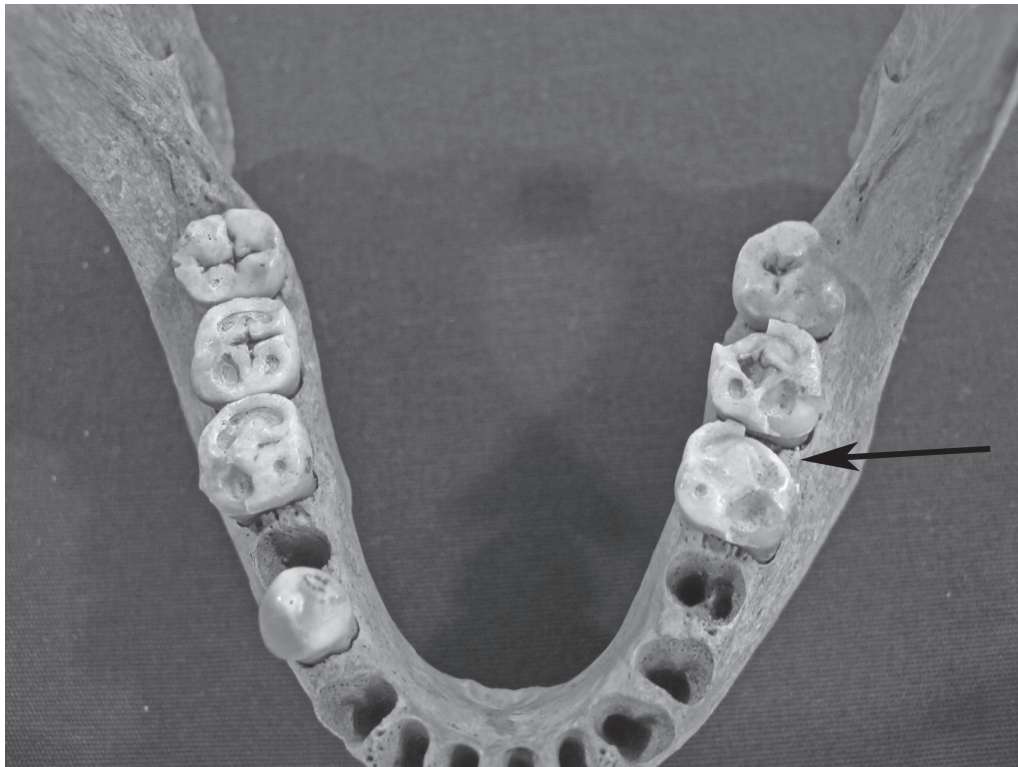

Kuva 2. Uurre hammaskiilteessä yläleuan vasemman puolen toisessa poskihampaassa distalisella pinnalla. Leukaluussa näkyy myös tulehduksen aiheuttamaa horisontaalista ja vertikaalista luukatoa. Toisen välihampaan juuressa on märkäpesäkkeen ontelo. Kuva: Rosa Vilkama.

hammasta. Nainen oli eläessään kärsinyt juurenkärkipaiseesta, hammaskivestä, elin-aikaisesta hampaanlähdistä ja leukaluun tulehduksesta, joka oli aiheuttanut sekä vertikaalista että horisontaalista luukatoa yläleuan vasemman puolen poskihampaiden alueelle. Mahdollinen hammastikun jälki löytyi yläleuan vasemman puolen toisen ja kolmannen poskihampaan välistä (ks. Taulukko). On mahdollista, että leukaluun tulehduksen aiheuttama kipu on ollut osasyynä hampaanvälin rassaamiseen, koska sekä käsiteltyjen hampaiden juuressa että viereisen ensimmäisen poskihampaan juuren alueella oli voimakasta luukatoa (ks. Kuva 2). Ensimmäisen poskihampaan viressä toisen välihampaan juuren alueella näkyi leukaluussa absessin eli märkäpesäkkeen tekemä ontelo. Kliinisissä tutkimuksissa on todettu, että leukaluun tulehdus aiheuttaa potilaalle epämukavuutta ja ki-

pua (Brennan *et al.* 2007). Samaten akuutti absessi on kivulias tila, joka voi johtaa pahempiinkin komplikaatioihin (Dias & Tayles 1997; Richardson & Seppänen 2010; Soukka & Vähätalo 2002).

Yksilö 23A oli aikuinen, noin 30–35 vuoden iässä kuollut nainen. Yksilöstä oli jäljellä ehjä alaleuka, jossa oli kiinni seitsemän hammasta. Kaikissa niissä havaittiin vähäisiä määriä hammaskiveä, joka sijoittui hampaan kruunun alueelle. Lisäksi naisella oli purupinnan kariesta yhteensä neljässä poskihampaassa (ks. Kuva 3). Hampaanvälin uurre löytyi vasemman puolen ensimmäisen poskihampaan distaliselta pinnalta (ks. Taulukko). Uurteen muodon perusteella saattaa olla mahdollista, että se on syntynyt hampaanväliin kariesvaurion yhteyteen. Toisaalta jäljessä oli myös sellaisia piirteitä, joiden perusteella sitä voi sanoa käsitellyn jollain tavoin; eli

Kuva 3. Uurre hammaskiilteessä alaleuan vasemman puolen ensimmäisen poskihampaan distalisella pinnalla. Poskihampaissa on useita purupinnan kariksen aiheuttamia reikiä. Kuva: Rosa Vilkama.

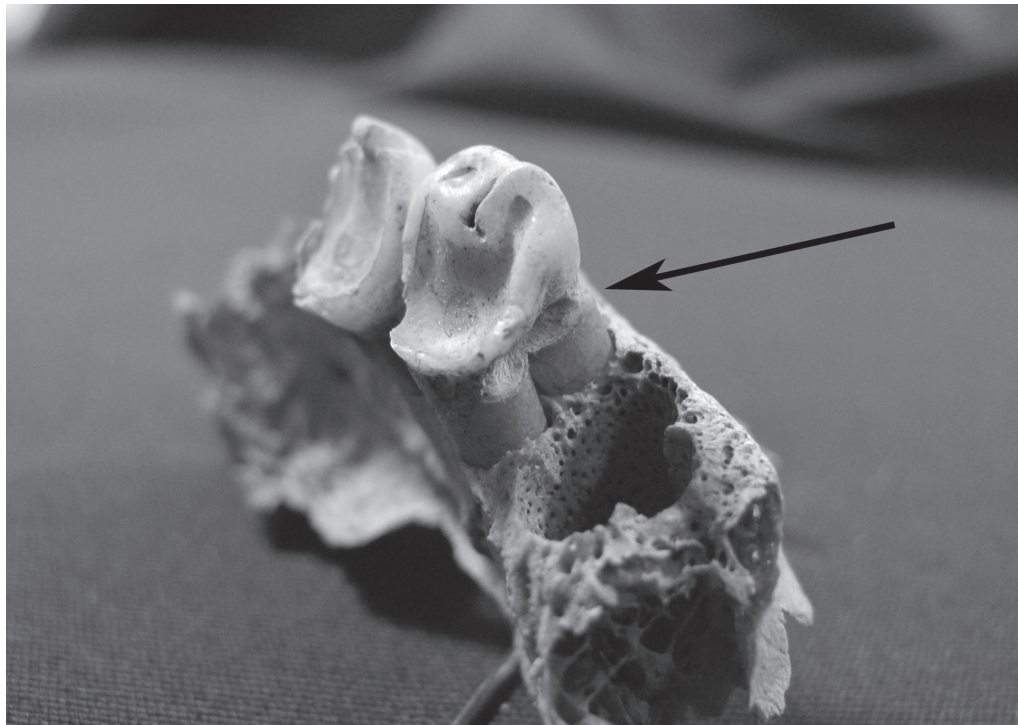
kyseessä ei ole pelkkä karieksen aiheuttama reikä. Mahdollisesti yksilö 23A on pistellyt reikäistä hammasta reikiintymisen aiheuttavan epämurheen tuntemuksen vuoksi. On myös mahdollista, että nainen on poistanut tikulla plakkia, koska muissakin hampaissa havaittiin jonkin verran jälkiä hammaskivestä. Karieksen ja hampaanvälilin uurteen erottamisessa toisistaan auttaisi mikroskoopin käyttö. Tiukasti kiinni olevien hampaiden approksimaalipintojen lähempi tarkastelu on kuitenkin ongelmallista, koska hampaita ei saa erilleen ja mikroskoopin alle vahingoittamatta leukaa.

Yksilö 163 oli aikuinen, noin 40–45 vuoden iässä kuollut nainen. Yksilöstä oli jäljellä kallo, yläleuan vasen puoli ja pieni pala oikeaa puolta. Hän oli kärsinyt parodontiitista, joka oli aiheuttanut paikoitellen hyvinkin voimakasta leukaluun vetäytymistä ja saattanut olla myös syynä pitkäaikaiseen hammasvälien kaiveluun.

Etenkin uurtuneiden yläleuan vasemmanpuoleisten poskihampaiden yhteydessä leukaluun vetäytyminen oli selvä. Yksilöllä oli vaihtelevan vahvuisia jälkiä yläleuan vasemman puolen kulmahampaassa, kahdessa vasemmanpuoleisessa poskihampaassa ja yhdessä oikeanpuoleisessa poskihampaassa (ks. Taulukko). Syvin uurre sijaitsi oikeanpuoleisen toisen poskihampaan distaalisella pinnalla (ks. Kuva 4).

Hammastikkujen käyttöä?

Puinen hammastikku on luultavasti vanhimpia hammashygienian hoidossa hyödynnettyjä välineitä, sillä hammastikun jälkiä on havaittu jo neandertalien hampaista (Bermudez de Castro *et al.* 1997). Hammastikku on voinut toimia sekä täysin mekaanisena apuvälineenä ruuanpalojen

Kuva 4. Syvä uurre hampaan kaulassa yläleuan vasemman puolen toisen poskihampaan distaalisella pinnalla. Yksilö oli kärsinyt leukaluun tulehduksesta, ja uurteiden jälkiä näkyi myös kolmessa muussa hampaassa. Kuva: Rosa Vilkama.

poistossa että hampaan tai ikenen tulehtumisen hoitoon liittyvänä, kipua karkottavana välineenä (Formicola 1988; Waters-Rist *et al.* 2010). Kivunlievitykseen käytettyihin tikkuihin on voitu liittää myös maagisempia merkityksiä, joita on arkeologisin menetelmin vaikeampi tavoittaa. Suomalainen kansatieteellinen aineisto kertoo sekä puis-ten että metallisten hammastikkujen olleen hammaslääketiedettä edeltävän ajan kivunhoidossa oleellisia välineitä. Loihdituilla tikuilla voitiin poistaa kipu esimerkiksi tulehtuneesta ikenestä ja kätkeä sitten tikku kipuineen jonnekin, mistä se ei enää voinut palata (Valve 1912).

Tulehtuneen ikenen pistely on voinut todella lievittää kärsimyksiä ainakin väliaikaisesti poistamalla ientä ärsyttävät ruuanjäämät ja estämällä plakkikerroksen muodostumisen tulehtuneeseen hammasväliin (Waters-Rist *et al.* 2010). Toisaalta voi kysyä, miten terveellistä on ollut tulehtuneen ikenen pistely esimerkiksi arkunaulan tai vainajan ihossa yön yli pidetyn neulan avulla. Vainajiin yhdistyviä esineitä pidettiin kansanuskomuksissa erityisen tehokkaina, ja mainitut hoitokeinot esiintyvät toistuvasti suomalaisissa hammashoitoon liittyvissä parannusmenoissa (Valve 1912: 8–12), joskin modernin ihmisen mieleen ne tuovat ensimmäiseksi lähinnä verenmyrkytyksen. Metallisia hammastikkuja saatettiin ennen parannusprosessia myös kuumentaa (Valve 1912: 11), mikä vaikuttaa jo asteen verran järkevämältä toiminnalta.

Erasmus Rotterdamilaisen ”Cullainen Kiria Nuorucaisten Tapain Sijwollisudest” on varhaisin tunnettu nuorten hengellinen ja maallinen opaskirja. Ensimmäinen suomenkielinen painos kirjasta ilmestyi todennäköisesti Akatemian kirjanpainajan Petrus Hansonin työnä Turussa vuonna 1665. Erasmus Rotterdamilaisen neuvot toimivat ilmeisen pitkään suomalaisen nuorison valistajina, sillä kirjasta otettiin uusintapainos 1693 ja samoin vielä 1800-luvullakin, silloin tosin lyhennettynä. (Lehtonen 1981: 32–33) Erasmus kannusti eritoten luisen hammastikun käyttöön (Erasmus Roterodamus 1530 (1970): 16).

Paitsi puisia tai luisia, hammastikut ovat voineet olla myös metallisia. Arvo-metalleista valmistettuja hammastikkuja käyttivät jo antiikin roomalaiset (Berg 2004: 240). Koristeellisia, metallista tehtyjä korvalusikka-hammaspuikkoja on löydetty arkeologisesti myös Suomesta Laitilan kirkosta ja Pernajan Pappilan kaivauksilta. Nykykäsitys pitää hammastikkuja kertakäyttötavarana, mutta metalliset kaivimet ovat saattaneet olla osa ihmisten arkista vaatetusta jopa siinä määrin, että niitä on kannettu kuten koruja. (Palm & Pellinen 2002). Ruotsissa 1700-luvulle ajoituvan ruttohautausmaan vainajilta, jotka oletettavasti oli haudattu arkivaatteissaan, löydettiin ajan vaatetukseen kuuluneita pronssisia, koukkupäisiä hammastikkuja (Jacobsson 2007).

Roomalaisten pröystäilevät kulta- ja hopeatikut kuulostavat ensi alkuun vieraalta, mutta ne eivät luultavasti ole olleet poikkeuksellinen ilmiö pohjoisessa, ainakaan myöhemmillä ajoilla. Pohjois-Suomen kannalta kiinnostava löydös on Oulun Wiikko-Sanomissa 19. marraskuuta 1831 julkaistu ilmoitus, jossa peräänkuulutetaan kultaisten hammaskaivurin omistajaa (Oulun Wiikko-Sanomia 1831):

”Yksi kultanen hammas-kaiwuri (tand-petare), jolla myös korwia saattaa kaiwella, on löytty; ja omistaja, kuin hän ilmoittaa sen tuntomerkit, saapi omansa takasi Merimieheltä Abr. Laaniselta.”

Vaikka hammashygienian hoidon suuressa mitassa voi sanoa levinneen Suomeen vasta paljon myöhemmin (Sinisalo 2008), 1800-luvun hammaskaivureilla ilmeisesti kuitenkin oli käyttäjänsä. Arvostavan asenteen puolesta puhuu se, että hukattujen instrumenttien omistajia vaivauduttiin etsimään sanomalehden avulla. Arkeologinen todistusaineisto Oulun kultaisestä hammastikusta puuttunee.

Iin vanhan Haminan luukuopan aineistossa hammasvälien uurteiden lukumäärä ei ollut mitenkään suuri: vain 23 hammasta eli 2,6 % koko hammasaineistosta osoitti merkkejä mahdollisesta hammastikun käytöstä. Se, että uurteita kuitenkin

löytyi, on kiinnostava havainto ja liittyy 1400–1600-luvun iiläiset osaksi pitkää hammashygienian hoidon perinnettä. Esineellisten jäännösten ohella luu- ja hammasaineistoilla on meille valtavasti kerrottavaa siitä, miten ennen elettiin, millaisista vaivoista kärsittiin ja miten niihin reagoitiin. Kiinnostavimmat tulokset menneisyyden ihmisten terveydentilasta ja erilaisten hoitokeinojen kehittymisestä saakin varmasti osteoarkeologian, esineellisen kulttuurin ja kirjallisen lähteaineiston tarjoamia, erilaisia näkökulmia yhdistelemällä.

Bibliografia

Painamattomat lähteet

- Oulun Wiikko-Sanomia 1831: Kansalliskirjasto, digitoidut aineistot, historiallinen sanomalehtikirjasto: Oulun Wiikko-Sanomia_46_19_11_1831, http://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/secure/showPage.html?conversationId=2&action=entryPage&id=412092&pageFrame_currPage=4
- Kallio-Seppä, T. 2010: *Iin Hamina, Yläkadun kunnostustyöt. Hautausmaan arkeologinen koe- ja pelastuskaivaus (25.5.–3.7.2009) sekä seuranta (elo–syyskuu 2009)*. Kaivausraportti. Museovirasto, rakennushistorian osasto.

Tutkimuskirjallisuus

- Berg, R. 2004. Terveydenhoito ja hygienia. Hänninen, M. & Kahlos, M. (toim.): *Roomalaista arkea ja juhlaa*: 223–242. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Saarijärvi.
- Bermudez de Castro, J.; Arsuaga, J. L. & Perez, P. 1997. Interproximal Grooving in the Atapuerca-SH Hominid Dentitions. *American Journal of Physical Anthropology* 102: 269–376.
- Bonfiglioli, B., Mariotti, V., Facchini, F., Belcastro, M. G. & Condemi, S. 2004. Masticatory and Non-masticatory Dental Modifications in the Epipalaeolithic Necropolis of Taforalt (Morocco). *Int J Osteoarchaeol* 14: 448–456.
- Brennan, D. S., Spencer, A. J. & Roberts-Thomson K. F., 2007. Quality of life and disability weights associated with periodontal disease. *J Dent Res* 86(8): 713–717.
- Dias, G. & Tayles, N., 1997. ‘Abscess Cavity’ – a Misnomer. *International Journal of Osteoarchaeology* 1997(7): 548–554.
- Formicola, V. 1988. Interproximal Grooving of Teeth: Additional Evidence and Interpretation. *Current Anthropology* 29(4): 663–671.
- Erasmus Roterodamus 1530 (1970). *Cullainen kirja, Nuorucaisten Tapain Sijwolisudest*. H. Winter (toim.). 2. painos. Turun Sanomalehti ja Kirjapaino Oy, Turku.
- Hillson, S. 2003. *Dental anthropology*. Cambridge University Press, London. 3. painos.
- Jacobsson, B. 2007. Pestbacken. C. Arcini, B. Jacobsson & B. Persson, B. (toim.): *Pestbacken*: 7–32. Riksantikvarieämbetet, Grahns Tryckeri, Lund.
- Kallio-Seppä, T., Junno, J.-A., Niinimäki, S., Korpi, H.-K., Tanska, T., Heikkilä, T. & Kamula, K. 2009. Excavations at Ii Hamina discontinued cemetery – Preliminary results and implications. *Fennoscandia archaeologica XXVI*: 172–176.
- Kela, A. & Asmundela, M. 2000. Hammaslääkintätaito 2000 vuotta sitten. *Suomen Hammaslääkärilehti* 14/200 Vol. VII: 834–838.
- Larsen, C. S. 1995. Biological changes in human populations with agriculture. *Annu. Rev. Anthropol.* 24: 185–213.
- Lehtonen, U. 1981. *Lastenkirjallisuus Suomessa 1543–1850. Kirjahistoriallinen tutkimus*. Suomen nuorisokirjallisuuden instituutin julkaisuja 1. Paino-S, Tampere.

- Molnar, P. 2010. Extramasticatory dental wear reflecting habitual behavior and health in past populations. *Clin Oral Invest* 15: 681–689.
- Palm, J. & Pellinen, H.-M. 2002. Historiallisen ajan maaseutuarkeologiaa Pernajassa. *Muinaistutkija* 3/2002: 29–46.
- Roberts, C. & Manchester, K. 1999: *The Archaeology of Disease*. 2nd edition. Cornell University Press, Ithaca.
- Richardson, R. & Seppänen, L. 2010. Leukojen alueen syvät infektiot. *Duodecim* 126(6): 695–701.
- Sinisalo, H. 2008. Suomalaisen hammashygienian historiaa – yläluokkaisesta ylellisyydestä osaksi tavallista suomalaista arkea. *Hippokrates. Suomen lääketieteen historian seuran vuosikirja* 2007(24): 121–151. Gummerus Kirjapaino Oy, Vajaa-koski.
- Smith, V. 2007. *Clean – a history of personal hygiene and purity*. Oxford University Press, Oxford.
- Soukka, T. & Vähätalo, K., 2002. Hammasperäinen infektio. *Suomen Lääkärilehti* 57(5): 517–21.
- Valve, A. 1912. *Hammastaudin kansanomaisia parannustapoja Suomessa*. Suomen Hammaslääkäri-Seuran Toimituksia.
- Varrela, T. M. 1997: Mitä hampaistot kertovat – Julinin tontin vainajat. H. S. Vuorinen & U. Vala (toim.). *Vanhojen luiden kertomaa*: 86–99. Helsinki University Press.
- Waters-Rist, A., Bazaliiskii, V. I, Weber, A., Goriunova, O. I. & Katzenberg, A. M. 2010. Activity-Induced Dental Modifications in Holocene Siberian Hunter-Fisher-Gatherers. *American Journal of Physical Anthropology* 20(2): 266–278.
- Vilkama, R. & Niinimäki, S. 2001: Hammasterveys – Suu täynnä elämän jälkiä. *Iin vanhan Haminan kirkko ja hautausmaa. Arkeologisia tutkimuksia*: 108–118. Oulu.

Kirjoittaja on oululainen arkeologian opiskelija.
rosavilk@mail.student.oulu.fi

Ulla Moilanen

Havaintoja ja ajatuksia nuoremman rautakauden sankasoljista

Iakttagelser och tankar om spännen från yngre järnålder

Bågspännen av järn från yngre järnåldern (ca 650–800 e.Kr.) har ansetts vara enkla och anspråkslösa på grund av sitt material. Spännena har tidigare typologiserats både enligt antal spiraler och enligt nålens fastsättningsmekanism, men en noggrannare jämförelse visar att det lönar sig att främst använda nålens fastsättningsmekanism vid typologisering. Spiralerne har utgjort dekorativa motiv på spännena. På grund av materialet, olika faktorer vid tillverkningsprocessen och föremålens ringa antal är det svårt att typologisera spännena. Ett spänne av järn har varit en unik hantverksprodukt, och avspeglar både tillverkarens och beställarens (bärarens) preferenser, konstfärdighet och tankar. Såvida kan man tillstå att järnspännen bar en mer personlig prägel än spännen av andra material. Spännet kan också ha imiterat dyrare material, och de relativt ovanliga bågspännena har antagligen förmedlat särskilda visuella betydelser.

Johdanto

Sankasoljiksi nimitetään solkityyppejä, joita on käytetty vanhemmalla pronssikaudella ja nuoremmalla rautakaudella. Molemmat ovat ulkonäöltään hieman kahvamaisia, mutta muuten pronssi- ja rautakautisilla sankasoljilla ei juurikaan ole tekemistä toistensa kanssa, sillä solkien käytön välillä on yli 1500 vuotta ja solkien yksityiskohdat eroavat toisistaan merkittävästi (ks. esim. Burenhult 1999: 451, Fig. 203). Tässä artikkelissa käsitellään merovingiajalla (n. 600–800 jKr.) käytössä olleita rautaisia sankasolkia. Tarkoituksena on luoda katsaus sankasolkilöytöihin ja soljista esitettyihin tyyppiteltyihin sekä esittää muutamia ajatuksia sankasolkien alkuperästä, käytöstä ja niiden mahdollisesti synnyttämistä assosiaatioista rautakaudella.

Merovingiajalla pronssiset pukusoljet ovat yleisempiä kuin rautaiset, vaikka rautaa on käytetty kaarisolkien materiaalina jo roomalaisella rautakaudella. Sankasolkea on valmistusmateriaalinsa vuoksi pidetty vähäpätöisenä, yksinkertaisena, kömpelönä

ja vaatimattomana solkena (esim. Salmo 1952: 222–223), vaikka raudan käytön soljen materiaalina voisi katsoa tekevän esineestä pronssisolkea persoonallisemman. Siinä missä pronssisoljesta voi monistaa valmiin mallin ja muotin avulla useita samannäköisiä kappaleita, täytyy rautainen solki muotoilla alusta lähtien takomalla, jolloin jokaisesta kappaleesta tulee uniikki.

Sankasolkia on löytynyt Manner-Suomesta ainakin 28 kpl (tilanne 2010). Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilander (1982: 91) tuntee Ruotsista 17 sankasolkea, mutta Evagun Granlund (1986) on listannut opinnäytetyössään 26 ruotsalaista sankasolkea. Lisäksi Vanhan Uppsalan kaivauksissa 1988–1991 on löytynyt yksi sankasolki (Nordahl 1993: 62), joten vuoden 1993 tilanteen mukaan Ruotsista on löytynyt ainakin 27 sankasolkea. Norjasta sankasolkia on ainakin kaksi ja Latviasta yksi kappale (Gjesing 1934, Nerman 1958: 96). Tieto näistä on jo kymmeniä vuosia vanha, joten löytöjä saattaa olla tämän jälkeen ilmaantunut enemmänkin. Ahvenanmaalta on yksi solki (Kivikoski 1963: 21).

Solkien levintä Suomessa noudattelee merovingi- ja viikinkiajan kalmistojen levintää, sillä niitä on Varsinais-Suomesta, Etelä-Pohjanmaalta ja etenkin Satakunnasta. Itäisin solki on löytynyt Pälkäneeltä. Ruotsissa solkia on eniten Upplannista ja Skoonesta (Granlund 1986). Pitäisin mahdollisena, että solkien lukumäärä ja levintä on todellisuudessa paljon tunnettua suurempi sekä Suomessa että muilla löytöalueilla. Rautainen solki voi ruostua huonoon kuntoon, jolloin sen tunnistaminen etenkin katkermallisena voi olla hankalaa ellei jopa mahdotonta. Myös parempikuntoisten sankasolkien katkermia on saatettu luetteloida muina esineinä, sillä käännettyjen solkien päätykappaleita voisi helposti luulla esimerkiksi tulusrautojen osiksi.

Solkien tyypittelystä

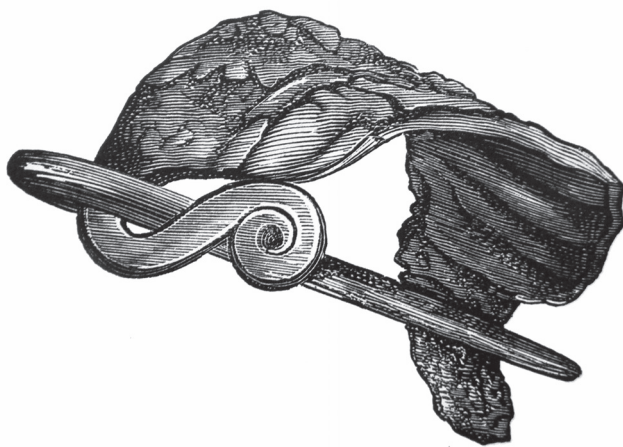
Sankasoljen tunnistaa kaarevasta, yleensä litteähköksi taotusta rungosta, joka kiertyy joko molemmista tai toisesta päästä lenkiksi tai koristeelliseksi spiraaliksi (ks. Kuvat 1–3). Spiraaleja voi olla molemmissa päissä tai vain toisessa, tai ne voivat puuttua kokonaan. Rungon toiseen päähän kiinnittyy neula toisen pään toimiessa neulakotana. Yleensä solkien neulakotapäässä on spiraali tai ainakin avonainen lenkki. Soljen runko voi olla taottu edestä kapeaksi tai leveäksi levyksi tai se saattaa olla varrasmainen. Runko on yleensä taottu puoliympyrän muotoiseksi, mutta myös venytettyä ja kulmikasta muotoa esiintyy (Kuva 4, Taulukko 1). Kaarevuudella ei ole tyypittelyn kannalta merkitystä, mutta erimuotoiset soljet saattavat kertoa eri valmistustraditioista tai eri valmistajista.

Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilander (1982: 90–91) on Ella Kivikosken (1939: 90) tyypittelyn pohjalta jakanut sankasoljet spiraalien suunnan ja neulan kiinnitystavan mukaan neljään luokkaan. Luokan 1a muodostavat Lehtosalo-Hilanderin mukaan soljet, joissa rungon molemmissa päissä on samansuun-

taiset spiraalit. Luokan 1b soljet ovat hänen mukaansa varrasmaisia, ja molemmissa päissä olevat spiraalit on käännetty vastakkaisiin suuntiin soljen runkoon nähden. Luokkaan 2 kuuluvissa soljissa neula kiinnittyy rungon päässä olevaan silmukkaan, ja luokassa 3 runko on taottu toisesta päästä levyksi, jonka läpi tehtyyn reikään rautainen neula on kiinnitetty.

Lehtosalo-Hilander (1982: 89) piti luokittelussaan tärkeänä solkien spiraaleja, joita hän pitää solkityypille luonteenaomaisena. Solkien tarkastelu kuitenkin osoittaa, että variaatio sekä solkien muodon että spiraalien kohdalla on suurempaa kuin Lehtosalo-Hilander antaa ymmärtää, eikä kaikkia solkia voi tyypitellä edellämämainitun luokittelun mukaan (Taulukko 1). Tyypistä 3 spiraalit saattavat puuttua kokonaan (ks. esim. Ranta 1996: 39, 182, pl. II:9), tyypin 2 solkien neulakotapäässä esiintyy sekä spiraaleja että avoimia lenkkejä, ja tyypissä 1b esiintyy myös leveitä solkia varrasmaisten lisäksi. Lisäksi Lehtosalo-Hilander mainitsee kaksi erikoistyyppiä, jotka eivät sovi hänen luokitukseensa lainkaan (esim. Kuva 2).

Lehtosalo-Hilanderin luomiin luokkiin voi karkeasti ryhmitellä alle puolet Suomesta löytyneistä sankasoljista. Ongelmana osassa tyypityksistä on se, että katkermallisia ja pahoin korrodoituneita solkia on ryhmitelty kuuluvaksi tiettyihin luokkiin (Lehtosalo-Hilander 1982: 90), vaikka on mahdotonta tietää minkälaisia soljet ovat kokonaisina olleet. Esimerkiksi Huittisten Hiukkavainionmäen löydön (KM 3574:93) Lehtosalo-Hilander (1982: 90) on luokitellut todennäköisesti luokkaan 2 kuuluvaksi soljeksi, vaikka erittäin kriittisesti tarkasteltuna voisi jopa kyseenalaistaa kappaleen kuulumisen sankasolkeen. Kyseessä on noin 7 mm pitkä, litteä rautakoukku, joka saattaa olla peräisin soljen rungon päästä. Osassa soljista puolestaan on piirteitä, joiden mukaan ne voisi luokitella jopa kahteen eri Lehtosalo-Hilanderin luokkaan. Esimerkiksi Vähäkyrön Perkiön soljen katkelman (KM 4279:1) neula kiinnittyy spiraaliin, kuten luokissa 1a ja 1b.

Kuva 1. Kokemäen Äimälän Leikkimäen solki (KM 2001:15, Aspelin 1880).

Kuva 2. Turun (Maarian) Saramäen (KM 7275:75) sankasolki (Kivikoski 1939).

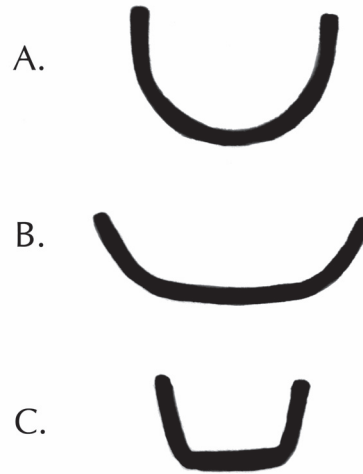

Kuva 3. Kokemäen Äimälän Leikkimäen (KM 2001:15) ja Nokian Huvilaniemen (KM 11282:77) soljet (Salmo 1952).

Neulakotapää on katkennut, mutta siinä on ollut joko spiraali tai avonainen lenkki, joka kuitenkin kääntyy säilyneeseen spiraaliin nähdessä vastakkaiseen suuntaan kuten tyypissä 1b. 1b luokan soljet ovat Lehtosalo-Hilanderin mielestä varrasmaisia, mitä Vähäkyrön Perkiön solki ei kuitenkaan ole.

Käsityönä valmistetun esineen lopputulokseen vaikuttavat raaka-ainekappaleen koko ja muoto sekä valmistaja, sillä valmiiseen esineeseen jää aina tekijän henkilökohtainen kädenjälki (vrt. Lähdesmäki 1991; 1993). Ulla Lähdesmäen teettämien rautaisten kaarisolkien taontakokeilujen mukaan saman valmistajan soljissa, jotka on pyritty valmistamaan tarkasti tietyn esikuvan mukaan, vaihtelua näkyy etenkin muun muassa mittasuhteissa ja yksityiskohdissa (Lähdesmäki 1993: 6). Lähdesmäki onkin huomauttanut, että yksityiskohdat, joiden mukaan rautaesineiden typologioita luodaan, voivat johtua muista tekijöistä kuin valmistajan tarkoituksellisuudesta. Tästä syystä hän on ehdottanut, että rautaisten esinemuotojen tiettyjen yksityiskohtien käyttöä typologioissa olisikin pohdittava uudelleen.

Sankasoljissa spiraali vaikuttaisi liittyvän solkiin tekijästä riippuvana koristemotiivina, jolloin neulan kiinnitystavalla olisi suurempi painoarvo luokittelussa. Vaikka sama tekijä muotoilee jokaisesta soljesta uniikin, hän on todennäköisesti valinnut jokaisella valmistuskerralla samanlaisen ratkaisun neulan kiinnitystavaksi runkoon. Pitäisin Lehtosalo-Hilanderin tyypittelyä kelvollisena nimenomaan solkien neulan kiinnitystavan osalta. Tässä tapauksessa luokkia voisi olla vain kolme: Luokkaan 1 kuuluisivat soljet, joissa neulan kiinnityspäässä on spiraali, luokkaan 2 soljet, joissa neula kiinnittyy lenkkiin, ja luokkaan 3 soljet, jossa neula kiinnittyy levyyn. Myös Ruotsista löytyneet sankasoljet voi pääosin liittää näihin kolmeen tyyppiin, jolloin solkien keskinäinen variaatio ei tuota ongelmia tyypittelyn kannalta. Solkien eri piirteiden vaihtelun voi nähdä taulukosta 1, johon on listattu suurin osa Manner-Suomesta löytyneistä sankasoljista.

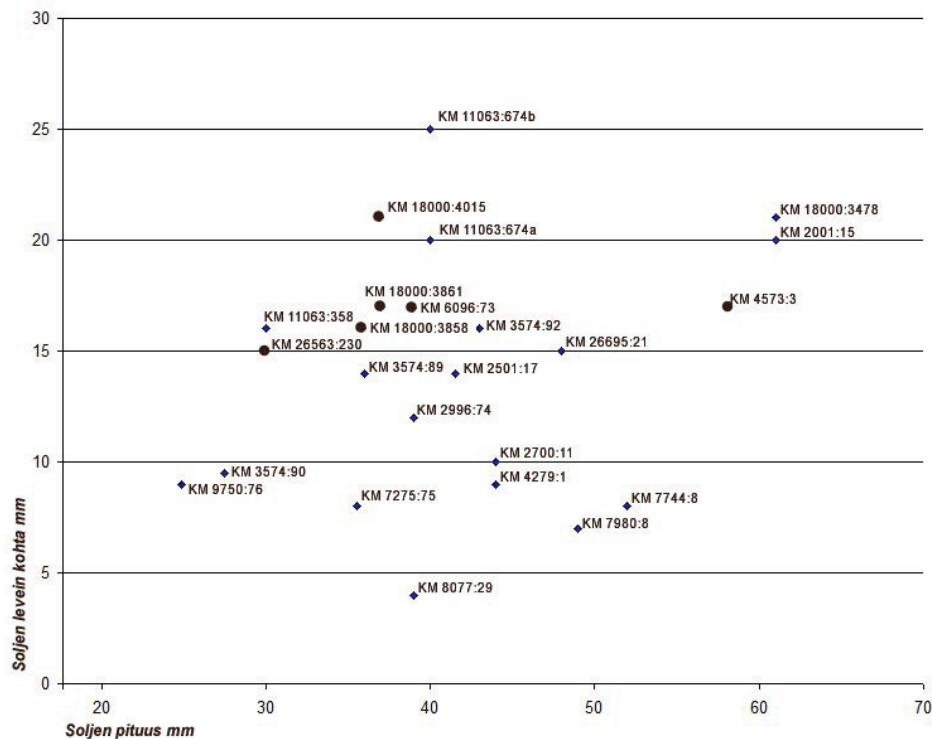

Kuva 4. Soljen rungon kaarevuus vaihtelee puolipyöreästä (A) venytettyyn (B) ja lähes kulmikkaaseen (C). Puolipyöreä muoto on yleisin (vrt. taulukko 1). Kuvasta voi myös nähdä kolmen soljen koon suhteessa toisiinsa (A: Kokemäki, Harola, Linnaluoto KM 2501:17, B: Sastamala, Kirkkovainio KM 4573:3, C: Eura, Pappilanmäki KM 11 063:358).

Sankasolkien koko vaihtelee pienistä ja kapeista vain noin 2 cm pituisista soljista suuriin noin 6–7 cm pituisiin, suhteellisen massiivisiin solkiin. Yleensä solkien pituus pysyy 3–4 cm välillä (Taulukko 2), joten soljet ovat keskimäärin melko pieniä. Täsmälleen samankokoisia solkia on vaikea löytää, vaikka Euran Luistarin haudan 346 kaksi solkea ovat todennäköisesti olleet mittasuhteiltaan melko tarkalleen samankokoisia, vaikka toista ruoste on turvottanut enemmän kuin toista. Haudan 346 soljista voi myös todeta toisenkin mielenkiintoisen seikan. Solkipari on todennäköisesti saman henkilön valmistama, sillä niiden koko ja ulkomuoto ovat lähestulkoon samantyyppiset. Soljet on myös ilmeisesti tarkoitettu nimenomaan parittain käytettäväksi, sillä vaikka niiden koko ja muoto ovat toistensa kanssa samantyyppiset, soljet ovat toistensa peilikuvat.

Taulukko 1. Suomen sankasolkien varioivat piirteet, Lehtosalo-Hilanderin (1982) luokitteluina tyyppi ja löytökontekstit.

Soljen nungon muoto															Neulan kehitys		Neulakohti		
KM-numero	Löytöpaikka	Kaaren muoto	Spiraalin lkm	Keskelle levenevä	Tasaleveä	Toispuoleisesti levenevä	Varrasmainen	Spiraali	Lenkki spiraalin suunt.	Lenkki vastakkais. suunt.	Levy	Spiraali	Lenkki	Koristelua	Lehtosalo-Hilander (1982)				
2001: 15	Kokemäki, Amlaia Leikkimäki	A	1	X				X			?	?	?	X	1a?	Huomioitavaa		Löytökonteksti (Löytöluetelon ja muinaisjäännöskielten perusteella)	
2501: 17	Kokemäki, Harjo Linnaluoto	A	1	X					X					2	2	Neulakotapää katkennut, ei voi luokitella.		Pötkökaimisto	
2700: 11	Eura, Osmamäki	A	1	X					X					?	2	Neulakotapää katkennut, ei voi luokitella.		Pötkökaimisto	
2996: 74	Vöyrä, Guldynt	A	min.1	X				X			?	?	?		1b?			Pötkökaimisto	
3574: 89	Huittinen, Huikkavainionmäki	A	1	X					X			X		2	2	Runko hieman epäsuunnollinen.		Pötkökaimisto	
3574: 90	Huittinen, Huikkavainionmäki	C	1						X			X			2?			Pötkökaimisto	
3574: 91	Huittinen, Huikkavainionmäki	B	min.1											2?	27	Katkeima, Toisessa päässä spiraali		Pötkökaimisto	
3574: 92	Huittinen, Huikkavainionmäki	A	1	X												Neulan kiinnitystapa tunnettu.		Pötkökaimisto	
3574: 93	Huittinen, Huikkavainionmäki	A	1	X														Pötkökaimisto	
4279: 1	Vanhakyo, Perko	A	1	X					X			X			1b/2?	27	Katkeima, avonainen lenkki soljen päästä		Pötkökaimisto
4573: 3	Sastamala, Kirkkovaio	B	0	X								X		3	3	1b?	Pitäisi Lehtosalo-Hilanderin luokitella 1 ja 2.		Pötkökaimisto
6096: 73	Palkane, Varja Himmimäki	B	0			X					X	X				Runko kahtiaäännetty varras.		Pötkökaimisto	
7275: 75	Turku (Maarila), Saramäki	A	1								X	X			2	Samanlaiset spiraalit.		Pötkökaimisto	
7744: 8	Vöyrä, Läpöelkangas	B	1?	X					X			X			1a			Tuulisan kohdalla, ei löytökeskittymästä.	
7980: 8	Kokemäki, Pusso	A	2			X			X		X	X			1b?			Pötkökaimisto	
8072: 29	Vöyrä, Guldynt	A	min.1					X			X				1b			Pötkökaimisto	
8072: 77	Vöyrä, Guldynt	A	2					X			X							Pötkökaimisto	
9750: 76	Vyrtämäki, Farittilannummi	A	1?	X				X				?			2?	Spiraali/lenkki huonokuntoiset, tulkinharvinaisia		Pötkökaimisto	
9955: 3	Vanhakyo, Kaisla	C	1															Itätyövä kiiven ja rannerekaan kanssa, tulkittiin rönkyöksi 30 m päässä.	
11 063: 358	Eura, Pappilammäki	C	1	X				?			X	X			2?			Ruunishautaus (IX tai IXa)	
11 063: 674a	Eura, Pappilammäki	A	min.1	X							X	X			3			Ruunishautaus (XVII)	
11 063: 674b	Eura, Pappilammäki	A	min.1	X				X			X	X			3	Katkeima, korrosion vaurioitama, ei voi luokitella.		Ruunishautaus (XVII)	
11 282: 77	Nokia, Huulanen	A	2	X				X			X	X			2			Ruunishautaus (XVII)	
18 000: 3478	Eura, Lusteri	A	2			X					X	X			1a	Spiraali/lenkki yleisesti useamminkin kuin muissa soljissa		Ruunishautaus (XVII)	
18 000: 3858	Eura, Lusteri	A	1			X					X	X			3			Ruunishautaus (XVII)	
18 000: 3861	Eura, Lusteri	A	1			X					X	X			3	Neula korvattu puutukilla.		Ruunishautaus (XVII)	
18 000: 4013	Eura, Lusteri	C	1								X	?	?		3	Neulakodan päässä lenkki tai katkennut spiraali		Ruunishautaus (XVII)	
26 585: 250	Laitila, Vainiomäki	A	0	X							X	?	?		3	Neulakotapää katkennut, ei voi luokitella.		Ruunishautaus (XVII)	
26 695: 21	Eura, Lusteri	A	min.1	X					?		?	X				Korrosion vaurioitama, ei voi luokitella.		Ruunishautaus (XVII)	

Taulukko 2. Solkien pituus- ja leveysuhteet toisiinsa nähden. Suurin osa soljista on noin 4 cm pitkiä ja 1,5 cm leveitä, mutta kokovariaatio on suurta, jopa useiden senttimetrin luokkaa. Taulukkoon on merkitty ympyrällä soljet, joissa neula kiinnittyy levyksi taot- tuun soljen runkoon (Lehtosalo-Hilanderin (1982: Fig. 25) tyyppi 3).

Solkien ajoitus ja alkuperä

Suurin osa Suomen sankasoljista on löytynyt röykkiöistä tai pitkään käytössä olleista polttokenttäkalmistoista, joten niitä ei voi liittää yksittäiseen hautaukseen (ks. Taulukko 1). Koska röykkiöiden ja polttokalmistojen tulkinta ei ole aina yksiselitteistä (Taavitsainen 1991; Muhonen 2009; 2011), ei näistä löytyneitä solkia voi aina automaattisesti pitää hautalöytöinä, eikä niiden tarkka ajoittaminen ole mahdollista. Solkien ajoitusta voikin käsitellä lähinnä ruumishautalöytöjen osalta. Luistarista sankasolkia on löytynyt ruumishautoista 300, 346 ja 353. Haudat sijaitsevat kalmistossa vierekkäin, mistä syystä Lehtosalo-Hilander (1982: 89) on ajoittanut solkien valmis-

tuksen Cleven periodille III, joka Cleven (1943: 172) mukaan sijoittuu lyhyelle ajanjaksolle vuosien 750-800 välille. Suomen ulkopuolella soljet on ajoitettu pääasiassa vuosien 650-750 välille, mutta niitä on uskottu käytetyn vielä viikinkiajalla (Serning 1966: 26). Mikäli sankasolkilöytöjä olisi enemmän ja selkeämmin ajoitettavista konteksteista, olisi mielenkiintoista selvittää edustavatko esimerkiksi Pohjanmaan varasmaiset sankasoljet esinetyypin varhaisinta merovingiaikaista muotoa, ja voisivatko massiivisemmat ja koristeellisemmat soljet olla nuorempia ja ilmentää esinetyypin viikinkiaikaista varianttia.

Sankasolki on omanlaisensa esinetyyppi, jonka kehityshistoria on hankalasti määriteltävissä. Tyyppi ilmestyy löytöai-

neistoon merovingiajalla, eikä samankaltaisia solkia ole käytetty kansainvaellusajalla. Vaikkakaan eivät täysin identtisiä, ulkonäöltään sankasoljet muistuttavat eniten 1. vuosisadalla käytettyjä keskieurooppalaisia aucissa-tyypin solkia, joissa neula kiinnittyy soljen runkoon saranamaisesti tai vanhemman roomalaisajan, niinkään joskus raudasta valmistettuja La Tène -solkia, joissa soljen kaari voi olla taivutettu neulakodaksi samaan tapaan kuin sankasoljessa, neulan ollessa jatke soljen rungolle (ks. Champion *et al.* 1984: 302, Fig. 10.6; Istenič 2009: 304).

Aucissa-solkien levintä kattaa koko Keski-Euroopan ja Iso-Britannian, ja sitä on pidetty niin roomalaisen legioonalaisen kuin tavallisen kansan solkena (Istenič 2009: 304). Roomalaisen Euroopan vaikutteet keskieurooppalaisessa ja skandinaavisessa esineistössä ovat jossain määrin näkyvissä vielä germaanisella rautakaudella (Rundqvist 1999: 314–316; Huggert 2010: 203–204). Vendelin ja Sutton Hoon 500–600-luvulle ajoitettujen laivahautausten varustuksessa on nähty myöhäisroomalaisia esineitä tai niiden osia (Lindqvist 1950), ja samanaikaisissa keskieurooppalaisissa haudoissa on havaittu roomalaisia esineitä, myös solkia ja raudankappaleita (Esfros 2003: 138). Suomen alueella sankasoljen kanssa samaan aikaan käytetyn angon perusmuodon voi katsoa pohjautuvan roomalaiseen pilumiin (Lehtosalo-Hilander 1984: 285). Vaikka sankasolki ei suoranaisesti olekaan roomalaisen soljen kopio tai jäljitelmä, voisi solkityypin muodon nähdä keskisen rautakauden ilmiönä, johon kuuluu paitsi vanhojen mallien mukaan tehtyjen uusien esineiden valmistus, myös ”antiikkisten” esineiden tai esinemuotojen kierrätys (vrt. Wessman 2009; 2010: 94–100, 111).

Toisaalta typologian teorian mukaan esinetyyppien kehitys kulkee yksinkertaisesta monimutkaisempaan, kunnes ne jälleen saattavat muuttua tyylielitymmiksi (Caple 2006: 49). Koska jousellisen kaarisoljen kehityksen voi aloittaa La Tène -soljista (Champion *et al.* 1984: 302, Fig. 10.6), voisi olla paikallaan pohtia, edustaisiko

sankasolki rautaisten kaarisolkien viimeistä vaihetta. Sankasolki olisi tässä tapauksessa yksinkertaistettu muunnos kansainvaellusajallakin käytetyistä rautaisista soljista. Uudessa esinemuodossa kaarisoljen jalka olisi muuntunut kaartuvaksi neulakodaksi, ja neulan kiinnityspään lenkki tai spiraali jäljittelisi joustaa, joka kaarisoljissa kiinnittää neulan soljen runkoon. Kaarisoljissa vartaan poikkileikkaus on kuitenkin yleensä kolmiomainen ja jousen valmistus on monimutkaisempi prosessi kuin sankasoljen neulojen kiinnitystavat. Sanka- ja kaarisoljet eroavatkin muodoltaan ja valmistustavaltaan toisistaan niin paljon, että solkia ei välttämättä voi tyyppitellä saman muodon eri vaiheiksi. Toisaalta ainakin kaksi ruotsalaista sankasolkea on valmistettu siten, että soljen rungossa on pieni keskiharjanne, joka voisi mahdollisesti olla jäännös kaarisoljen kolmiomaisesta rungosta (Granlund 1986: 14, 22).

Solkien ensimmäistä valmistuspaikkaa ei nykyisillä tiedoilla soljista voi päätellä, mutta niiden suuren keskinäisen variaation vuoksi kyseessä tuskin on ollut kauppatavarana kulkenut solki. Pidän suurta variaatiota merkinä paikalliseen tarpeeseen suunnatusta valmistuksesta (vrt. Strömberg 1971: 253). Persoonallisemman lähestymistavan solkiin saisi pohtimalla sitä voisiko jokainen solki olla tarkoituksella muotoiltu hieman erilaiseksi, jolloin uniikki muoto voisi toimia esimerkiksi omistajuuden indikaattorina (vrt. Caple 2006: 52). Tämä selittäisi myös sen miksi esimerkiksi Euran Luistarin haudan 346 kaksi solkea ovat täsmälleen toistensa näköiset, kun taas mahdollisesti saman tekijän eri henkilöille valmistamissa muissa soljissa olisi erilaisia yksityiskohtia.

Solki käyttöaikanaan

Kuten artikkelissa aiemmin tuli ilmi, sankasolkea on kuvattu yksinkertaiseksi ja vaatimattomaksi, ja sellaiseksi sen voikin mieltää jos sitä vertaa merovingiajan monimutkai-

sella eläinornamentiikalla koristeltuihin pronssiesineisiin. Sankasoljen lähes ainoan koriste-elementin, spiraalille kierretyn koristepään, voisi tietysti halutessaan nähdä äärimmäisen yksinkertaistettuna nauhamaisena eläinhahmona, mutta eri materiaaleista erilaisin menetelmin valmistetut esineet eivät ole suoraan verrannollisia keskenään. Kuparilejeeringeistä valamalla valmistettuihin esineisiin on helpompi tehdä reliefimäistä koristelua kuin rautaan, koska materiaali on pehmeämpää.

Keskisellä rautakaudella etenkin suuria rautaesineitä on koristeltu muun muassa metalliupotuksilla, uurteilla ja leimakoristeluin, mutta vain harvassa sankasoljessa on minkäänlaista koristelua. Mikäli koristelua on, se koostuu yksittäisistä uurteista. Mikroskooppitutkimuksella on mahdollista selvittää, onko uurteissa mahdollisesti metallijäämiä esimerkiksi lankakoristelusta. Kokemäen Äimälän Leikkimäen soljessa (Kuvat 1 ja 3) on leveä, taontavaiheessa valmistettu ura, eikä siinä todennäköisesti ole ollut täytteenä toista materiaalia. Euran Osmanmäen soljessa (KM 2700:11) näkyy kolme hyvin kapeaa, pitkittäistä uraa. Koska urat näkyvät myös soljen sisäpuolella, kyseessä ovat todennäköisesti esineen valmistuksesta peräisin olevat hitsisaumat, jotka ovat ruostuessaan tulleet selvemmin esille. Esine on ilmeisesti valmistettu kahdesta lyhyestä ja yhdestä pitkästä raudankappaleesta, jolloin solki on voitu muotoilla helposti pienistä kappaleista ilman raudan ohentamista ja venyttämistä. Toisaalta ainakin neljässä ruotsalaisessa sankasolkilöydössä esiintyy kapeaa uurrekoristelua ja yksi on valmistettu kokonaan kierretystä vartaasta (Granlund 1986: 11, 17, 19, 32). Koristelun huomaaminen vaatii soljelta suhteellisen hyvää kuntoa, joten huonokuntoisten solkien osalta koristelun olemassaoloa on mahdoton todeta.

Koristelun lisääminen esineeseen vaatii ylimääräistä työtä. Siksi koristeltua esinettä on tavallisesti pidetty arvokkaampana ja statukseltaan korkeampana kuin koristelematonta (Caple 2006: 51). Näin

ollen koristeelliset ja koristeettomat sankasoljet voisivat viitata eriarvoisuuteen solkityyppin sisällä. Koristelun puuttumisen ei silti tarvitse välttämättä merkitä ”yksinkertaisuutta” tai ”vaatimattomuutta”, sillä raudastakin on voitu valmistaa esteettisiä esineitä (vrt. Lähdesmäki 1993: 6). Rautainen solki on voitu kiillottaa kirkkaan hohtavaksi, jolloin esineellä on jopa voitu imitoida hopean kiiltoa ja siten saada aikaan kuva arvokkaammasta materiaalista. Rautainen esine on myös voitu tervata mustaksi tai käsitellä päästöväreillä, jotka syntyvät esineen pintaan tietyssä lämpötilassa, jolloin sen pintaan on voitu saada keltaisen, sinisen ja violetin eri sävyjä lämpötilasta riippuen (Miller 2009: 165).

Ruumishautalöydöt kertovat myös solkien käyttäjästä. Euran ruumishaudoissa solkia on esineistön ja hampaiden perusteella sekä naisten että miesten haudoista (Lehtosalo-Hilander 1982: 89–91, Salo 2005: 164). Euran Pappilanmäen haudan XVII kahta solkea on todennäköisesti käytetty myös parittain, joten kyseessä on todennäköisesti naisen hauta. Ruotsista löydetty sankasoljet on puolestaan yhdistetty miehiin, sillä solkia on löytynyt yhdessä aseiden ja sepäntyövälineiden kanssa (Granlund 1986). Sankasolkia on myös korjattu tai käytetty rikkoutumisen jälkeen ainakin hauta-antimena, sillä Euran Luistarin haudan 346 sankasoljista toisesta neula on irronnut ja se on korvattu puutikulla.

Työn alla olevassa pro gradu -tutkimassani käsittelen muun muassa persoonan ja identiteetin ilmenemistä rautakaudella hauta-antimien tarkastelun pohjalta. Uskoakseni käyttöön valitulla esineistöllä, myös korustolla, voidaan välittää ympäristöön tietoisesti valikoitua informaatiota. Sankasolkeakaan on tuskin nähty pelkkänä solkena, vaan siihen on liittynyt erilaisia konnotaatioita (vrt. Gustin 2004: 52–57). Käyttäjien perusteella voidaan olettaa, ettei sankasolkea ole rautakaudella ajateltu sukupuolisidonnaisesti. Koska solkea ei ole mielletty feminiiniseksi tai maskuliiniseksi, se on sisältänyt muunlaisia merkityksiä. Soljen merkitystä rauta-

kaudella voidaan pohtia esimerkiksi käytetyn materiaalin kautta.

Esineen tyyppiin ja sen sisällä kokoon, muotoon, materiaaliin ja koristeluun voivat vaikuttaa muun muassa perheeseen, sukuun ja yhteisöön liittyvät seikat (Caple 2006: 51). Ruotsissa sankasolkia on löytynyt raudanvalmistukseen liittyviltä paikoilta, korkean statuksen asuinpaikoilta ja sepäntyövälineitä sisältäneestä kätköstä (Strömberg 1971: 205; Granlund 1986: 3, 29; Nordahl 1993). Vaikka hyvin spekulatiivista, ei liene mahdotonta, että rautainen solki olisi edes jonkinasteisen kulttuurisen yhteneväsyyden jakavalla alueella voinut profiloitua tiettyyn materiaaliin, rautaan, liittyvän aktiviteetin tunnusmerkiksi. Siten soljen ei itsessään tarvitsisi identifioida henkilöitä, jotka ovat olleet seppiä tai käsityöläisiä, vaan solki olisi voinut olla yleisempi symboli esimerkiksi henkilöille tai suvuille, jotka tavalla tai toisella ovat liittyneet raudan valmistamiseen tai työstöön. Esimerkiksi Kokemäen Harolan Linnaluodon soljen (KM2501:17) löytökonteksti viittaa enemmän raudanvalmistukseen ja -työstöön (ks. Taulukko 1) kuin hautaukseen (vrt. Kivikoski 1948: 25, 35–36). Mielenkiintoista kylä, Puolasta tunnetaan noin vuosien 0–400 jKr. väliltä kaarisolkia, jotka on valmistettu sepän pihtien muotoisiksi (Pleiner 2006: 84, 88, Fig. 38). Toisaalta solkien kohdalla esineeseen vaikuttaa myös vaatetus, sillä soljen ensisijainen tehtävä on kuitenkin toimia vaateen kiinnittimenä. Olisikin mielenkiintoista tietää, missä määrin sankasolkien erilaisiin muotoihin on vaikuttanut vaate, jonka kanssa solkea on käytetty.

Turhaan vaatimattomana pidetty sankasolki muodostaa mielenkiintoisen esine-tyyppin, jonka heterogeenisyys mahdollistaa hedelmällisen pohjan uudelle tutkimukselle ja uusille tulkinnoille.

Bibliografia

Elektroniset lähteet

Salo, K. 2005. *What Ancient Human Teeth Can Reveal? Demography, Health, Nutrition and Biological Relations in Luistari*. Helsingin yliopiston verkkojulkaisut e-thesis, master's thesis. <http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/hum/kultt/pg/salo/whatanci.pdf>.

Painamattomat lähteet

Granlund, E. 1986. *Bandformiga järnspannen i Sverige. Studier kring en spänneform från sen vendeltid*. Stockholms universitet, Uppsats i Påbyggnadskurs i Arkeologi, särskilt nordeuropeisk.

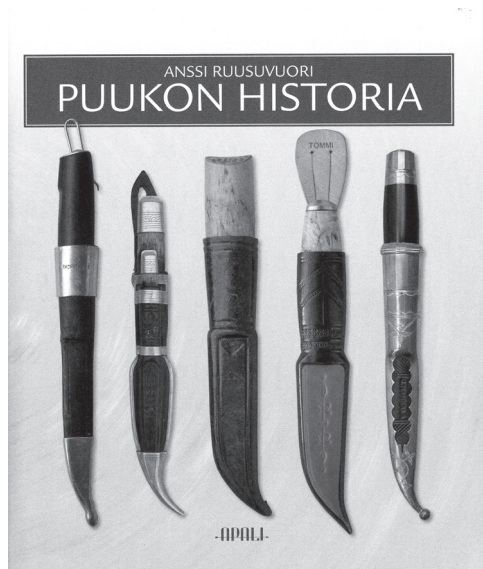
Tutkimuskirjallisuus

- Aspelin, J. R. 1880) *Muinaisjäännöksiä Suomen suvun asumusaloilta IV. Rauta-aika. Suomenmaan muinaiskaluja*. Helsinki.
- Burenhult, G. 1999. *Den Äldre Bronsåldern*. G. Burenhult, (red.) *Arkeologi i Norden I*: 405–461.
- Caple, C. 2006. *Objects. Reluctant witnesses to the past*. Trowbridge.
- Champion, T., Gamble, C., Shennan, S. & Whittle, A. (1984). *Prehistoric Europe*. London.
- Cleve, N. 1943. *Skelettgravfältet på Kjuloholm i Kjulo. I. Den yngre folkvandringstiden*. SMYA 44:1.
- Effros, B. 2003. *Merovingian Mortuary Archaeology and the Making of the Early Middle Ages*. London.
- Gjessing, G. 1934. *Studier i Norsk Merovingertid. Kronologi og oldsakformer*. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo, II Hist.-Filos. Klasse 1934. No. 2. Oslo.

- Gustin, I. 2004. *Mellan gäva och marknad. Handel, tillit och materiell kultur under vikingatid*. Lund Studies in Medieval Archaeology 34. Malmö.
- Huggert, A. (2010). En järnåldersspegel från Obbolaön i Västerbotten. *Fornvännen* 105: 203–208.
- Istenič, J. (2009). Roman period. P. Turk, J. Istenič, T. Knific & T. Nabergoj (eds.) *The Ljubljana. A River and Its Past*: 265–317. Ljubljana.
- Kivikoski, E. 1939. *Die Eisenzeit im Auraflussgebiet*. SMYA 43. Helsinki.
- Kivikoski, E. 1948. *Husgrunderna i Storhagen, Kulla, Finström*. SMYA 48:3. Helsinki.
- Kivikoski, E. 1963. *Kvarnbacken. Ein Gräberfeld der jüngeren Eisenzeit auf Åland*. Helsinki.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L. 1982. *Luistari II. The Artefacts*. SMYA 82:2. Helsinki.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L. 1984. Keski- ja myöhäisrautakausi. E. Laaksonen, E. Pärssinen & K. J. Sillanpää (toim.) *Suomen historia I*: 250–405.
- Lindqvist, S. 1950. Vendelhjälarna i ny rekonstruktion. *Fornvännen* 1950: 1–24.
- Lähdesmäki, U. 1991. Rautakautisen sepäntöynten kokeileva tutkimus Kuralan Kylämäen pajassa. Turun Maakuntamuseon monisteita 1, kokeellinen tutkimus: 73–93.
- Lähdesmäki, U. 1993. Ethical Aspects on the Preservation of Archaeological Iron Objects. *Karhunhammas* 15: 1–8.
- Miller, H. M.-L. 2009. *Archaeological Approaches to Technology*. United States of America.
- Muhonen, T. 2009. Rahoja raunioissa, keitoksia kiviröykkiöissä. Uhriröykkiöt historiallisen ja esihistoriallisen ajan ilmiöinä. *Muinaistutkija* 3/2009: 25–45.
- Muhonen, T. 2011. Chasing the Ghost: Empty Cairns of the Finnish Lake District with Glances of Folk Tradition. In print.
- Nerman, B. 1958. *Grobin-Seeburg. Ausgrabungen und Funde*. Stockholm.
- Nordahl, E. 1993. Södra Kungsgårdsplatån. Utgrävningarna 1988–1991. W. Duczko (red.) *Arkeologi och Miljögeologi i Gamla Uppsala. Studier och rapporter. Occasional Papers in Archaeology* 7: 59–63.
- Pleiner, R. 2006. *Iron in Archaeology. Early European Blacksmiths*. Praha.
- Ranta, H. 1996. Personal ornaments. P. Purhonen (ed.) *Vainionmäki. A Merovingian Period Cemetery in Laitila, Finland*: 36–50. Vammala.
- Rundqvist, M. 1999. Den skandinaviska aristokratin under folkvandringstiden och vendeltiden och dess kontinentala kontakter. G. Burenhult (red.) *Arkeologi i Norden* 2: 312–317.
- Salmo, H. 1952. *Satakunnan historia II. Rautakausi*. Vammala.
- Serning, I. 1966. *Dalarnas järnålder*. Malung.
- Strömberg, M. 1971. Grubenhäuser in Valleberga. Untersuchungen 1965–70. *Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum* 1969–1970: 192–265.
- Taavitsainen, J.-P. 1991. Cemeteries or refuse heaps? *Suomen museo* 1991: 5–15.
- Wessman, A. 2009. Reclaiming the Past: Using Old Artefacts as a Means of Remembering. A. Šnē & A. Vasks (eds.) *Interarchaeologia, 3. Memory, Society and Material Culture*: 71–88.
- Wessman, A. 2010. *Death, Destruction and Commemoration. Tracing ritual activities in Finnish Late Iron Age cemeteries (AD 550–1150)*. Iskos 18. Tammisaari.
- Haluan kiittää FT Martin Rundqvistia, FK Kristiina Korkeakoski-Väisästä, FM Esa Mikkolaa ja FM Piritta Häkälää ideoita herättävistä keskusteluista Ruotsin ja Suomen sankasolkiin liittyen, sekä tekstin lukemisesta ja kommentoinnista.
- Kirjoittajan pro gradu -työ käsittelee Äimälän Leikkimäen polttokenttämistoa, josta tunnetaan muun muassa Suomen ainoa koristeltu rautakautinen sankasolki.

Janne Rantanen

Kuvin ja sanoin puukon historiasta

Ruusuvaara, Anssi 2009. Puukon historia. Apali Oy. 704 sivua. ISBN 978-952-5026-93-1.

Kaarinalaisen arkkitehti ja veitsiharrastaja Anssi Ruusuvaaran suurtyö, "Puukon historia", julkaistiin vuonna 2009. Sitä ennen teoksesta oli ollut keskeneräinen versio selattavissa Kansallismuseon *Suomalainen puukko*-näyttelyssä vuosina 2006–2007. Teos oli varsin odotettu, ainakin alan harrastajien parissa, sillä niin merkittävästä kansallisesta symbolista ja työkalusta kuin puukosta ei vielä ollut tehty historian kannalta kattavaa yleisesitystä. Ruusuvaaran seitsensatasivuinen raamattu on korjannut asian. Teos käsittelee puukkoa ja muitakin veitsiä esihistoriasta nykypäivään monipuolisesti. Historiallisen horisontin lisäksi "Puukon historia" on oiva katalogi ja tekninen läh-

deteos. Yhtenä kantavana teemana on pyrkimys selvittää, missä vaiheessa puukko on kehittynyt sellaiseksi selvästi Suomen naapurialueitten vastaavista veitsistä erottuvaksi tyyppiksi, joka se nykyään on.

Tutkimushistoriaa

Puukon historiasta kirjoitti tiettävästi ensimmäisenä kansatieteilijä U. T. Sirelius vuonna 1921 ilmestyneessä "Suomen kansanomaista kulttuuria 2" -teoksessaan. Sirelius esittelee suomalaisille ominaista veitsityyppejä aikansa etnografiselle tutkimukselle ominaiseen, laveasti kuvailevaan tapaan ja toteaa, että veitsityyppi sai ominaisen muotonsa jo myöhäisrautakaudella (Sirelius 1921: 17–22). Näin Sirelius loi suomalaiselle puukkotutkimukselle piirteet, joita myöhemmät tutkijat ja kirjoittajat ovat liiankin uskollisesti matkineet. Sireliuksen viitoittamaa tietä ovat seuranneet ainakin Sakari Pälsi, Kustaa Vilkuna, Jukka Kemppinen ja Timo Hyytinen. Kuten Sirelius, hekin tyytyivät paneutumaan puukon historiaan ja esinetytologiseen kehitykseen vain pintapuolisesti. Esimerkiksi Pälsi, joka viimeistään "Puukko"-kirjallaan varmisti paikkansa suurten suomalaisten kirjailijoiden joukossa, mainitsee nykypuukon alkumuodoksi 700-luvun suomalaisen tyyppin väkipuukon (Pälsi 1955: 30–33). Pälsin arkeologitaustan huomioon ottaen on erikoista, ettei hän perustele väitettään sen tarkemmin, mutta ehkäpä hänen romanttisetnografinen tyylinsä pyhitti keinot. Jukka Kemppinen on alittanut aidan vielä mata-

lammalta, sillä hän on tiivistänyt puukon historian vain kahteen ja puoleen sivuun lähinnä Pälsin ja Vilkun tutkimuksiin viitaten (Kemppinen ja Kemppinen 1976: 60–62). Myöskään Timo Hyytinen ei kahdessa ”Suuressa Puukkokirjassaan” ole kyennyt esittämään selkeää kehityshistoriaa puukolle, ja teosten ansiot piilevätkin muualla. Huomattavasti edellä mainittuja kirjoittajia jäsennellymmän ja lähdekriittisemmän asiaa pui Kustaa Vilkun artikkelissaan *Der finnische puukko und das junki-Messer*. Artikkelissa Vilku (1964: 64) esitti näkemyksen, jonka mukaan puukolle ominainen terämuoto syntyi jo vanhemmalla rautakaudella ja oli käyttötarkoituksenmuovaama. Samassa yhteydessä Vilku (1964: 79–80) kirjoittaa, että sana *puukko* periytyy keskiaikaiseen manneurooppalaisilta lainatusta *pook*-sanasta. Teoriaa ei ole pystytty aukottomasti todistamaan oikeaksi.

Arkeologisessa tutkimuksessa pienemmät veitset ovat usein jääneet isompien ja näyttävämpien esineiden varjoon. Vakavasti otettavia tutkimuksia aiheesta ovat Suomessa rautakauden osalta tehneet lähinnä Helmer Salmo merovingiaikaisten väkipuukkojen yhteydessä, Nils Cleve Köyliön Köyliönsaaren ja Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilander Euran Luistarin aineiston perusteella, Jüri Peets väitöskirjassaan sekä Pekka Lenkkeri vuonna 2007 ilmestyneessä merovingiajan väkipuukkoja ja yksiteräisiä miekkoja käsittelevässä pro graduissaan. Muissakin, lähinnä yksittäisiä muinaisjännöksiä käsittelevissä, tutkimuksissa on sivuttu aihetta, tosin valitettavan pintapuolisesti. Esimerkiksi Jukka Luoto (1984: 90) mainitsee väitöskirjassaan, että Liedon Vanhalinnalta löytyneitä veitsiä ei ole mahdollista ajoittaa tyyppin perusteella. Veitset onkin mahdollisesti arkeologien piirissä nähty typologian kannalta liian hankalaksi esineryhmäksi – lukuun ottamatta ehkä jo mainittuja merovingiajan karikatyyrimäisiä väkipuukkoja – ja luultavasti myös vähemmän ”seksikkäiksi” kuin vaikkapa miekat ja keihäänkärjet. Piristävän ennakkoluulottomasti aiheeseen tarttui ruotsalainen Pål Nicklasson vuonna 1998 *Fornvännen* 93:ssa

ilmestyneessä artikkelissaan *Ett knivigt källmaterial och bilden av smålänningen*. Aiempiin kirjoituksiin ja tutkimuksiin peilaten, huolimatta viime vuosina arkeologiankin parissa tapahtuneesta esinetutkimuksen edistymisestä, on Anssi Ruusuvuoren ”Puukon historia” ehdottomasti tarpeellinen perusteos aiheesta.

Ruusuvuoren aineisto ja menetelmät

”Puukon historiaa” kirjoittaessaan Ruusuvuori on omien sanojensa mukaan käynyt läpi koko Kansallismuseon puukkokoelman, kattavan osan esihistoriallisten kokoelmien veitsilöydöistä sekä useiden pienempien museoiden ja yksityisten tahojen kokoelmia (s. 11). Kotimaisen aineiston lisäksi tekijä on tutustunut ja kirjassaan vertailun vuoksi esitellyt muiden Euroopan maiden historiallisia veitsiä. Huomionarvoista on, että Ruusuvuori on saanut konsulttiapua eri museoiden, arkeologian ja kansatieteen ammattilaisilta, mikä osaltaan on epäilemättä auttanut teoksen muotoutumisessa jäsennellyksi tietokirjaksi. Yhden miehen voimin teoksesta olisi ollut vaikea saada eheää kokonaisuutta.

Aineisto esitellään kirjassa aikajaksoittain. Kivi- ja pronssikausi on luonnollisesti jätetty vähemmälle huomiolle ja ne käydään läpi pikaisesti, sillä puukon kaltaisia veitsiä on alettu valmistaa vasta rautakaudella. Tästä huolimatta teoksen pronssikautta käsittelevä suppea osuus on erittäin tervetullut lisä, sillä jos rautakautisia veitsiä on tutkittu vähän, niin vielä vähemmälle on jäänyt pronssikauden veitsien tutkimus, ainakin Suomessa. Rautakauden veitsien osalta Ruusuvuori on tehnyt varsinaista pioneerityötä ja omalla kohdallaan poikennut Sireliuksen aikoinaan aloittamasta laveasta ja yksityiskohdattomasta tutkimusperinteestä. Toisaalta pyrkimyksessään selvittää varsinaisen ”suomalaisen” puukon kehityshistoriaa on tekijä hyvinkin perinteitä noudattava. Ristiretkiaikaisia veitsiä käsitellessään

hän mainitsee (s. 74), että ” - - olisikin houkuttelevaa uskoa, että viimeistään jo tällä aikakaudella suomalaisesta puukosta muodostuu muiden maiden veitsistä osin poikkeava, muotoilultaan ergonominen yleistyökalu. Tämän todistaminen vaatisi kuitenkin selvästi suuremman lähdeaineiston ja laajemman vertailun muiden maiden veitsien ja puukkojen kanssa.” Tekijä on päätelmissään varsin varovainen eikä lankea monen aiemman kirjoittajan tapaan perustelemattomien johtopäätösten sudenkuoppaan. Ruusuvuoren käyttämä tutkimusmenetelmä on luonteeltaan typologinen, ja teoksessa luokitellaan erilaiset veitset ja puukot – lukuun ottamatta viime vuosisatojen malleja – lähinnä terän ominaisuuksien ja muodon perusteella. Kenties juuri harrastuneisuutensa ansiosta tekijä on onnistunut soveltamaan menetelmää hyvin, ehkä paremmin kuin kukaan aiemmin samaa menetelmää käyttäneistä tutkijoista. Toisaalta on otettava huomioon, että ”Puukon historia” ei ole tieteellinen tutkimus sanan varsinaisessa merkityksessä vaan populaari yleisteos. Silti tekstistä paistaa läpi tietynlainen lähdekriittisyys ja ”puolitieteellisyys”. Jos teos olisi julkaistu sata vuotta sitten, olisi se epäilemättä luokiteltu tieteelliseksi tutkimukseksi.

Pelkkään typologiseen luokitteluun Ruusuvuori ei tyydy. Terämuotojen esittelyn ja vertailun lisäksi hän esittelee säilyneitä rautakautisia ja keskiaikaisia tuppia ja kahvoja, koristelua, valmistusmenetelmiä ja esineiden historiallista kontekstia. Ruusuvuoren suurin ansio kuitenkin lieenee monipuolisten mittauksien suorittamisessa ja esittelemisessä sekä suomenkielisen terminologian (s. 12–29) luomisessa. Perinteisen kolmiulotteisen terän mittauksen lisäksi Ruusuvuori on sisällyttänyt menetelmiinsä myös vähemmän käytetyn mutta tärkeän teräkulmien mittauksen, jolla on merkitystä terien funktionaalisia ominaisuuksia tutkittaessa. Terminologia on aiemmissa aiheita käsittelevissä kirjoissa ollut varsin sekalaista ja puutteellista. *Puukon historia*-sa esitetään mielestäni kattava ja toimiva veitsiterminologia, jota soisin vastedes

käytettävän myös arkeologisen tutkimuksen yhteydessä. Hyvin monenlaisten termien käyttö ei tosin ole selkeyden kannalta tarkoituksenmukaista, vaikka erilaisuus onkin rikkaus. Esimerkiksi Ruusuvuoren käyttämät termit *piiloruoto* (engl. hidden tang) ja *täysruoto* (engl. full tang), ovat itse asiassa synonyymeja ainakin Unto Salon käyttämille termeille *kaitaruoto* ja *kieliruoto*, jotka mielestäni ovat runollisuudestaan huolimatta myös aivan toimivia.

Viime vuosisatojen toisaalta standardisoituvia, toisaalta tyyllisesti monipuolistuvia puukkoja Ruusuvuori käsittelee hyvin samaan tapaan kuin Timo Hyytinen ”Suuri Puukkokirja” 1 ja 2:ssa. Teollisen ajan puukkoja on helpompi luokitella omiksi tyypeikseen valmistuspaikkakunnan sekä tupen ja kahvan koristelun perusteella. Niiden joukossa onkin sellaisia yleisesti tunnettuja malleja kuin ”härmäläinen” ja Tommi-puukko. Tutkimistaan keskiaikaa nuoremista puukoista Ruusuvuori on koonnut näyttävän kuvaosion, joka kattaa lähes kolme neljäsosaa teoksesta. Kuvaosiossa yksittäiset puukot esitellään kuvin ja niistä kerrotaan mitat, tiedot valmistamisesta ja erilaisia havaintoja. Tällaisesta systemaattisesta esitystavasta voisivat tieteellistä esinetutkimustakin harjoittavat ottaa mallia.

Teoksen ansiot ja puutteet

Puukon historian ansioihin lukeutuvat eritoten ennennäkemättömän selkeä, kronologinen ja typologinen esitystapa, runsas kuvitus, lähdekriittisyys ja puukkokirjallisuuteen usein liittyvän päätöksen vähäisyys sekä suomenkielisen veitsiterminologian vakiinnuttaminen. Lisäksi teoksessa murretaan monia puukkoon liittyviä myyttejä. Täysin puutteeton ei ”Puukon historiaan” ole. Huolimatta laajasta lähdeaineistosta ei Ruusuvuori ole viitannut uusimpiin Suomen arkeologisia veitsilöytöjä käsitteleviin tutkimuksiin, so. Jüri Peetsin väitöskirjaan ”The Power of Iron” vuodelta 2003 ja Pekka Lenkkerin

pro graduun ”Väkipuukot ja yksiteräiset miekat – Suomen merovingiajan skramasaksien typologia” vuodelta 2007. Tämä on harmillista, sillä molemmat tutkimukset olisivat ansainneet tulla mainituiksi ”Puukon historian” kaltaisessa yleisteoksessa. ”Puukon historia” ei missään nimessä ole täydellinen puukkoa ja sen historiaa käsittelevä tietokirja, vaan se jättää sijaa myös tuleville tieteellisille ja populaareille tutkimuksille. Puukon tarinakaan ei ole vielä valmis, vaan se jatkuu yhä saaden uusia muotoja. Nykyisen kasvavan veitsiharrastuksen myötä on suomalainen puukko tullut laajalti tunnetuksi, ja harrastajat ympäri maailmaa valmistavat veitsiä pohjoismaisten esikuvien mukaan. Näin yleiseurooppalaisesta esinetyypistä eriytyneestä, alueellisesta veitsimallista on tulossa globaali ilmiö. Vaikutteet liikkuvat toki myös toiseen suuntaan ja suomalaiset puukontekijät omaksuvat vastavuoroisesti ulkomaisia vaikutteita.

Suomalaisia puukkoharrastajia pitkään askarruttanut kysymys puukon määritelmästä saa vastauksensa Ruusuvoorelta. Pohdittuaan ja lueteltuaan ensin pitkään puukon määreitä ja ominaisuuksia, toteaa Ruusuvoori (s. 17) varsin ”pälsimäiseen” tapaan:

”Kun määritellään, mikä on puukko ja mikä ei, on kuunneltava myös sydäntään, ei pelkästään järkeä. Vaikka esitetty kriteerit eivät toteutuisikaan, voi esimerkiksi jokin vielä tuntemattomista vanhoista teräseistä olla yksinkertaisesti niin ”suomalainen”, originelli ja sympaattinen, että se on suorastaan pakko nimetä puukoksi. Kysymyshän on loppujen lopuksi omasta kulttuuriperinnöstämme ja siihen liittyvästä, mystiikan sävyttämästä tunnelatauksesta, joten virkamiesmäinen luokittelu ei saisi olla päällimmäinen kriteeri tässä asiassa.”

Lievä päätös luettakoon teoksen ja sen kirjoittajan ansioihin.

Kirjallisuus

- Cleve, N. 1943. Skelettgravfälten på Kjulo-holm i Kjulo. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja* 44: 114–124.
- Hyytinen, T. 1988. *Suuri puukkokirja*. Arma Fennica 3.
- Hyytinen, T. 2005. *Suuri puukkokirja* 2. Arma Fennica 3/2.
- Kemppinen, J. & Kemppinen, M. 1976. *Puukot*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L. 1982. Luistari II. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja* 82: 2: 43–51.
- Lenkkeri, P. 2007. *Väkipuukot ja yksiteräiset miekat – Suomen merovingiajan skramasaksien typologia*. Pro gradu -tutkielma, arkeologia, kulttuurien tutkimuksen laitos, Helsingin yliopisto.
- Luoto, J. 1984. *Liedon Vanhalinnan mäkiliina*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 87.
- Nicklasson, P. 1998. *Ett knivigt källmaterial och bilden av smålänningen*. Fornvännen 93.
- Peets, J. 2003. *The power of iron*. Muinasaja teadus 12.
- Pälsi, S. 1955. *Puukko*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Salmo, H. 1938. Die Waffen der Merowingerzeit in Finnland. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja* XLII:1: 127–160.
- Sirelius, U. T. 1921. *Suomen kansanomaista kulttuuria* 2. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Vilkuna, K. 1964. Der finnische puukko und das junki-Messer. *Suomen Museo* LXXI: 59–90.

Kirjoittaja on turkulainen arkeologian opiskelija.
jhrant@utu.fi

Sanna Lipkin

Sukkasillaan, jalat lämpiminä hautaan

Strumporna på, med varma fötter i graven

Strumpor är inte bara praktiska, de har också en social betydelse. Dessa betydelser kan skönjas i material- och teknikval, genom ekonomiska aspekter (pris, handel) och vanor. Då en människa väljer strumpor för sina fötter, finns det många bakgrundsfaktorer som gjort att just dessa strumpor bärs av denna människa.

På 1600–1700-talen var strumporna knähöga. Damstrumporna var dekorerade med ett s.k. vikkeli-reliefmönster som syntes under kjolen, och eftersom män allmänt använde knäbyxor, var strumporna ett synligt element i dräkten. I det gravmaterial som bevarats i Uleåborgs domkyrka finns det både siden- och yllestrumpor. Även om bomullsstrumpor är vanliga i det skriftliga källmaterialet har sådana inte bevarats i den sura kyrkojorden. Trots detta kan man utgående från de bevarade strumporna dra slutsatser om tillverkningsteknik och de avlidnas status i samhället.

Jalkojen lämpö on tärkeää etenkin Suomen ilmastossa. Nykyihmiselle sukat saattavat olla itsestään selvyyttä, jotka pistetään aamulla jalkaan. Aina ei ole väliksi millaiset ne ovat, etenkin jos jalassa on pitkävarjaiset saappaat. Näennäisestä vähäpätöisyydestään huolimatta sukkavalinnoillaan kuitenkin viestittää ympäristölleen omaa pukeutumistyyliään, ympäristötietoisuuttaan (esim. pistämällä puuvillatuotteet pannaan) sekä tilannetajuaan. Yleisten käsitysten mukaan aina ei ole soveliaista pistää sukkia jalkaansa, vaikka varpaita palelisi. Viimeisen vuoden aikana olen yrittänyt perehtyä varhaismodernin ihmisen sukkavalintoihin, ja olen huomannut, ettei tietoa ole paljon saatavilla. Sukkia on löytynyt arkeologisilta kaivauksilta ja niitä on museoiden kokoelmissa, mutta niistä ei ole tehty kovin perusteellista tutkimusta.

Käytännöllisyytensä lisäksi sukilla, kuten myös muillakin esineryhmillä, on sosiaaliset merkityksensä. Vaatteiden kyseessä ollen merkitykset löytyvät materiaali- ja tekniikkavalinnoista, taloudellisista seikoista (hintaa, kauppa) sekä

käyttötavoista. Ihminen valitsee sukat jalkaansa, mutta taustalla on monimutkainen merkitysten lankakerä, josta sukat ovat valmistuneet ja päätyneet juuri kyseiselle ihmiselle. Sen muotoutumiseen ovat vaikuttaneet useat sosiaalisen identiteetin osa-alueet, joihin luetaan muun muassa sukupuoli, ikä, status, etnisuus, taidot ja uskonto. Sosiaalinen identiteetti, johon jatkossa viitataan pelkästään termillä identiteetti, on yksilön ymmärrystä itsestään sekä itsensä määrittely sen perusteella mitkä ovat ympäröivän kulttuurin säännöt ja mikä on määritelty tärkeäksi (ks. esim. Díaz-Andreu & Lucy 2005: 1). Identiteetti määrittyy samanlaisuuden ja erilaisuuden kautta, ja se on aina ainutlaatuinen verrattuna muihin yhteisöihin ja yksilöihin. Sitä ei kuitenkaan voi pitää staattisena, vaan yhteisöjen tavat ovat jatkuvassa muutoksessa (Díaz-Andreu 2005: 17). Ympäröivän sosiaalisen kanssakäymisen seurauksena jokaiselle ihmiselle muotoutuu henkilökohtainen identiteetti eli persoonallisuus tai henkilöys, mitä termiä Visa Immonen tämän lehden artikkelissaan käyttää. Se

saa ihmisen valitsemaan sukkansa myös ympäröivän yhteisön sääntöjen vastaisesti. Silloin hän ei ole omaksunut ympäristön asettamia rooleja osaksi omaa henkilöytään (ks. rooleista esim. Inkeles 1970: 413).

Puikot kilisten vai kehikolla rahisten?

Sukkien ulkonäköön, lämpimyyteen, käyttömukavuuteen ja -tarkoitukseen vaikuttaa suuresti niiden langan materiaali ja neulontatapa. Yksittäisen sukan kuitu ja neulontatekniikka toimivat omalla tavallaan sosiaalisen todellisuuden ilmentyminä. Villasukka eroaa ulkonäöltään, lämpimyydeltään ja käyttötarkoitukseltaan puuvillaisesta, pellavaisesta ja silkkisestä. Villasukkiakin on erilaisia ja erilaisuudella (tai samanlaisuudella) on ilmennetty omaa sosiaalista asemaa yhteisössä.

Sukan neulomistaito on helppo oppia ja sitä on kaiketi opetettu jo lapsille. Ainakin Englannissa neulomista opetettiin koulussa jo 1500-luvun lopulla. Myös työttömyysaltojen sattuessa köyhemmälle väestöosalle opetettiin neulomista. Käsineulominen ja erityisesti sukkien tekeminen oli menestyskellisin työllistämiskeino eurooppalaisilla maaseuduilla, missä naiset ja miehet saattoivat tehdä tätä työtä paimentaessaan eläimiä tai kulkiessaan niiden kanssa torille. (Thirsk 2003: 569–571.)

Koska neulos on kudottua kangasta joustavampaa ja sillä on mahdollista saada erilaisia kuvioita kuin kudottaessa, neulominen kaupallistui 1400-luvulla neulottujen hattujen tullessa muotiin. 1500-luvulla sukkien neulominen syrjäytti hattujen neulomisen, jälleen muodin muutoksen myötä. (Thirsk 2003: 566–567.)¹

Käsineulonta ei pystynyt enää 1600-luvulla kattamaan sukkien tarvetta ja siksi alunperin englantilaisen William Leen vuonna 1589 keksimä sukkien neulontakehikko tuli laajasti käyttöön ympäri Euroopan 1660-luvulta lähtien. Neulontakehikon käytön pelättiin syrjäyttävän

käsineulonnan, mutta niin ei kuitenkaan käynyt siitäkään huolimatta, että kehyksellä neulojat saivat viikossa valmiiksi kuudesta kahteentoista sukkaparia ja käsineulojat vain kaksi paria. Käsintekijät nimittäin pystyivät tekemään useammanlaisia koristeita ja paremman laatuista sukkia. Ilmeisesti käsineulotut sukat kestivät koneulottuja paremmin. Käsineulomalla pystyi myös valmistamaan monimutkaisempia vaatteita kuten takkeja, hanskoja ja kotitaloustekstiileitä. Käsineuloessa on myös mahdollista valmistaa vaatteita monipuolisemmin tekniikoin kuin kehikolla neulomalla ja siksi käsineulojat pysyivät paremmin muodin mukana. (Thirsk 2003: 573–579.)

Villaiset kampalankasukat² olivat yleisiä ruotsalaisten säätyläisnaisten keskuudessa 1700-luvun loppuun saakka. Silloin pukeutuminen hienostui ja kampalankasukat korvattiin puuvillasukilla ja talvisin itse neulotuilla villasukilla. Aivan 1700-luvun lopussa sukkien määrä ruotsalaisissa pukuluetteloissa kasvoi, kun siihen saakka hienoimmissakin puvustoissa oli vain yksi tai kaksi paria silkki- ja kampalankasukkia, jotkut pellavasukat ja kotitekoiset villasukat. Kaikkia kotona neulottuja sukkia tuskin merkittiin luetteluihin. Ruotsi-Suomessa englantilaiset sukat olivat suosituimpia, mutta sukkien tuontia Suomen alueelle sääteli vuoden 1739 ylellisyysasetus. Se salli vain puuvilla- ja kastorsukkien tuonnin. Puuvillasukkia alettiin valmistaa enemmän Ruotsissa 1700-luvun puolen välin jälkeen. Suomen alueen oma sukkamanufaktuurivalmistus oli hyvin vaatimatonta (reilusta sadasta 500 sataan vuodessa). Sen sijaan käsineulottujen kaupallisten sukkien määrä oli suuri erityisesti Naantalissa, joka oli saanut 1739 vapautuksen Ruotsiin vietyjen villa- ja pellavasukkien tullimaksuista. Siellä neulottujen sukkien määrä kasvoi 1700-luvun kuluessa 10 000 parista useisiin kymmeniin tuhansiin sukkiin, joista Tukholmaan ja Turkuun vietiin vuosittain noin 24–26 000 paria. (Pylkkänen 1982: 332–333, 335–337, Kuva 403.)

Voidaan olettaa, että käsinneulotut sukat ovat olleet arvokkaammat kuin keuhkolla valmistetut. Toisaalta itse neulotut ovat kaikeksi olleet vieläkin edullisemmat. Omatekoiset eivät kuitenkaan välttämättä ole olleet yhtä taitavasti tehdyt ja esimerkiksi silkin sijasta on ehkä valittu villa- tai pellavalanka. Suomen alueella suurin osa käyttösukista neulottiinkin itse puikoilla kotona kehrätystä villa- tai pellavalangasta sekä 1700-luvun lopulta lähtien puuvillalangastakin (Pylkkänen 1982: 336).

Koristeilla kauniiksi

1700-luvun sukissa oli sivukiilat eli vikkelit, jotka tekivät sukista koristeelliset. Suomalaisissa perinnesukissa vikkeleiden kohdalla neulotaan nurjia silmukoita, jotka kaventavat sukkaa nilkan kohdalta. Vikkeleiden yläreunassa on koristekuviot, jotka vaihtelevat alueittain (ks. eri vikkelisukkien malleja esim. Mitronen & Nieminen 1980). Vikkelit saatettiin neuloa myös erikseen, jolloin ne ommeltiin kiinni sukkaan. Siksi itseneulottuihin sukkiin on saatettu hankkia käsityöläisen tekemät vikkelit. Ne saattoivat olla eriväriset kuin itse sukat, ja joskus puuvillasukkiin kiinnitettiin silkki- tai villalangasta kirjoitettuja vikkelit. Vikkelit olivat muodikkouden merkki, sillä ne näkyivät pitkän hameen alta. Turun tuomiokirkon hautaholvesta löydettyjen silkki- ja villasukkien vikkelit kuvaavat useimmiten kruunattuja tähtiä, kerrottuja vinoneliöitä tai ruusuja. (Pylkkänen 1982: 333–336.)

Silkki- ja villasukat ovat olleet yleensä säärenmukaiset. Muotoilultaan ne ovat teknisesti vaikeampi toteuttaa kuin suoravartisen sukan varsi. Sekä miesten että naisten sukat ovat olleet yleensä 1600–1700-luvuilla polvipituisia. Sukat kiinnitettiin polven alapuolelle kiedotulla sukanauhalla. Naisilla hienoimmat olivat silkki- ja villasukia, joita ommeltiin ja kirjottiin lahjaksikin, mutta arkikäytössä käytettiin virkattuja nauhoja tai villanauhoja (Pylkkänen 1982: 338).

Sukkien henkilökohtaisuus – Esimerkkinä Oulun tuomiokirkon löydöt

Oulun tuomiokirkkomaasta³ löydettyjen vainajien ylle puettujen tai asetettujen kuolinpukujen on valmistettu nimenomaan hautaamista varten ja kiinnitetty nuppineuloin. Osalle naisvainajista pistettiin päähän silkki- ja villapöytä. Oulun tuomiokirkon aineistossa on säilynyt vain yksi esimerkki, jossa vainajan päällä on ollut niin sanotusti tavalliset vaatteet. Vuoden 1996 kaivausten haudan numero 10 miesvainajalla oli päällään silkki- ja villapöytä, jolla oli kiinnitetty remmein. Kuten useiden muidenkin myös tämän haudan tekstiilit olivat säilyneet metalliesineiden kuten solkien ansiosta. Useimmissa tuomiokirkon haudoissa ei ole mitään metalliesineitä,⁴ eikä suurimmassa osassa ole säilynyt tekstiileitäkään. Näin ollen on todennäköistä, että suurin osa vainajista on puettu kääriinliinaan tai yksinkertaiseen kuolinpukuun. (Kuokkanen & Lipkin 2011.)

Noin puolet tuomiokirkolta löytyneet kuolinpukujen kankaista ovat säilyneet hautojen jalkopäädyssä. Kudotuista suurin osa on tulkittu kuolinpukujen jäännöksiksi (Kuokkanen & Lipkin 2011), ja neulotut sukkien jäännöksiksi. Osa tekstiilin rippeistä saattaa liittyä hautojen sisustukseen. Muutamissa haudoissa on lisäksi turkisten jäännöksiä.⁵

Säilyneiden tekstiilien perusteella vaikuttaa siltä, että 1600–1700-lukujen oululaiset⁶ on haudattu ainakin useimmiten sukat jaloissaan. Toisin kuin kuolinpukut sukat ovat kulumisen perusteella olleet elämän aikana käytetyt.

Yksi henkilö ei ole omistanut kovinkaan monia sukkiakaan, sillä ne ovat olleet arvokkaita. Siksi sukkiakaan on hoidettu hyvin. Erityisesti silkki- ja villasukista pidettiin huolta, mihin viittaavat lukuisat arkistoista löytyvät ilmoitukset, joissa tarjotaan silkki- ja villasukkien pesua, silmikoimista ja silitystä. Sukkia saatettiin myös paikata pellavapaikoilla, mikä luonnollisesti alensi niiden

arvoa. Toisaalta puuvillasukkia saatettiin terittää sisäpuolelta pellavakankaalla, mikä osoittaa, että niistä tahdottiin tehdä mahdollisimman pitkäikäiset. (Pylkkänen 1982: 332–333, 336, Kuva 403.) Kööpenhaminan keskustasta 1700-luvun puolenvälin tienoolle ajoittuvalta jätteen kaatomaalta löytyneet useat silkki- ja villasukat kertovat myös kierrätyksestä. Niistä ainakin yksi lapsen sukka oli parsittu kokoon useista eri kappaleista, jotka olivat peräisin puhki kuluneista sukista tai muista neuloksista. (Høst-Madsen 2005: 313, 316, Kuva 13.)

Haudoista löydetty käytetty villaiset tai silkiset sukat eivät ehkä ole enää olleet samanlaisia arvoesineitä kuin uusina, mutta pitäjälleen ne ovat olleet tärkeitä. Ne ovat näkyneet hameen alta tai niitä on käytetty yhdessä polvihousujen kanssa. Ne ovat pitäneet jalat lämpiminä myös talvipakkasil-

la. Sukat ovat kertoneet jotain ihmisestä hänen eläessään, joten ne kertovat hänestä myös kuoleman jälkeenkin. Koska meidän aikoihimme säilynyt tuomiokirkon sukka-aineisto ei ole täydellinen, emme myöskään saa täydellistä kuvaa vainajien sukkien käytöstä. Oulun hapan maaperä ei ole säilyttänyt 1700-luvun lopussa yleiseksi tulleita puuvillasukkia. Ei edes yhtä jäännöstä pellavasukista ole säilynyt.⁷ Siksi oululainen sukkamateriaali vaikuttaa melko homogeeniselta neulottuine villasukkineen, johon parit silkisukat ja neulakinnassukat tekevät poikkeuksen.

Vuoden 1996 kaivauksissa sukkien jäännöksiä löytyi yhteensä yhdeksästä multahaudan jalkopäästä. Vuoden 2002 kaivausmateriaalin sukkajäännösten paikka haudassa suhteessa vainajaan ei ole tiedossa (ne ovat löytyneet kammiohaudasta

Taulukko. Oulun tuomiokirkon kaivausten (1996, 2002) haudoista löytyneet mahdolliset sukan jäännökset.

Tekstiili	PPM/KM	Kuitu	Langankierre (kude/loimi)*	Langanpaksuus	Neule/ sidos	Leveys/tiheys	Hauta
Sukka/ säärystin/ käsine	PPM12161:22	villa	SsZ	4 mm (2+2 mm)	suomeksi		7
Sukka?	PPM12161:24	villa	z	0,5 mm	neulos	2 mm	7
Sukka?	PPM12161:25	villa	s	1 mm	suomeksi		7
Sukka kanta	PPM12161:36	villa	z	0,5 mm	neulos	3 mm	8, mies
Sukka	PPM12161:47	villa	s	1 mm	suomeksi		10, mies
Sukka?	PPM12161:60	villa	s	0,5 mm	neulos	2 mm	13, nainen
Sukka?	PPM12161:75	villa		0,2 mm	neulos	1 mm	20, nainen
Tossu?	PPM12161:75	villa	s	1 mm	neulos	3–4 mm	20, nainen
Tossut	PPM12161:80	silkki/ kupari			palttina	50/50 l/cm	23A, vauva
Tossu	PPM12161:191	villa	s	0,6 mm	neulos	2 mm	73, nainen
Sukka kärki	PPM12161:213	villa	z	0,8–0,9 mm	neulos	4 mm	86, ?
Sukka	PPM12161:271	silkki	-	1 mm	neulos	3 mm	121, mies
Sukka?	KM2002067:31	villa		2 mm	neulos	7 mm	leikkaus
Sukka	KM2002067:1040	silkki		0,2 mm	neulos	1 mm	kammiohauda

*Kuva 1. Kammiohaudan 7 neulakinnaspalaset sekä neulospalanen (PPM12161:22, 24 ja 25).
Kuva: S. Lipkin.*

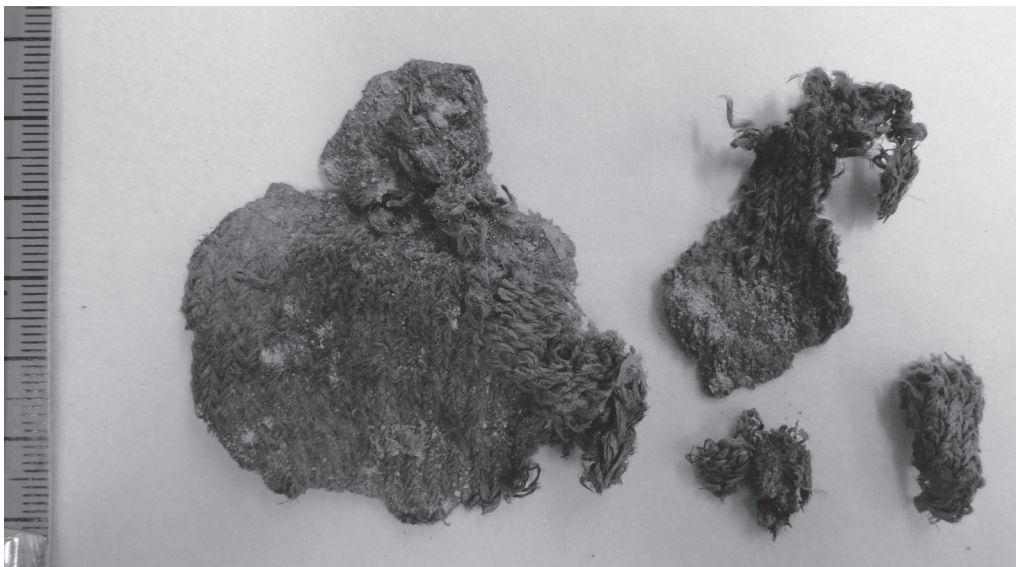
tai ilman kontekstittietoa leikkauksesta), joten taulukkoon listatut neulotut tekstiilinkappaleet ovat todennäköisesti, mutta eivät varmasti, sukkien jäännöksiä.

Suurin osa sukista on neulottu, mutta kahdessa haudassa on myös neulakinnastekniikalla⁸ valmistettuja tekstiilinkappaleita. Haudan 10 miehen jaloissa on ollut neulakinnastekniikalla suomeksi valmistetut polvisukat (PPM12161: 47, Kuokkanen & Lipkin 2011). Neulakinnastekniikalla valmistettuja tekstiilin kappaleita löytyi myös kammiohaudasta 7, mistä löytyi kaksi niin ikään suomeksi neulottua palasta (Kuva 1, PPM12161:22 ja 25) sekä yksi villaneuloksen pala (PPM12161:24). Niiden löytökonteksti ei ole selvä, sillä kammion hautaus on häiriintynyt. Neulos- ja neulakinnaspalaset ovat todennäköisesti joko sukista, käsineistä tai päähineestä.

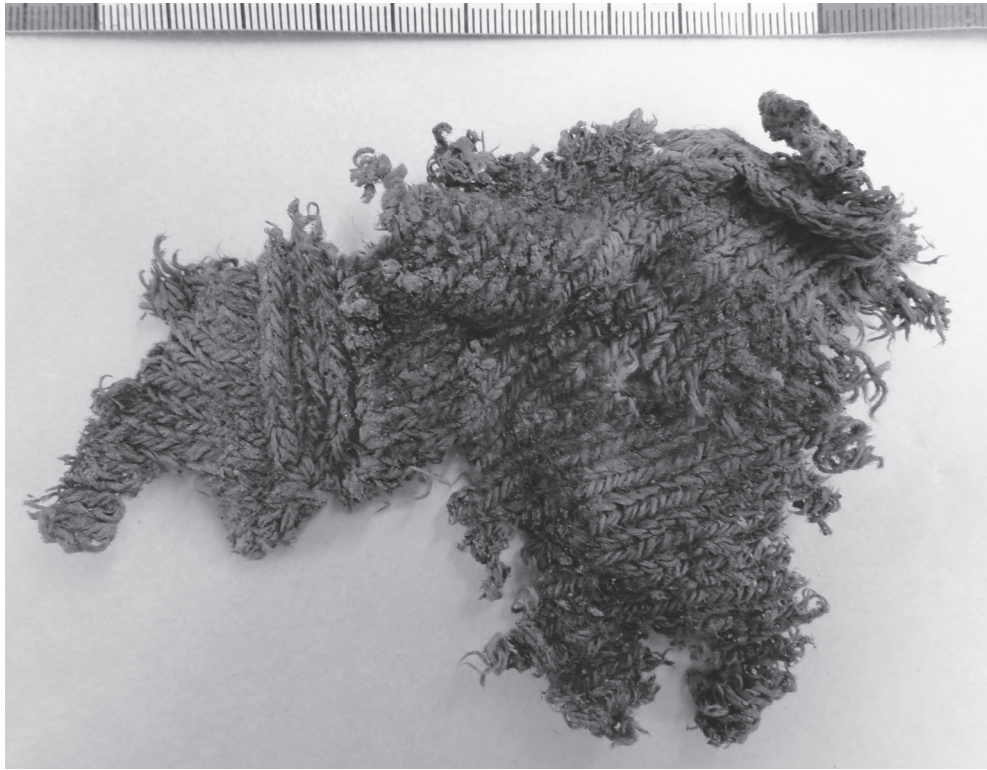
Vaikka yksikään sukka ei ole säilynyt kokonaisena, neulotuista sukkien jäännöksistä voidaan päätellä niiden valmistustekniikoita. Haudasta 8 löytyi sukan mahdollinen kantapala (Kuva 2, PPM12161:36), joka on käytössä huovuttunut ulkopuoleltaan. Sukan kärjen jäännös on löytynyt haudasta 86 (Kuva 3, PPM12161:213). Siinä on samanlainen kärki kuin nykyisessä

tavallisessa villasukassa. Vuoden 2002 kaivausmateriaalissa on yksi tuubiksi neulottu kappale (KM2002067:31), joka halkaisijansa puolesta saattaisi olla sukan varresta. Neulomistekniikan eri tapoja voidaan tarkastella myös naisen haudasta 73 löytyneestä tossun kappaleesta (Kuvat 4 ja 5, PPM12161:191). Siinä on ommeltu sauma, jonka sisälle on pistetty palmikko tekemään sauman vahvemmaksi. Ilmeisesti tossu tai sukka on neulottu neliöksi, josta puuttuu yksi kulma. Säilynyt sauma on jalkapöydän päältä. Tossun varressa on ollut joka toinen kerros 2 oikein, 2 nurin, ja joka toinen kerros kaikki oikein. Siten tossun suusta on tullut joustava ja suppeampi nilkan ympärille. Tossun varren resori on ainoa säilynyt koristeellinen elementti tuomiokirkon kaivausten sukkalöydöissä. Vikkeleitä tai muita koristeita ei ole säilynyt.

Villaa arvokkaampaa materiaalia, silkkiä, on Oulun tuomiokirkon vuoden 1996 kaivausten haudoista löytynyt vain yksi silkkisukan kappale miesvainajan haudasta 121 (PPM12161:271). Sukan kappale on muutoin hyvin samanlainen kuin villasukista langanpaksuuksia myöten, mutta eroaa materiaalinsa puolesta. Myös vuoden 2002 kaivauksilta on löytynyt yksi

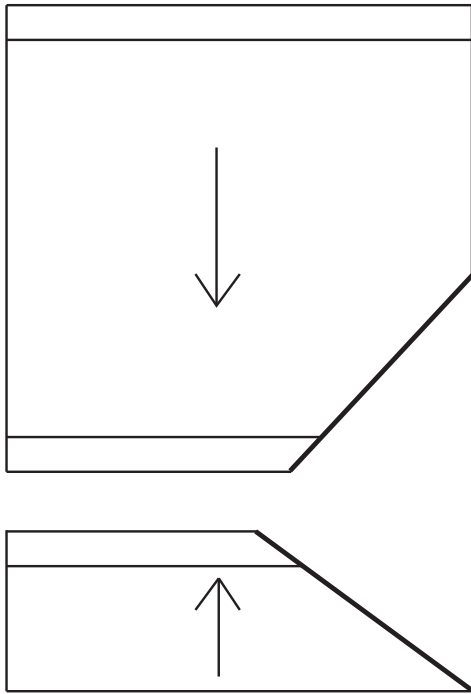
Kuva 2. Villasukan kanta miehelle kuuluneesta haudasta 8 (PPM12161:36). Kuva: S. Lipkin.

Kuva 3. Sukan kärki haudasta 86 (PPM12161:213). Kuva: S. Lipkin.

Kuva 4. Tossu naisen haudasta 73 (PPM12161:191). Kuva: S. Lipkin.

Kuva 5. Tossun (PPM12161:191) kaavakuva. Nuoli kuvaa neuloksen suuntaa. Paksummat viivat kuvaavat saumoja, joihin palmikko on ommeltu kiinni. Tossun varressa on resori. Kuva: S. Lipkin.

neulottu, mahdollisesti silkisukan, kappale (KM2002067:1040). Kyseinen sukka on kammiohaudasta ja valmistettu hyvin ohuesta langasta.

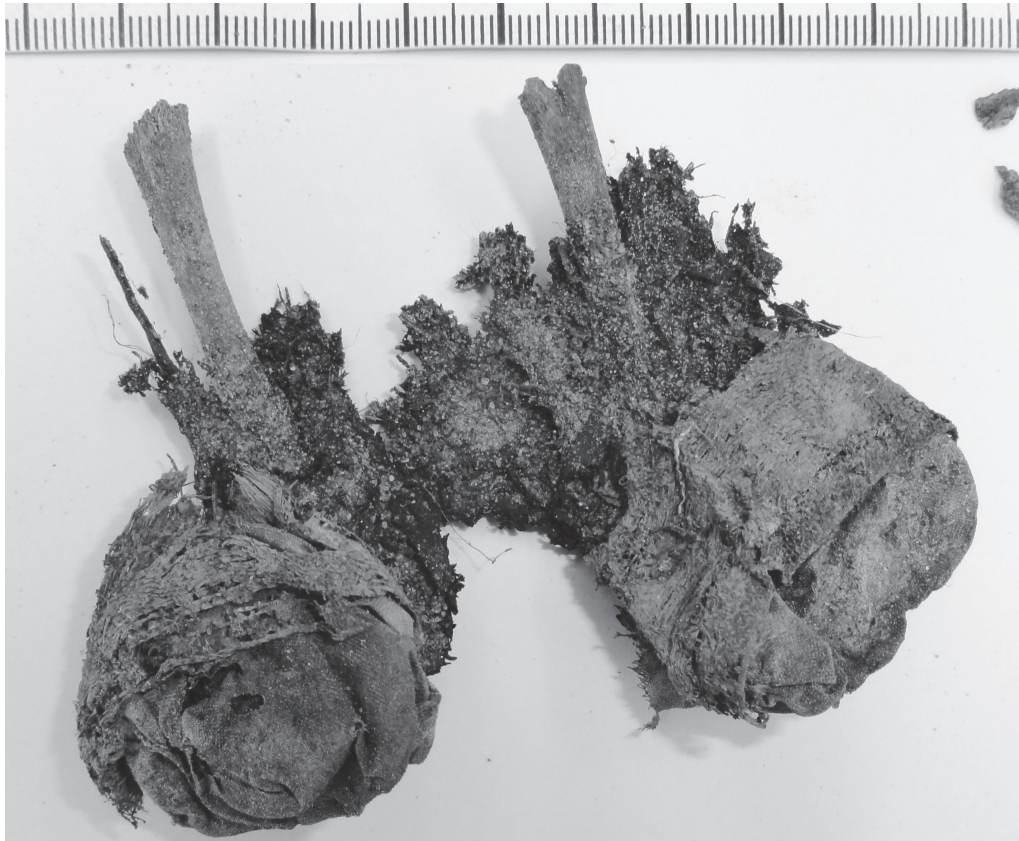
Koskettavimmillaan oululainen sukka-aineisto esiintyy haudassa 23A, joka on kuulunut keskoselle tai vastasyntyneelle vauvalle.⁹ Hänellä on ollut päässään silk-kimyssy, vyötäröllään silkistä ja kuparisekoitteisesta langasta valmistettu vyö sekä jaloissaan silkitossut (Kuva 6). Tossut on valmistettu silkin palasista, jotka on kiedottu jalkaterien ympärille silkkinauhoilla, joissa on myös kuparisekoitteista lankaa. Pienen lapsen jalat on haluttu suojata. Jalkojen ympärille kiedotut silkit ovat saattaneet olla ylijäämiä silkipuvusta, mutta materiaalivalinta ja silkkinauhat osoittavat, että nämä lapsi on ollut yksi arvokkaim-

min puetuista Oulun tuomiokirkon hautausmaalla. Vaikka silkkimyssyt ja muut silkikoristeet ovat melko yleisiä tuomiokirkon naisvainajilla, uudet silkikankaat eivät ole olleet kaikkien saatavilla ainakaan vielä 1600-luvulla (Pylkkänen 1956: 72–86). Koska silkki on ollut hyvin kallista, on todennäköistä, että pois muodista menneet vaatteet annettiin tai myytiin köyhemmille tai niistä tehtiin lasten vaatteita (Rothstein 2003: 528–529).

Pohdintaa

Polvipituiset sukat ovat olleet sekä miesten että naisten pukeutumisessa näkyvä elementti. Niissä on ollut muodinmukaisia koristeita, kuten naisten sukkien vikkelit. Sukilla on siis ollut mahdollista näyttää oma asemansa yhteisössä niin varallisuuden kuin sukupuolen, iän ja kotipaikkansa suhteen. Monipuolisesti säilyneet arkeologiset sukka-aineistot tarjoavat mahdollisuuden identifioida erilaisia sukkien käyttäjiä. Oulun tuomiokirkon hautamateriaalissa on säilynyt sekä villa- että silkisukkia, mutta historiallisten lähteiden mukaan yleiset pellava- ja puuvillasukat ovat kadonneet kirkkomaan happamassa maaperässä. Siitä huolimatta vainajien identiteetin jäljille voidaan päästä (etenkin muistamalla myös muu pukuun liittyvä aineisto). Sukka-aineisto on liian pieni, jotta sen perusteella voitaisiin tehdä päätelmiä vainajien ikään tai sukupuoleen liittyviä päätelmiä, mutta varallisuuteen liittyvät huomiot ovat mahdollisia.

On todennäköistä, että vainajien silkisukat ovat olleet käsityöläisten valmistamat, ja niillä on ollut suurempi rahallinen arvo kuin itseneulotuilla villasukilla. Vaikka suurin osa villasukista neulottiin itse, osa tuomiokirkon villasukista saattaa olla myös käsityöläisten valmistamia. Etenkin ne sukat joiden langat ovat ohuita (0,5 mm tai alle, ks. Taulukko), on saattanut valmistaa oululainen käsityöläinen. Ne on myös saatettu valmistaa Naantalissa,

Kuva 6. Silkkitosut (PMM12161:80) keskosen tai vauvan haudasta. Tossut on sidottu jalkojen ympärille silkkinauhalla, jossa on myös kuparisekoitteista lankaa. Kuva: S. Lipkin.

missä käsinneulottujen sukkien valmistus oli runsasta. Kaikki sukat ovat selkeästi kokeneissa käsissä valmistetut, jolloin käsityöläisen ja itseneulotun sukan eroa voi olla hankala erottaa. Sukkien kuluneisuus osoittaa, että sukat ovat mitä todennäköisimmin kuuluneet vainajien puvustoon heidän eläessään. On mahdotonta tietää, miksi vainajalle on pistetty jalkaan juuri nimennomaiset sukat tai tossut. Ne ovat saattaneet olla hänen mieluisimmat tai arvokkaimmat sukat tai sitten ne on valittu vuodenajan mukaan. Ilmeistä on kuitenkin, että vainajien jalkojen on toivottu pysyvän lämpiminä.

Loppuviitteet

¹ Neulomisen uskotaan tulleen Eurooppaan arabien valloittettua Espanjan 711–712 (Thirsk 2003: 562).

² Kampalanka tarkoittaa lankaa, joka on kehrätty kammatusta lampaan villasta. Villaa voidaan myös karstata.

³ Kunnostustöiden vuoksi Oulun tuomiokirkon sisällä ja kirkkotarhassa kaivettiin vuosina 1996 ja 2002. Pelastuskaivausten perusteella voitiin kirkon ja kirkkomaan aiemmin jo suhteellisen hyvin tunnetuja vaiheita täydentää. Tutkimusten yhteydessä löydettiin vanhan kirkon vuonna 1736 valmistunut sakastin nurkka, vanhojen tapuleiden kivijalat (rakennettu 1728 ja 1823) sekä kirkkoaitta eli ruumishuone. Näiden lisäksi dokumentoitiin

17 kammiohautaa ja 300 multahautaa. Vainajia dokumentoitiin yhteensä noin 500. (Kehusmaa 1997, Sarkkinen & Kehusmaa 2002, Sarkkinen 2005.) Useissa haudoissa vainajien luut olivat säilyneet hyvin ja niiden pohjalta on tehty osteologisia opinnäytetöitä (Maijanen 2003; Niinimäki 2005; Sala 2007).

⁴ Osassa haudoista on säilynyt arkunnauloja. Tekstiilit ovat säilyneet useimmiten nuppineulojen kohdalla.

⁵ Esimerkkejä arkkujen sisustuksesta on löydetty Turun tuomiokirkon lattiaalaisista haudoista (Pyllkänen 1956: 18, 29, kuvat 15 ja 29). Oulun Tuomiokirkon kaivausten kammiohaudasta 7 on löytynyt ilmeisesti pään alle pistetyn tyynyn täytteistä jäljelle jäänyt höyhen- ja untuvatukko (PPM12161:20).

⁶ Yksittäisten hautojen ajoittaminen on hankalaa, sillä niissä ei ole kovinkaan paljon ajoittavia löytöjä pukeutumiseen liittyviä jäännöksiä lukuunottamatta. Hautausmaa on ollut käytössä kirkon rakentamisesta lähtien (1500–1600-lukujen vaihe) aina 1780-luvulle saakka (Palola 2000, 56–57, 117–119).

⁷ Kasvikuidut eivät säily happamassa maassa. Oulun tuomiokirkolta on säilynyt vain yksi pellavanarun kappale.

⁸ Neulakinnastekniikassa voidaan neuloa yksivaiheisesti, kaksivaiheisesti eli suomeksi, kolmivaiheisesti eli venäjäksi tai pyöräyttäen. Neulakinnastekniikassa neulominen tapahtuu tylppäpäisellä paksulla neulalla. Lisää aiheesta: Kaukonen 1960, Vajanto 2003.

⁹ Kaivausraportissa (Kehusmaa 1997) esitetään, että vierekkäin sijainneet haudat 23B ja B olisivat kuuluneet sisaruksille. Haudan B lapsi ei ole enää vauvaikäinen, mutta hänellä on ollut päässään silkkimyssy ja vyötäisillään vyö. St. Maryn kirkossa Kostrzynissä, Puolassa on säilynyt silkkisiä lapsen asuja, joissa toiseen kuuluu silkkimekko, silkkimyssy ja tekstiilikengät ja toiseen rusetein koristeltu silkkimekko (1600–1700-luvut, Drazkowska 2004).

Bibliografia

- Díaz-Andreu, M. 2005. Gender Identity. M. Díaz-Andreu, S. Lucy, S. Babić & D.N. Edwards (eds) *The Archaeology of Identity. Approaches to gender, age, status, ethnicity and religion*: 13–42. Routledge, New York.
- Díaz-Andreu, M. & S. Lucy 2005. Introduction. M. Díaz-Andreu, S. Lucy, S. Babić & D.N. Edwards (eds) *The Archaeology of Identity. Approaches to gender, age, status, ethnicity and religion*: 1–12. Routledge, New York.
- Drazkowska, A. 2004. 17th–18th century Clothing from Children's Graves discovered in the Church at Kostrzyn on the Oder, Poland. J. Maik (ed.) *Priceless Invention of Humanity – Textiles, Nesat VIII*: 167–169. Acta Archaeologica Lodziana Nr 50/1.
- Inkeles, A. 1970. Sociological Theory in Relation to Social Psychological Variables. J.C. McKinney & A. Tiryakian (eds) *Theoretical Sociology*: 404–431. Appleton, New York.
- Høst-Madsen, L. 2005. Eighteenth-century Copenhagen viewed from a refuse dump. *Post-Medieval Archaeology* 39/2: 311–327.
- Kaukonen, T.-I. 1960. Kinnasompelun levinneisyys ja työtavat Suomessa. *Suomen Museo* LXVII: 44–73.
- Vajanto, K. 2003. *Euran emännän neulakintaat. Tutkielma Luistarin haudan 56 neulakinnasfragmenteista. Pro gradu -tutkielma*, Helsingin yliopisto.
- Kehusmaa, Aimo 1997. *Oulun tuomiokirkon kaivaukset 1996. Raportti*. Pohjois-Pohjanmaan museon arkisto.
- Kuokkanen & Lipkin 2011. Hauta-asut elämän kuvaajina – Oulun Tuomiokirkon kuolinpuvuista. J. Ikäheimo, R. Nurmi & R. Satokangas (toim.) *Harmaata näkyvissä. Kirsti Paavolan juhlakirja*: 149–164.
- Maijanen, H. 2003. *Pituusarvioita 1600–1700-luvun oululaisille tuomiokirkon luuaineiston perusteella. Pro gradu -tutkielma*.

- ma. Oulun yliopisto, Taideaineiden ja antropologian laitos, arkeologia: Oulu.
- Mitronen, K. & Nieminen, M. 1980. *Suomalainen sukkakirja*. Werner Söderström, Porvoo.
- Niinimäki, S. 2005. *Kasvorekonstruktoiden käyttömahdollisuudet Suomessa*. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto, Taideaineiden ja antropologian laitos, arkeologia: Oulu.
- Palola, Ari-Pekka 2000. Kirkko keskellä kaupunkia, Oulun kirkkohistoria 1 vuoteen 1870. Hämeenlinna.
- Pylkkänen, R. 1956. Säätyläispuku Suomessa vanhemmalla Vaasa-ajalla 1550–1620. Helsinki.
- Pylkkänen, R. 1982. *Säätyläisnaisten pukeutuminen Suomessa 1700-luvulla*. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Rothstein, N. 2003. Silk in the early Modern period, c. 1500–1780. D. Jenkins (ed.) *The Cambridge History of Western Textiles* I: 528–561. Cambridge.
- Sala, S. 2007. *Torus palatinus: suulakivalin esiintyminen Oulun tuomiokirkon 1600–1700-lukujen hautalöydöissä*. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto, Taideaineiden ja antropologian laitos, arkeologia: Oulu.
- Sarkkinen, M. 2005. Oulun Tuomiokirkon kaivaukset. T. Kallio & S. Lipponen (toim.) *Historiaa kaupungin alla. Kaupunkiarkeologisia tutkimuksia Oulussa*: 150–161. Pohjois-Pohjanmaan museon julkaisuja 16, Oulu.
- Sarkkinen, M. & Kehusmaa, A. 2002. *Oulun tuomiokirkon kirkkotarhasta: arkeologinen tutkimuskertomus*. Oulun ev.lut. seurakuntayhtymä: Oulu.
- Vajanto, K. 2003. *Euran emännän neulakinnas*. Tutkielma Luistarin haudan 56 neulakinnasfragmenteista. Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto: Helsinki.
- Thirsk, J. 2003. Knitting and knitware c. 1500–1780. D. Jenkins (ed.) *The Cambridge History of Western Textiles* I: 562–584. Cambridge.

FT Sanna Lipkin on tekstiiliarkeologiaan perehtynyt tutkija.
sanna.lipkin@gmail.com

Krista Vajanto

Villaiset vaatteet ja pellavaliivit – Tekstiiliarkeologia NESAT 11 -konferenssissa

Vain harvoissa tapauksissa esihistorialliselta ajalta on säilynyt lähes tai peräti täysin ehjiä vaatekappaleita. Sekä Suomessa että muualla maailmassa esihistoriallinen tekstiiliaineisto on yleensä fragmentaarista, mikä vaikeuttaa esineiden tulkintaa ja rekonstruointia.

Tämän Muinaistutkijan teema ”henkilökohtainen esineistö sekä vaatteet ja asusteet arkeologisessa materiaalissa” on sekä äärimmäisen kiinnostava ja erittäin haastava. Kun aihetta alkaa purkaa, joutuu keskelle kysymyksiä, joihin vastauksina voi helposti olla enemmän mielikuvitusta kuin oikeaan osuvaa tulkintaa. Oliko muinaisajan ihmisen yksilö- ja yhteisökäsitys samanlainen kuin meidän aikanamme? Entä oliko omaisuuden käsite samanlainen kuin me sen ymmärrämme? Pystytäänkö fragmentaarista tekstiiliaineistosta osoittamaan kulumisen tai kierrätyksen jälkiä?

Kävin toukokuussa NESAT -konferenssissa (9.-13.5.2011) hankkimassa tietoja menetelmistä, joilla voidaan tarkastella henkilökohtaisia, yhteisöllisiä tai jopa kierrätettyä tekstiilimateriaaleja (Kuva 1). Kolmen vuoden välein järjestettävä NESAT eli Northern European Symposium for Archaeological Textiles järjestettiin tänä vuonna Saksassa Esslingen am Neckarissa, kivenheiton päässä Stuttgartista. Koska arkeologista tekstiilitutkimusta tehdään monessa Euroopan maassa enemmän kun Suomessa, oli oletettavissa, että tapahtumasta tarttuu mukaan hyviä keinoja, joita voi soveltaa tekstiilitutkimukseen meikäläississään oloissa.

Jo esitelmien otsikoita silmäilemällä huomasi kiinnostavan asian: se, mikä erot-

taa suomalaisen ja monen muun NESATiin osallistuvan maan tekstiilitutkimuksen toisistaan ei ole niinkään ero löytömaterialleis- sa vaan ero tutkimustavoissa. Ulkomailla tekstiilejä tutkitaan monialaisissa työryhmissä ja tutkimuksissa hyödynnetään laajasti luonnontieteellisiä menetelmiä. Tähän katsaukseen on poimittu muutamia kiinnostavia esitelmiä, mikä toki on vain murto-osa tapahtuman ohjelmasta.

Isotooppeja villassa

Tanskalainen Karin Margareta Frei kertoi, että strontiumanalyyysin perusteella esiroomalainen Huldremose-1:n nainen itse ja myös hänen kasvikuittuinen aluspukunsa olivat lähtöisin alueelta, jolla on prekambriinen peruskallio – ehkä Keski- tai Pohjois-Ruotsista, Norjasta tai Bornholmilta. Hänen villainen huvinsa oli sen sijaan valmistettu löytöpaikan lähistöllä. Tästä vainajasta erillään, samasta suosta ja useita vuosia myöhemmin löytynyt Huldremose-2:n peploshame antoi vieläkin erikoisemman tuloksen: vaatteiden villalangat olivat paikallista tuotantoa kehruun osalta, mutta niihin käytetyt villat kolmesta tai jopa neljästä paikasta eri puolilta nykyistä Tanskaa.

Uusi ja lupaavalta kuulostava aluevaltaus tekstiilitutkimuksen alalla on strontiumin lisäksi stabiili-isotooppien (hiili, typpi, rikki, happi ja vety) tutkimus. Brittiläinen Isabella von Holstein on tehnyt kokeita sekä nykyaikaisilla, vanhetetuilla että arkeologisilla tekstiiliaineistoilla. Tällä analyysillä voidaan etsiä vastausta, missä

Kuva 1. Kirjoittajalla (kuvassa) oli Saksan NESAT-seminaarissa posteri luonnonväreillä värjämisestä fermentoimalla, jolla tarkoitetaan lankojen värjäämistä käymisen avulla ilman erillisiä puretusaineita. Kuva: Piia Lempiäinen.

lampaita (villaa) on kasvatettu ja minne valmiita tuotteita (tekstiilejä) on kuljetettu. Isotooppianalyysi voi olla hyödyllinen, kun halutaan täydentää kuitututkimuksen ja tekstiilin ulkoisten piirteiden tarjoamia tietoja.

Sekä strontium- että stabiili-isotooppimenetelmiä olisi kiinnostavaa soveltaa suomalaisiinkin löytöihin. Ehkä siten saisi selville, mistä yksittäiset esihistorialliset vainajat ovat olleet kotoisin, olivatko heidän hauta-antimensa paikallista tuotantoa vai kauempaa ja niin edelleen. Voitaisiin esimerkiksi tutkia, olivatko Hollolan Kirkkailanmäen pitkähiuksinen nainen ja Kaarinan Kirkkomäen syyskesällä haudattu tummakutrinen neito matkustelleet jonkin viimeisinä elinkuukausinaan ja oliko Kaarinan Kirkkomäen ”gotlantilainen miniä” todella Gotlannista (Riikonen 2005). Lisäksi voisi selvittää, oliko ”miniä” tuonut

Gotlannista kaikki vaatteensakin ja mitkä haudan tekstiileistä ovat olleet ehkä paikallista tuotantoa.

Siitepölyjä tekstiileistä

Siitepölytutkimusta on sovellettu Baleaariin kuuluvan Minorcan saaren pronssikautisiin, luolaan tehtyihin hautoihin. Espanjalainen Santiago Riera kertoi, että vainajat oli haudattu sikiöasentoon, nyörillä sidottuun vuotaan käärittyinä. Vainajien ympäriltä otetut mikronäytteet paljastivat selkeitä siitepölykeskittymiä muun muassa ristikukkaisista, heinistä ja aromaattisista kasveista. Oli erikoista, että tämä (kiinnostava) aihe oli otettu mukaan tekstiilikonferenssiin, sillä vuodat eivät itse asiassa ole tekstiilejä. Ehkä oli haluttu korostaa laajennettua tekstiilien käsitettä, joka kattaa lähes minkä tahansa taipuisan ja peitteeksi kelpaavan. Toki nyöri edustaa tekstiiliteknikkaa, valmistettiin se mistä materiaalista tahansa.

Sama tutkija työryhmineen oli tutkinut myös Aragonian kahdesti haudatun, keskiaikaisen kuningas Pietari Suuren muumiota ja käärinliinoja. Niistä on löydetty lukuisia eri kasvilajeja, jotka on liitetty lääkkeisiin, hautauksen aikana kukkineisiin kasveihin ja hautajaistekstiilien valmistusalueisiin. Suurin osa siitepölyistä oli saatu konservoinnin yhteydessä syntyneestä tekstiilikerrosten puhdistusjätteestä; tekstiilit eivät siis olleet kärsineet lainkaan näytteiden otosta.

Suomen oloissa siitepölytutkimuksen voisi ehkä yhdistää ainakin rautakauden lopun ruumishautojen tutkimiseen. Tutkimuksessa voisi selvittää, miten siitepölyt ovat säilyneet tekstiileissä niiden ollessa maassa, olisiko eri tekstiilikerrosten tai haudan eri osien välillä tässä suhteessa eroja ja olisiko siitepölyjä enää edes jäljellä jo aiemmin konservoiduissa tekstiileissä. Oikea kysymyksenasettelu ja etenkin poikkeamien löytäminen voisi tuoda lisätietoa vainajan haudanneesta yhteisöstä, vainajan henkilökohtaisesta omaisuudesta, hautaus-

ajankohdasta tai kierrätetystä materiaalista.

Mies skotlantilaisesta suosta

Gunnisterin mies sai surullisen lopun uppoamalla skotlantilaiseen suohon noin kolmesataa vuotta sitten. Hänestä ei ole löydetty mitään tietoa paikallisista kirkonkirjoista, joten hänen kotipaikkaansa ei ole onnistuttu selvittämään. Onnettomuudesta johtuen Gunnisterin miehellä olevat asusteet olivat hänen henkilökohtaisessa käytössään viimeiseksi olleita – ja ehkä ne olivat olleet hänen omiaan jo aiemmin arjen pyörteissä.

Ruotsalaiset Martin Ciszuk ja Lena Hammarlund sekä Carol A. Christiansen Shetlannista ovat ahertaneet upean rekonstruktion Gunnisterin miehen vaatteista. Hänen ruskea takkinsa oli oletettavasti (työn vaativuudesta päätellen) alun perin räättälin valmistama, mutta korjauspaikat oli tehnyt ehkä Gunnisterin mies itse. Osa paikkamateriaaleista oli selvästi kierrätettyjä. Esimerkiksi eräs puikolla neulottu valkoinen villatilkku oli ommeltu paikkana ruskeaan villatoimikkaaseen.

Erityistä Gunnisterin miehen vaatteiden rekonstruktioissa on se, että ne on tehty aivan yhtä risaisiksi kuin alkuperäiset suosta löytyneet vaatekappaleet olivat. Kankaita on kulutettu muun muassa partakoneella ja kaikki korjausompeleetkin ovat tarkalleen alkuperäistä vastaavissa kohdissa. Joskus on todella syytä tehdä rekonstruktio ilman mitään täydellistämistä – näin tavoitamme menneisyyden ihmisen yksilönä kaikkein parhaiten.

Pellavaiset rintaliivit keskiajalta

Nykyajanperspektiivistä tarkasteltuna alusvaatteet ovat henkilökohtaisia vaatekappaleita, joita harvoin – jos koskaan – kierrätetään. Itävaltalainen Beatrix Nuz kertoi pellavaisista rintaliiveistä, jotka oli saatu

talteen Lengbergin keskiaikaisen linnan holvikaaren täytemaasta. Nämä hyvin modernin malliset rintaliivit ajoittuvat radiohiiliajoituksen mukaan 1400-luvulle jKr. Yleensä katsotaan, että rintaliivit keksittiin vasta 1800-luvulla, jolloin useampikin henkilö haki niihin patenttia. Itävaltalaiset pellavaliivit olisivat siten maailman vanhimmat.

Mutta milloin rintaliivit todella keksittiin? Kenties jo ennen 1400-lukua, sillä kaikki itävaltalaisen liivien valmistuksessa käytetyt tekstiilitekniikat ja materiaalit, kuten pellava, palttina ja viitelöinti (engl. *sprang*) olivat olleet tunnettuja jo tuhansia vuosia. Esitelmää kuunnellessani pohdin, olisiko rintaliivejä voitu valmistaa muista materiaaleista kuten villalangasta ja käyttäen vaikkapa neulakinnastekniikkaa? Koska tiedämme lopulta hyvin vähän muinaisista alusvaatteista, osaisimmeko edes tunnistaa niitä, jos sellaisista löytyisi fragmentteja?

Kelttiprinssi

Erinomaisen seminaariohjelman lisäksi osallistuin ekskursiolle Hochdorf/Enzin kelttimuseoon. Saksalainen kelttiprinssi oli haudattu täysin rituaalien vaatimalla tavalla tumulukseen lukuisten juomasarvien, valtavan simakattilan ja näyttävien kärryjen kanssa (Kuva 2). Hautauksella oli ollut aikanaan ilmeinen kiire – sen näkee muun muassa nauloista, jotka oli lyöty säälimättä seinätekstiilien reunalautanauhojen läpi. Kelttiprinssin hauta on rekonstruoitu sellaisenaan – prinssi violetissa puvussaan maakuullaan, tuohihattu pään vieressä ja kenkät väärissä jaloissa.

Hautarekonstruktiotakatsellessanipohdin, miksi meillä Suomessa ei tehdä näin eli rekonstruoida hautaustilannetta kokonaisuutena? Miksi esimerkiksi Perniön emäntä seisoo Kansallismuseon vitriinissä virkeänä kuin tansseihin lähdössä? On harmillista, että usein muinaispukurekonstruktiot on tehty repäisemällä vainaja irti hautakontekstista, vaikka emme edes tiedä

varmasti, ovatko hautojen tekstiilit olleet kuolinvaatteita vai elävien asuja. Saksa-laisten arkeologien mukaan kelttiprinssin kengät oli luultavasti tarkoituksella puettu väärin jalkoihin, samoin kuin hänen kärrynsä oli koottu niin, että sillä ei olisi voinut ajaa. Voisiko myös Perniön emännän tai muiden rautakauden vainajien hautatekstiileissä olla jotain, joka ei täsmää muinaisen arkipäivän pukeutumisen kanssa ja tulisi siksi rekonstruoida nimenomaan hauta-kontekstissaan?

Kultaa, pronssia ja reikäkivi

Kelttimuseon lisäksi tutustuin Esslingenin pieneen, erinomaiseen kaupunginmuseoon, jossa on alueen koko historia alkaen iktyosauruksesta ja päättyen kahvimyllyyn. Mieleenpainuvien museon löydöistä oli aivan pronssikauden lopulle ajoittuva naisenhauta, jossa on lukuisia ylellisyysesineitä: pieniä kultaisia hiusrenkaita, lukuisia pukuun ja korustoon kuuluneita pronssirenkaita sekä korallista(?) valmistettu muh-

Kuva 2. Hochdorf/Enzin kelttiprinssin simakattilasta riitti juomaa monelle janoiselle. Kattilan reunalla näkyy vainajan sininen villaviitta ja sen erittäin monimutkainen reunalautanauha. Kuva: Krista Vajanto.

kea kaulanauha. Suomalaisen näkökulmasta on käsittämätöntä, että näin upea hauta on vaatimattomasti esillä pienessä paikallismuseossa.

Eniten minua ihmetytti haudassa vainajan lantioluiden välissä ollut, tarkasti hiottu reikäkivi. Kyseessä ei ollut varttinän kehrä, sillä kivi oli liian muotopuoli – varttinä ei olisi mitenkään pyörinyt kunnolla. Oppaanamme ollut saksalainen arkeologi kertoi, että kyseessä saattoi olla kohtua tukeva kivi, joka on voinut olla tarpeen naiselle liian monen synnytyksen jälkeen. Samanlaisia on löydetty kuulemma muualtakin. Voiko henkilökohtaisempaa esihistoriallista varustetta ollakaan? Kohtua tukeva kivi ei näy muille. Se on yksilölle hyvin tärkeä, mutta ei ehkä yhteisölle. Esineen arvo ei ole kalliissa materiaalissa vaan käytännöllisyydessä ja avussa, jota se antaa yksilölle. Ehkä suomalaisiakin löytöjä – eikä välttämättä vain reikäkiviä – voitaisiin arvioida tästä näkökulmasta etsittäessä henkilökohtaista esineistöä.

Verkostoituminen

Keskusteluissa muiden NESAT -vieraiden kanssa tuli esille, kuinka tärkeää tekstiiliarkeologien olisi järjestäytyä ja tehdä yhteistyötä. Tähän esitettiin eri kanavia sähköpostilistoista alkaen. Moderneimmat tutkijat ja tutkittavat ovat jo mukana Facebookissa: sieltä löytyvät jo ammuin kuolleet Gunnisterin mies ja Lønne Heden tyttökin.

Etenkin Suomessa, missä tekstiiliarkeologeja on vain muutamia, sekä kansallinen että kansainvälinen verkostoituminen olisi varmasti tärkeää. Kontakteja voi lähteä luomaan seuraavaan NESAT -konferenssiin, joka järjestetään Wienissä vuonna 2014.

Kirjallisuus

Riikonen, J. 2005: Kirkkomäen gotlantilainen miniä. *Mustaa valkoisella. Ystäväkirja arkeologian lehtori Kristina Korkeakoski Väisäselä*: 223–246.

Kaikkien NESAT 11- esitelmien ja posterien abstraktit ovat tapahtuman sivuilla osoitteessa: www.nesat.org

Tekstiilirekonstruktioiden tekemisestä voi keskustella vaikkapa kaveeraamalla täällä:

<http://da-dk.facebook.com/people/Lønne-pigen-Lønnehede/100001992815001>

<http://en-gb.facebook.com/people/Gunnister-Man/100000185140977>

Krista Vajanto on arkeologian jatko-opiskelija ja tekee väitöskirjaansa Helsingin yliopistossa tekstiiliarkeologiasta ja muinaistekstiilien väreistä.

krista.vajanto@helsinki.fi

Janne Ikäheimo

Lyökää luunne maahan

Arkeologien ajatukset askartelevat keskimääräistä useammin menneisyyden parissa, joten harva meistä tulee pohtineeksi juuri tällä hetkellä muodostuvaa arkeologista lähdeaineistoa. Ihmisiin fokusoituvan osteoarkeologian tulevaisuutta ja tulkintamahdollisuuksia on tuskin koskaan pohdittu julkisesti,¹ ihmisjäännösten kaivamisen ja tutkimisen eettisyyttä sitäkin enemmän. Kuitenkin tuon aineiston muodostuminen on juuri tällä hetkellä voimakkaan muutoksen kourissa.

Monelle kollegalleni on ollut yllätys tuhkahautauksen – arkeologeille tutumpi perinteisellä nimellä polttohautaus – dominoivuus 2000-luvun kuoleman kulttuurissa. Syitä on monia: tilanpuute, käytännöllisyys ja siisteys. Lisäksi uusin lainsäädäntö mahdollistaa yksilöimättömät hautaukset ja vainajan tuhkan sirottelun melkein minne vain. Niinpä etelän kasvukeskuksissa tuhkatuksi tulee 80 % vainajista; pohjoisessa osuus on toistaiseksi vain 15–30 % luokkaa. Koska seurakunnat tukevat logistisista syistä polttohautaamista, ei tarvitse olla kummoinenkaan ennustaja tietääkseen että tuhkausten määrä tulee lisääntymään myös jatkossa.

Nykyaikainen tuhkaus on arkeologisen lähdeaineiston kannalta äärimmäisen raaka toimenpide. Maakaasua tai kevyttä polttoöljyä käyttävä uuni polttaa 750–1000 Celsius-asteen lämpötilassa perinpohjaisesti vainajassa olevan orgaanisen aineksen tunnissa tai puolessatoista. Kun jäännökset lopuksi homogenisoidaan jauhamalla ne teräskuulamylyssä, on lopputuloksena noin 2,5 kiloa osteoarkeologisesti kelvoton tuhkaa. Radiohiiliajoitusta siitä on vaikea saada, ja muiden isotooppikemiallisten

sovellusten käyttö kuten myös DNA:n eristäminen on aivan yhtä ongelmallista.

Tulevaisuuden arkeologien kannalta hieman lohdullisempi tapa hävittää ruumis on Ruotsissa hiljattain kehitetty *promessointi* eli ruumiin jäädyttäminen nestetypellä kosteuden poistamiseksi – ihminen kun on 70–75 % vettä – ja sitä seuraava noin 5–10 kg jäännöksen tärisyttäminen karkeaksi tomuksi. Veden poistaminen ei poista ruumiin hiiltä, mikä ainakin teoriassa antaa mahdollisuuden radiohiiliajoittaa näin käsitellyn vainajan maalliset jäännökset.

Parhailleen muotoutumassa olevaan arkeologiseen dilemmaan on mahdollisesti olemassa perinteinen, mutta samalla yllättävä ratkaisu: uskonto. Islam näet kieltää tuhkauksen. Maahanmuuton sekä syntyvyyserojen johdosta Euroopan valtioiden on eräissä ennusteissa povattu muuttuvan 2050–2100 muslimienemmistöisiksi. Tämä merkinnee tuhkauksen kieltämistä ennen pitkää hautausmuotona Suomessa; arkeologian merkitystä tulevassa islamilaisessa Pohjolassa on tässä turhaa pohtia.

Mikäli näin tapahtuu, heittää kehitys riemastuttavalla tavalla häränpyllyä. Tuhanen vuotta vanhoista aineistoista on arkeologien toimesta kartoitettu uuden aatteen voittokulkua kristillisen ruumishautauksen syrjäyttäessä pakanallisen polttohautauksen. Tuhanen vuoden päästä arkeologit kartoittavat ruumishautausten perusteella kristinuskon hiipumisen historiaa maassamme.

Tähän problematiikkaan liittyy toki muitakin lähdekriittisiä kysymyksiä kuin vain tuhka- ja ruumishautausten määrasuhde. Tuskin kukaan on miettinyt esimerkiksi etelässä ruumishaudattavan 20 % väestö-

otoksen sosiaalista ja terveydellistä edustavuutta suhteessa kokonaisväestöön, ja sitä, onko edustavuus tässä suhteessa edes tarpeen? Tulisiko valtion ryhtyä tukemaan keskivertojen suomalaisten ruumishautauksia taloudellisesti, että tulevaisuuden osteoarkeologeilla olisi käytössään totuudenmukainen aineisto vai pitäisikö sen päinvastoin manipuloida tulevaa rajaamalla ruumishautaus tervehampaisten, ravintoympyrää orjallisesti noudattavien urheilijatyyppien etuoikeudeksi? Viimeksi mainittua vaihtoehtoa toteuttamalla 2000-luvun Suomi saataisiin luuaineistonsa puolesta näyttämään ministeri Alexander Stubbin ideoiman maabrändityöryhmän määrältä unelta.

Sopivien yksilöiden valikointi olisi tässä mallissa järkevä antaa tehtäväksi museoille, jotka runsaan vuosikymmenen ajan ovat etsineet tietä nykyistä suurempaan yhteiskunnalliseen painoarvoon. Tuolla

alalla kun tiedetään, että nykyisyydessä tehtävät menneisyyttä koskevat ratkaisut määrittelevät tulevaisuuden. Lyhyen tähtäimen henkilökohtaisena ratkaisuna jokainen meistä arkeologeista voi kantaa kortensa kekoon ja laatia omista hautajaisjärjestelytoiveistaan dokumentin, jonka puitteissa on mahdollisuus ottaa kantaa muun muassa omaan hautautapaan (ks. <http://www.shk.fi/muuta/hautajaisjarjestelyni.php>). Todennäköistä on, että toivomukset nähdessään sukulaiset kiroavat, mutta tulevaisuuden arkeologit kiittävät.

Loppuviitteet

¹ Ks. kuitenkin J. Ikäheimo, Tuhkaa tuulella? Nykysuomalaiset osteoarkeologisena lähdeaineistona. J. Ikäheimo, R. Nurmi & R. Satokangas (eds.): Harmaata näkyissä. Kirsti Paavolan juhlaKirja (2011): 297–308.

© MIA HOLAPPA

Jukka Luoto

Torinon käärinliina Turussa

Dosentti Juha Hiltunen on toistuvasti tuonut esille näkemyksiään Torinon käärinliinan aitoutta koskevassa maailmanlaajuisessa kiistakysymyksessä. Syynä hänen esiintymiseensä maakuntalehti Turun Sanomissa (viimeksi 28.5.2011) on Turun Mikaelinkirkossa (ev. lut.) näytteille asetettu käärinliinan kopio. Esitykset perustuvat Hiltusen aiheesta laatimaan kirjaan (2009).

Hiltunen on vakuuttunut alkuperäisen liinan aitoudesta, joskin hän myöntää asian olevan laajan keskustelun alainen. Hänelle on myös kirjoittelun aikana selvinnyt, ettei katolinen kirkko pidä käärinliinaa aitona. Se ei kirkon mukaan ole pyhäinjäännös vaan ikoni – Jumalan kuva.

Hiltunen vetoaa omassa keskustelussaan luonnontieteellisiin analyyseihin ja siihen yllättävään väitteeseen, että liinan hahmo vastaisi Raamatun tietoja Jeesuksen ruumiinrakenteesta. Yleisestihän ollaan sitä mieltä, ettei Jeesuksen ulkomuodosta voida saada varmaa käsitystä.

Jostain syystä Hiltunen on sivuuttanut täysin historian tutkimuksen. Kirjallisten dokumenttien mukaan liinan vaiheita voidaan seurata, joskin kuva on epätäydellinen eikä ehkä täysin luotettava.

Historian lähteisiin perustuvan selvityksen mukaan Torinon käärinliina on Torinon tuomiokirkon apsioksen takaisessa kappelissa säilytettävä, yhdestä pellavakankaasta tehty ruumisvaate (4,36 m x 1,10 m), jossa on nähtävissä n. 1,81 m pituisen, kyljestään ja jaloistaan ruhjeisen ja haavaisen miehen hahmo. Aitouden vakuuttuneimmat edustajat pitävät sitä sinä liinana, johon Jeesus kiedottiin ristiltä nostamisen jälkeen. Kirkko ei ole tätä kos-

kaan nimenomaisesti vahvistanut, joskin se pitää Torinon käärinliinaa kuvana, joka kunnioittaa Kristusta, ja jonka arvo ylittää sen mahdollisen historiallisen arvon (Kardinaali A. Ballestrero, 13.10.1988). Historian dokumentaatio sisältää useita ongelmia. Ei ole olemassa täydellistä tätä kysymystä valottavaa asiakirjojen kokoelmaa. Jopa Lirey-asikirjavihko (Departementti Aube), asiakirjakokoelma, joka vahvistaa käärinliinan olemassaolon Geoffrey I Charnylaisen vuonna 1349 perustamassa Lireyn (Troyesin hiippakuntaa) kollegiaalikirjossa, on vaillinaisen (Osajulk. U. Chevalier 1900–1903, I. Wilsin 1978). Paavillinen kirje 1389–1390 ja Troyesin piispa Petrus d'Arcis'n prememoria Clemens VII:lle (vuoden 1389 lopulla) vahvistavatensimmäisenkerran, että Lireyssä on ollut pellavakangas, jossa on teloitetun miehen hahmo etu- ja takapuolelta. Petrus d'Arcis nojautuu siinä edeltäjänsä Heinrich Poitiers'n tutkimuksiin Lireyn tapahtumista noin vuoden 1355 jälkeen. Sen mukaan pellavakankaalle tehty kuva olisi todennäköisesti silloisen Lireyn kollegiaalikirjon dekaanin toimeksiannosta erään pyhiinvaelluksen tarpeisiin erään taitelijan tekemä taitava väärennös ja että tekijä itse olisi tunnustanut ilkityön. Paavi salli Lireyn käärinliinan kunnioittamisen 6.1.1390, mutta sillä ehdolla, että selvästi on tehtävä tiettäväksi, ettei kyseessä ole todellinen Kristuksen käärinliina, vaan sitä kuvaava esitys.

Savoijin herttua Ludvig, joka oli luultavasti ostanut käärinliinan, myönsi 1464 Lireyn kaniikkien valituksen johdosta, että se oli hänen omistuksessaan. Paavi Julius II perusti 1506 *Sanctum Sudarium* -juhlan (4.

toukokuuta), jolloin käärinliinaa säilytettiin Chambéryn herttuallisessa kappelissa, missä se vaurioitui vuoden 1532 tulipalossa. Vuosina 1535–1561 se oli Vercellin katedraalissa ja vuodesta 1579 Torinossa.

Aitoutta koskevat väittelyt puhkesivat uudelleen liekkeihin, kun vuonna 1898 valokuvausmenetelmän käyttöön oton myötä voitiin vakuuttavasti osoittaa, ettei Torinon käärinliina ole normaali negatiivi, vaan positiivi. Se ei siis voi olla aito ruumisliina!

Kangasnäytteiden radiohiiliajoituksia (1260–1390 jKr.) vastaan väitetään toteamalla, että kangas on vuosisatojen kuluessa saanut kokea useita kajoamisia, jotka ovat voineet vaikuttaa analyysituloksiin. Tällaiset väitteet ovat kohdanneet myös ankaraa kritiikkiä. Silmiinpistävää on tietenkin se, että ajoitukset osuvat samaan aikaan kuin tämän tekstiilin ilmaantuminen asiakirjalähteisiin. Yllättävää on kuitenkin se, että liina ei ole ranskalainen, vaan siitepölyanalyysin perusteella peräisin Palestiinasta.

Edellä esitetty puhuisi katolisen kirkon ottaman kannan puolesta. Kyseessä on myöhäiskeskiaikainen Kristuksen ruumiin kuva, ei muuta. (Casiraghi 2007.)

Asia ei kuitenkaan ole näin yksiselitteinen, sillä käärinliina ei ole ainoa mahdollisesti Kristuksen ristiinnaulitsemiseen liitetty tekstiili. Keskustelun piiriin on otettu Jeesuksen hikiliina, joka on löytynyt Oviedosta ja Manoppellon päälliina. Ensin mainittu on ajoitettu radiohiilimenetelmällä 7. vuosisadalle jKr. Hämmästyttävää on Oviedon liinan ihmishahmon ja Torinon liinan perusteella hahmottuvan (lihallisen) Jeesuksen yhdenmukaisuus. Niitä ei oikein voi pitää toisistaan riippumattomina. Mikään ei puolusta sitä, että myöskään Oviedon tai Manoppellon liinat olisivat peräisin ajanlaskun vaihteen tienoilta eli Jeesuksen elinajalta ihmisenä. Verijälkien perusteella on jopa määritelty Jeesuksen veriryhmäksi AB, jonka on väitetty olleen yleinen Palestiinasta (Guscin 1997). Myös tämä väite on toisaalla kiistetty kaikilta osiltaan.

Näihin pyhänjäännöksiin pidettyihin liinoihin liittyy aivan ilmiselvästi intohimoja, jotka eivät ole voineet olla ohjaamatta

myös luonnontieteellisiä tutkimuksia oudoille ja epämääräisille suunnille.

On tietenkin vähän outoa tuoda tämä tunnustukseltaan katolisia koskettava kysymys tarkasteluun pääosin luterilaisessa Suomessa, varsinkin kun täkäläisellä tutkimuksella ei näytä olevan mitään uutta annettavaa.

Asialla on kuitenkin paikallinen ja arkeologinen ulottuvuus, sillä Turun yliopiston arkeologian oppiaine on yhteistyössä Turun ev.lut seurakuntayhtymän kanssa ottanut tehtäväkseen selvittää Pyhän Henrikin pyhänjäännöksen alkuperää koskevat kysymykset. Hankkeelle on saatu runsas säätiörahoitus.

Ainakin Turun yliopiston tutkimuksista saa sen vaikutelman, että arkeologia on kehittyvässä maasta kaivettuja muinaisjäännöksiä tutkivasta tieteestä antikvaariseksi tutkimukseksi. Harrastuksen kohteena näyttävät olevan juuri kirkkoinventaarit. Sille voi olla syynä siinä, ettei tätä perinteisesti museoissa harrastettua ”tiedettä” juuri enää museoissa harjoiteta.

Kirjallisuus

Kirjoitus perustuu lähinnä kahteen näkemyksiltään vastakkaiseen julkaisuun

Casiraghi, G. 1997: *Turiner Grabtuch. Lexicon des Mittelalters VIII*: 1102–1103. LexMA Verlag GmbH, München.

Hiltunen, J. 2009: *Valokuva Jeesuksesta? Torinon käärinliina tieteen, historian ja Uuden testamentin valossa*. Kirjapaja, Helsinki.

Laajasta käärinliinatutkimuksesta (sindologia) mainittakoon myös

Badde, P. 2010: *Das Grabtuch von Turin*. Patloch Verlag, München.

Balossino, N. 2000: *Das Bild auf dem Turiner Grabtuch: Photographische Untersuchung und Informationsstudie*. Schnell & Steiner, Regensburg.

- Belting, H. 1990: *Bild und Kult: eine Geschichte des Bildes vor dem Zeitalter der Kunst*. Beck, München.
- Benford, S. M. & Marino, J. G. 2008: Discrepancies in the radiocarbon dating area of the Turin shroud. *Chemistry Today*: 4–12.
- Blanrue, P.-E. 2006: *Le Secret du Suaire – autopsy d'une escroquerie*. Pygmalion.
- Bulst, W. S. J. 1990: *Betrug am Turiner Grabtuch. Der manipulierte Carbondatentest*. Knecht, Frankfurt am Main.
- Damon, P.E., Donahue, D. J., Gore, B. H., Hatheway, A. L., Jull, A. J. T., Linick, T. W., Sercel, P. J., Toolin, L. J., Bronk, C.R., Hall, E. T., Hedges, R. E. M., Housley, R., Law, I. A., Perry, C., Bonani, G., Trumbore, S., Woelfli, W., Ambers, J. C., Bowman, S. G. E., Leese, M. N. & Tite M. S. 1989: Radiocarbon dating of the Shroud of Turin. *Nature* 337.6208: 611–615.
- Evin, J. 2005: La datation radiocarbone du Linceul de Turin. *Dossiers d'Archéologie* 306: 60–65.
- Gove, H. 1996: *Relic, Icon or Hoax? Carbon Dating the Turin Shroud*. Institute of Physics Publishing, Bristol.
- Guscin, M. 1997: The Sudarium of Oviedo: Its History and Relationship to the Shroud of Turin. <http://www.shroud.com/guscin.htm>.
- Herbst, K. 1992: *Kriminalfall Golgotha*. Econ.
- Hesemann, M. 2000: *Die stummen Zeugen von Golgotha. Die faszinierende Geschichte der Passionsreliquien Christi*. Hugendubel, München.
- Hesemann, M. 2006: *Stigmata. Sie tragen die Wundmale Christi*. Silberschnur, Neuwied.
- Hänsel-Hohenhausen, M. von 2005: *Vom Antlitz in der Welt. Gedanken zur Identität im 21. Jahrhundert*. Frankfurter Verlagsgruppe, Frankfurt am Main.
- Hänsel-Hohenhausen, M. von 2005: *The Countenance in the World. Thoughts on Identity in the Twenty-first Century*. Fouqué, London.
- Hövel, M. van den 2010: *Das wahre Antlitz Jesu Christi: das Grabtuch von Turin und das Schleiertuch von Manoppello*. Be&Be, Heiligenkreuz im Wienerwald.
- Knight, C. & Lomas, R. 1999: *Das Grabtuch von Turin, die Templer und das Geheimnis der Freimaurer*. Scherz, München.
- Lausermayer, R. 2000: *Meta-Physik der Radiokarbon-Datierung des Turiner Grabtuches*. Verlag für Wissenschaft und Forschung, Berlin.
- McCrone, W. C. 1999: *Judgment day for the Shroud of Turin*. Prometheus Books, Amherst/NY.
- Jukka Luoto on v. 1945 syntynyt Etelä-Karjalan museossa (Lappeenranta) työskentelevä turkulainen arkeologian dosentti.

Visa Immonen

Magiaa amerikkalaisessa huippuyliopistossa

Maailman huippuyliopistoista puhutaan usein kunnioittavasti ja toisinaan jopa ikään kuin ne omistaisivat maagisen viisastenkiven. Sain tutustua vuoden ajan tällaisen akateemisen jättiläisen toimintaan, kun vietin lukuvuoden 2010–2011 Stanfordin yliopistossa Kaliforniassa (Kuva 1). Vuonna 1891 toimintansa aloittanut yksityinen yliopisto, virallisesti Leland Stanford Junior University, sijaitsee San Franciscon eteläpuolella Palo Altossa. Se on tunnettu lukuisten Nobel-palkittujen tutkijoidensa

ohella kytköksistään Piilaakson it-alan yrityksiin.

Tutkimusvierailuun Stanfordissa antoi tilaisuuden Eino Jutikkalan rahaston apuraha, joka oli tarkoitettu väitöskirjan jälkeiseen työskentelyyn ulkomailla. Tutkimustyölleni muodostui kaksi päämäärää. Ensinnäkin pohdin keskiaikaisuuden käsitettä arkeologisena ilmiönä. Keskeisellä sijalla pohjoismaisen arkeologisen aineiston analysoimisen lisäksi oli sen tarkasteleminen, miten tieteenala on puhunut esimo-

Kuva 1. Stanfordin yliopiston kampusalue on laajuudeltaan peräti 33,1 neliökilometriä. Sen hiekkakivinen arkkitehtuuri edustaa espanjalaista siirtomaatyylä. Taustalla häämöttää 87 metriä korkea Hoover-torni, joka näkyy kaikkialle kampuksella. Kuva: Visa Immonen.

Kuva 2. Mons Jones House sijaitsee Philadelphian luoteispuolella Schuylkill-joen rannalla. Kivitalon rakensivat ruotsalaistaustaiset siirtolaiset Mounce ja Ingabor Jones vuonna 1716. Vieraillessani siellä kesäkuussa 2011 talon edustalla aloiteltiin arkeologisia kaivauksia. Kuva: Visa Immonen.

dernista aikakaudesta ja millaiseksi se on ymmärtänyt keskiajan. Toiseksi olin kiinnostunut Ruotsin valtakunnan 1600-luvulla Yhdysvaltain itärannikolle perustamasta siirtokunnasta. Keräsin siirtokuntaan liittyvää historiallista ja arkeologista aineistoa sekä vierailin itärannikolla paikanpäällä (Kuva 2).

Arkeologiakeskus on itsenäinen yksikkö Stanfordissa, vaikka sillä on tiiviit yhteydet antropologian, antiikintutkimuksen sekä muiden tieteenalojen laitoksiin. Keskus perustettiin vuonna 2000, minkä jälkeen se on kasvanut nopeasti. Keskuksen henkilökuntaan kuuluvat muun muassa Ian Hodder, Lynn Meskell, Michael Shanks ja Barbara Voss. Keskuksella on lukuisia kenttätöyöprojekteja, joihin lukeutuu Çatal Hüyükin tutkimukset Turkissa, Chavín de Huántarin kaivaukset Perussa, pueblokulttuurien tutkimus Lounais-Yhdysvalloissa

sekä Stanfordin kampusalueelle vuonna 1906 rakennetun miesten liikuntasalin jäännösten kaivaukset. Perustutkinto-opiskelijoita on kaikkiaan hieman yli 40.

Toimintajulistuksensa mukaisesti keskus kouluttaa ”arkeologian ja kulttuuriperinnön tulevia johtajia”. Se painottaa poikkitieteellistä yhteistyötä sekä humanistisen alan että luonnontieteiden kanssa. Lisäksi keskeinen asema koulutuksessa on kulttuuriperinnöllä ja sen hallinnoinnilla. Keskuksessa vieraili vuoden aikana lukuisia asiantuntijoita muun muassa Unescosta, ja heidän esitelmissään korostui aineeton kulttuuriperintö sekä globaali näkökulma.

Stanfordissa opiskelee 6 887 alemman sekä 8 779 ylemmän korkeakoulututkinnon suorittajaa. Vuonna 2010 kaikista hakijoista otettiin sisään 7,3 %. Kukin opiskelija maksaa vuosittain yli 50 000 dollaria lukukausimaksua, mihin sisältyy opetuksen lisäksi

majoitus, ruoat ja terveydenhoitopalvelut. Yliopistolla on myös erittäin monipuolinen kulttuuri- ja urheilutarjonta. Tutkimusrahoituksen sekä Stanfordin menestyksen perusta on lukukausimaksujen lisäksi mittavissa lahjoituksissa, joiden tekijät voivat vaikuttaa merkittävästi siihen, millaista tutkimusta yliopistossa tehdään.

Opetus- ja tutkimushenkilökuntaa Stanfordissa on 1 910. Näin ollen esimerkiksi Helsingin yliopistossa tutkimus- ja opetushenkilökuntaa (4 845) on perustutkinto-opiskelijoiden määrään (30 237) suhteutettuna enemmän (1:6,2) kuin Stanfordissa (1:8,2). Kokemukseni pohjalta alemman korkeakoulututkinnon opetus ei laadultaan merkittävästi poikennut suomalaisesta.

Korkeille lukukausimaksuille opiskelijat kuitenkin vaativat ja saavat vastinetta aktiivisen verkostoitumisen muodossa. Yhdysvaltojen työmarkkinoilla yliopistoaikana luodut kontaktit muihin opiskelijoihin ja opettajiin ovat elintärkeitä. Tämä näkyy myös vilkkaassa tuutori- ja alumni-toiminnassa sekä opiskelijoiden työllistymisestä huolehtimisesta. Ylemmän tutkintovaiheen opiskelijat myös keskittyvät selkeämmin tiettyyn aihepiiriin, ja heidät otetaan osaksi professorien johtamia tutkimushankkeita. Verkostoitumisen ohella opiskelijat koulutetaan julkisuuden tärkeyteen ja omien tutkimustulosten mahdollisimman laajaan mainostamiseen.

Amerikkalainen yliopistojärjestelmä perustuu avoimeen kilpailuhenkisyyteen. Vastineeksi jatkuvalle kamppailulle Stanford takaa tutkimus- ja opetushenkilökunnalle hyvän toimeentulon ja maineikkaan työympäristön. Kyse ei ole kuitenkaan silkasta palkkatulon suuruudesta, vaan myös siitä, että yliopisto antaa tutkijoille vankan perustan keskittyä tutkimukseen ja sen tulosten jalostamiseen. Niinpä Stanford onkin mahdollistanut Hodderin johtaman mittavan tutkimus- ja suojeluprojektin Çatal Hüyükissä.

Stanfordin arkeologiakeskuksessa vierailee runsaasti tutkijoita eri puolilta maailmaa. Heille tarjotaan keskukselta työtila sekä käyttöoikeus toimisto-, kirjasto-,

urheilu- ja kulttuuripalveluihin. Yliopiston kirjaston avokokoelmat ovat hyvin laajat, ja kirjasto toteuttaa ilmaiseksi kirjahankinta- ja kaukolainapyyntöjä. Vuosi Stanfordissa opettikin kaiken muun ohella, että huippuyliopisto ei perustu salaperäiseen viisastenkiveen, vaan rahaan ja tutkimusedellytysten takaamiseen.

Dosentti Visa Immonen
Tutkijakollegium
Helsingin yliopisto
visa.immonen@helsinki.fi